

Ч. 1922.

7. IV

Україна

УКРАЇНА.

НАУКОВИЙ

та

ЛІТЕРАТУРНО-ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ

ЩОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ.

РІК ПЕРШИЙ.

ТОМ II.

АПРІЛЬ

1907.

У КИЇВІ.

1907.

DK 508
A2 U335
1907
v.2

Дрюкарня Н. Т. Корчак-Новіцького у Київі, Меринговська, 6.

INDIANA UNIVERSITY LIBRARY

Зміст другого тома.

АПРІЛЬ, МАЙ, ІЮНЬ 1907 Р.

Перша книжка—апріль.

ЧАСТИНА I.

I. М. Кр—ський. «Марія» Т. Шевченка. (Аналітична проба).	1—13
II. І. Стешенко. Історія української драми. Розділ III. (Далі)	14—40
III. Г. Бараць. О біблейско-агадическомъ элементѣ въ по- вѣстяхъ и сказаніяхъ начальной русской лѣ- тописи. (Далі).	41—60
IV. Д-р М. Пачовський. Літературна мова на Україні .	61—73
V. Д. Д. Проф. П. Голубовський. (Посмертна згадка) . .	74—80
VI. О. Л. Де-що про українську прокламацію 1847 року.	81—85
VII. Бібліографія: а) Архивъ юго-западной Россіи. Часть VII, томъ III. Акты о заселеніи южной Россіи XVI— XVIII вв. Кіевъ 1905 г. I. Ч.; Михайло Гру- шевський. Про старі часи на Україні. В. Д-ий. А. Е. Крымскій. Древне-кіевскій говоръ. В. Д.	86—105
VIII. Д. Д—но. Огляд журналів.	106—126
IX. Нові книжки.	127—133

IV

ЧАСТИНА II.

I. С. Петлюра. Політичні українські партії в Галичині. (Партія українських соціал-демократів)	1—19
II. С. Петлюра. З українського життя. Оповістки.	20—36

Друга книжка — май.

ЧАСТИНА I.

I. До історії указа 1876 року про заборону українсько- го письменства	185—151
II. І. Стешенко. Історія української драми. Розділ IV. (далі)	152—171
III. В. Д. Науковий аналіз проф. Т. Флоринського . . .	172—179
IV. Владміръ Даниловъ. „Лілея“ Шевченка и „Lilie“ Эрбена	180—189
V. С. Петлюра. „Ucrainica“ в журналі „Былое“ за мину- лій (1906) рік	189—213
VI. Д. Дорошенко. В. Горленко. († 13 априля 1907 р.).	214—217
VII. И. Фр. Павловскій. Декабристъ Я. А. Драгомановъ..	218—220
VIII. И. Фр. Павловскій. Стихотворецъ-попрошайка Арапось.	221—223
IX. Бібліографія: а) М. Павлик. Михайло Драгоманов, „ви- сокий рівень“ українства та „нова ера“; б) М. Павлик. Михайло Драгоманів і его роль в роз- вою України. <i>M. Ж.</i> ; в) М. Драгоманов. Листи до Ів. Франка і інших. 1881—1886. <i>Д. Доро- шенко</i> ; г) А. С. Суворинъ. Хохлы и хохлушки. <i>C. Петлюра</i> ; д) М. Веберъ. Исторический очеркъ освободительного движениі въ Россіи и положе- женіе буржуазной демократії. <i>M. Порш</i> . . .	224—240
X. По журналах	241—244
XI. Нові книжки	245—246

ЧАСТИНА II.

I. С. Петлюра. Політичні українські партії в Галичині. (Партія українських соціал-демократів) Кінець.	37—48
--	-------

V

П. С. Петлюра. З українського життя. (З'їзд української демократично-радикальної партії. З'їзд У. Н. П. Шовінізм резолюцій з'їзду цієї партії)	49—64
ІІІ. Д. Дорошенко. До 25-літнього ювілею артистичної діяльності Миколи Садовського	65—76

Третья книжка — іюнь.**ЧАСТИНА I.**

I. Найближчі відгуки указа 1876 р. про заборону українського письменства.	249—268
ІІ. І. Стешенко. Історія української драми. Розділ IV (далі).	269—285
ІІІ. Сповідь віроучителя сектанта («Історія моєї житні»). З передмовою Г. Ващевича.	286—313
ІV. Г. Барацъ. О библейско-агадическомъ элементѣ въ поэмахъ и сказанияхъ начальной русской лѣтописи. (Окончаніе).	314—346
V. С. Петлюра. Секретні циркуляри правительства на Кубані	347—350
VI. Владімір Данилів. Порівняння смерті і весілля в українських погрібових голосіннях.	351—355
VII. Бібліографія: а) А. С. Пругавинъ. Монастырскія тюрьмы въ борьбѣ съ сектанствомъ. <i>C. II—ра</i> ; б) В. Чернышевъ. Законы и правила русского произношенія. <i>M. Кр—ський</i>	356—360
VIII. По журналах Д. Д—ко	361—369
IX. Нові книжки.	370—372

ЧАСТИНА II.

I. З українського життя. З діяльності Української Трудової Громади. Заснування „Українського Наукового Товариства у Київі. Урядові репресії над українською пресою. С. Петлюра.	77—94
--	-------

„Марія“ М. Шевченка.

(Аналітична проба).

На схилі недовгого віку Шевченка — після всього прожитого й пережитого з'являється у нього якесь чисто-побожне відношення до жінки, до матери. Тихе счастья сімейне — це не тільки гаряче бажання, певний ідеал поета, але могутня ідея, що заполонила виображення його, всю його духовну істоту. Образ жінки, високий образ матери виростає в недосяжну величину, що лежить уже почести по-за межами дійсності, приймає форми чудесних об'яв, як у Марії, до котрої Шевченко звертається бажаючи возвеличити матір. «Чудесність» однаке не заважає поету бути разом з тим і цілком реальним: в його зображені вибачите життя, бачите щось близьке, рідне, цілком зрозуміле. Поет думає, що на землі нема нічого кращого, як «тая мати молодая з своїм дитяточком». Це, значить, — краса світа, може тут розвязка великої тайни життя і природи...

Однаке ж разом з цим перед поетом стоїть і «неможливість счастья», як сфінкс з своєю загадкою, і це накладає на його поemu той безмежний, але разом і спокійний сум, що так вражає нас в «Марії».

Треба призвати, що таке відношення до жінки-матери займає в душі Шевченка якесь дуже глибоке місце і разом з другим його великим почуттям — любовью до України — стає його стихією. Психологічні коріні цього криються безперечно в про-

житому, засягають до молодечих літ поета, навіть аж до дитинства його. З окрема тут ще стріваемось з надзвичайно цікавою для критики стороною як самого поета, його індивідуальності духовної, так і творчости його: це—замилування фігурою, що так часто зустрічалась в житті, фігурою матери—«покритки». Чому-ж так? Відповідь на це питання можна шукати в одній з найглибших і найкращих поем про матір — «Марії», особливо коли мати при тім на увазі і другі твори Шевченка, де темою з'являється мати.

Насамперед зауважимо, що в «Марії» Шевченковими устами говорить сам народ український, показує своє святе і чисте співчуття до чоловіка, і—з окрема—українська жінка, котра плаче при одному оповіданні про «покритку».

Однаке, будучи відгуком народного духу, поет має і власну яскраву індивідуальність, і дуже цікаво поглянути з цих двох боків на «Марію». Покритка—одна з самих яскравих жертв несправедливого ладу соціального—«панщини», того укладу життя, проти котрого Шевченко вставав з усією пристрастю, яка тільки могла бути в його душі;—одна з найтяжчих і найяскравіших прояв, тому, що ясно показувала, що «панщина» є рабство не тільки, сказати-б, фізичне, але й духовне, рабство не тільки «рабів», але й панів, посміх з душі людської, величезна «хула» на самого Бога! «Лукавий пани» не тільки живуть з праці людської, але й не шанують нітрохи чоловіка, яко такого, одбираючи собі все добро його, все найкраще, що є в нього, саму душу його. В цім образі зконцентрувалась вся несправедливість, увесь бруд і все страховище панщини. З другого боку—вся любов, та ніжна і глибока любов поета до рідного несчастного люду, скучилась на цій скривдженій істоті. І от потроху «покритка» приймає прикмети всіх ідеалів поета: вона іменно єсть найкраща жінка, вона найкраща мати, вона образ України і її долі, вона спасителька рідного народу, вона спасителька всієї людськості: «радуйся, ти бо обновила еси зачатія студно!»

Все упованіе мое
На тебе, мати, возлагаю.

Якою ж силою «обновила», навіть спасла вона *всіх*? Ця сила— любов, та велика любов жінки, за котру «багато проститься».

Глибока вселюдська ідея заложена в поемі „Марія“. Скрізь у всіх народів по всіх віках Шевченко бачив те саме, що й у свої часи, в свого народу: ту саму несправедливість, той самий в її обставинах, сказати б, хід історії суспільства й особи. «Панщина», то-б-то з глибокої давнини істнуючий лад соціальний— повинна бути скасована. Скасув ї, оновить людськість—мати. Почала-ж це оновлення мати — покритка, велика істота історична Марія. Задумавши вилити в поетичних образах такі думки, Шевченко звертається до історії і спилюється на жінці, в котрій половина людськості бачить своє спасіння, на „цариці неба і землі“, на жінці, що зродила самого Бога, на Марії. Тема велика, сміливість поета велика (мусимо зауважити, що тут маємо на думці не якісь релігійні причини). У всесвітній поезії нема твору з такою темою і такою орігінальною обробкою, як у Шевченка. Бо наш автор цей історичний факт приближує до сучасного життя і при тім геніально націоналізує: прийом в високій мірі цікавий; ним підкреслено вселюдське значіння теми з одного боку, і вселюдське значіння національних прикмет, або тих, що мають національний корінь—з другого.

Такий, здається нам, був початок «Марії» і така еволюція з джерела творчої сили поетової винесла на поверх і тему і форму цієї поеми.

Крім того, Шевченко протестує своєю поемою проти тієї міщанської моралі, по котрій покритка—щось низьке, в кращім разі—несчасне; він обороняє любов, вільне діяння жінчини-чоловіка в її вільному обовязкові перед людськістю—родити і виховати чоловіка. Покритка—жертва ладу соціального не тільки в розумінні скривдженої дівчини, але й у більш широкім розумінні— спутаною сучасною формою життя жіночої душі: будучи з першого боку «жертвою», вона зазивається, з другого боку, образом торжества природи, побіди чоловіка (бо він є частина природи) над ненормальними обставинами. З цих протилежностів виникає і та трагічна, якась наче безпричинна неможливість счастья, та

завше сумна доля покритки, котра есть не останній мотив у поезіях Шевченка про матір, зокрема і в «Марії».

Джерелом «Марії», таким способом, були не християнські оповідання, а народній український погляд і власна Шевченкова творчість. Тому зовсім не з того боку починають ті, хто каже, що Ш. у своїй «Марії» знахтував догмат, написав поему антирелігійну, або навіть антиморальну. Про історію і долю Марії народ український думав іменно так, як зображає цю історію Ш. в своїй поемі, а сам Шевченко писав просто про долю ідеальної української дівчини, як вона свободно зродила і виховала великого спасителя народу,—втіливши в цій поемі своє гаряче бажання, щоб появився той «апостол», котрого так пристрастно ждав наш поет, так дивувався, що він не йде; при тому, па канві біблійного оповідання наш автор змалював дві звичайні свої антітези: простих і бідних, а проти них—непависних йому «фараонів». Що ж до «догмату», то своєю «Марією» Ш. найбільше власне потвержує справедливість даної йому Драгомановим назви «біблейця». Такі уступи, як «апостроф» до поеми, такі вирази, як: «циа (ослиця) несла живого істинного Бога» і багато інших, котрими просто пересипана поема, міг написати тільки глибокий і просто (як і народ) віруючий чоловік, хоч і не по церковному.

Стичні точки євангельського оповідання і Ш.—вої поеми, перш за все—в загальному дусі цієї історії: надзвичайна простота і «умилительное благочестіе», мовляв Куліш про характер нашого простого люду. Обидва оповідання: і євангельське і Шевченкове—по своїй простоті стоять на рівні. Загальна ідея однакова: моральна побіда простих і бідних над сильними мира.

Щоб приступити до більшого аналізу характерів поеми, треба передати хоч коротко зміст її в звязку з перво-джерелом, бо це позволяє вияснити і внутрішній загальний дух поеми.

Завважимо наперед, що «Марія»—це ціла, сказати б, криниця ідей, характерів і рухів душі, і повний аналіз її не може бути темою наших коротких уваг на цю поему.

З фактичного боку точки стичності і ріжниці поеми та її джерела ось які: Марія була проста бідна дівчина не із знатного роду; вона росла з малечку в наймичках у старого, такого ж простого тесляра Йосипа; відносилась до нього як до батька, з глибокою пошаною. Йосип відноситься до неї, як до дочки. Вони разом зо всим народом чекають Мессії, яко оновителя старого життя, сподіваються, що він вийде з Єссеїв; при чім в молодій душі Марії ці сподівання «чогось непевного» стоять в дивній гармонії з її дівочими чистими бажаннями, і ця гармонія невіразних поривів, передчуття і райських бажань—одно з кращих місців у поемі... Мессію їм провозвіщає не ангел, а пророк—гарячай проповідник волі (такі люди, справді, часто траплялись в ті часи в Іудеї); він же їм приносить і звістку про родини в їх родички Єлісавети. Цей то «провозвіститель Мессії», що півніше був роспіваний у Тиверіяді за свою проповідь, і стає батьком Маріїного сина. Старий Йосип, завваживши, що його наймичка має повити дитину, вінчається з нею, аби захистити від сурового суда, що карає «гріх» побиєнням камінням. Після відомого указу кесаря Йосип і Марія йдуть у Вифлеем (бо це місце їм указане). В дорозі на полі Марія родила сина; народження ознайомлюється появою на небі комети. Перші побачили їх «убогі» чабани, що гнали край дороги отару, і захистили їх у себе; чабани ж нарекли новорожденого Емануїлом і на другий день проповідували в Вифлеемі, що у них родився Мессія. Через час чи через два після їх привселюдної проповіді прийшов відомий указ Ирода. Чабани сховали у себе Марію й сина її, а потім вищували потайними манівцями на Мемфіський шлях і порадили тікати до Єгипту, подарувавши на дорогу кожуха та лійну ослицю (шлях показувала мітла на небі). В Єгипті сім'я прожила два роки, заробляючи сама на себе у бідних Коптів: Марія пряла, Йосип столярував і пас отару. У місті Йосип прочув, що цар Ирод помер. Вони вертаються до дому — на свій рідний хутір, однаке застають там одні руїни (мабуть після Иродового погрому). Вони йдуть проситись у сусіди до своєї родички—вдови Єлісавети, що жила з сином Іваном у Назареті, котра й приймає їх.

Усі живуть трудами. Дітей своїх Марія й Єлісавета оддають в ессеїську школу (бо сами не письменні), але виховують їх сами. На сьомому році віку свого сина Марія та Йосип ідуть в Єрусалим на ярмарок. В місті син одбився од них. Марія находить його в синагозі, де хлопець навчає книжників і фарисеїв, як «треба жити, людей любити; за правду стать, за правду згинуть». Виріши, діти розійшлися: Іван пішов у пустиню, а Маріїн—між людьми; обидва «і прорікали й росп'ялись за воленьку, святую волю». Марія пішла за сином; після його смерті вернулась у Назарет, але нікого не застала (Йосип та Єлісавета померли, Івана зарізали в тюрмі). Марія зібрала «петвердих, душевубогих» учеників свого Сина, що налякані поховалися од катів, підняла їх духа «своїм святым, огненним словом» і послала на проповідь любові і правди іменем свого сина—по всьому світу. «Мужики, його брати-ученики» розійшлися, а Марія осталася цілком безпріютна і «під тином, сумуючи у бурьяні, умерла з голоду».

Головний персонаж поеми—Марія; далі йдуть—Йосип, провозвіститель Мессії, Ісус, чабани; кількома рисами начеркнені Єлісавета, Іван, діти, ученики Ісусові.

Щоб з малювати образ Шевченкової Марії прийшлося би виписати сюди більшу половину поеми. Цей образ по-дитячі відчеслої, з накритою лопухом, пеначе бриликом, головкою дівчини, що од невинних веселощів і танців з козяточком, переходить до думок про сумну долю свою й Йосипову, котрого обіщає підперти своїми молодими плечима, переходить до трагічного передчуття «огнепалимої спеки» душевної, образ дівчини з пророчими слівами на очах—це справжній перл Шевченкової поезії.

Увечері, мов зоря тая,
Марія з гаю вихожає
Заквітчана. Фавор-гора
Неначе з золата-серебра,
Далеко-високо сіяє,
Аж сліпити очі. Підняла
На той Фавор свої святы

Очиці кроткій Марія
І заспівала:

Раю, раю,
Темний гаю...

і т. і. Але ось перед нами вже не дитина: з широко роскритими очима, повними страху перед тайною, дивиться Марія на «провозвістителя Мессії»:

... Йі, небозі,
Аж дивно, чудно. Гость стояв,
І ніби справді засіяв.
Марія на його зирнула
І стрепенулась, пригорнулась
До Йосипа свого старого...

Сама не Іла, не пила,
В куточку мовчки прихилилась,
Та дивувалася, дивилась
І слухали, як молодий
Дивочний гость той говорив.
І словеса його святій
На серце падали Марії,
І серце мерзло і пеклось.

Великою трагедією віє од такого простого оповідання:

Уже зірница
На небі ясно зайнялась;
Марія встала та й пішла
З глеком по воду до криниці —
І гость за нею, і в ярочку
Догнав Марію... Холодочком
До сходу сонця провела
До самої Тиверіади
Благовістителя і рада

Радесенька собі прийшла
До-дому.

Оде «рада-радесенька» стб'ть дуже довгих оповіданнів з психологією жінки, що покірна свої долі. Після короткого періоду сліз над власною долею і жалів за зраду, перед нами знов жінка, покірна вищому призначенню, жінка з великим характером, з великою душою, що знає, що вона зробить, і тому мовчить.

Тесляр убогий
Тебе повінчану веде
В свою убогу хатину.

Почувши, що в Тиверіяді росп'яли якогось провозвістителя Мессії. —

«Його?» промовила Марія,
І веселенька пішла
У Назарет. І він (Йосип) радіс,
Що наймичка його несла
В утробі праведну душу
За волю розп'ятого мужа.

Коли вийшов наказ йти у Вифлеем на ревізію,

Марія зараз заходилась
Пекті оцрісноки. Спекла.
В торбину мовчки положила
І мовчки за старим пішла
У Вифлеем.

Так само коротко, але з геніяльним знанням душі Шевченко характеризує материнські почуття:

У Нилі скупанес спить
В пелюшках долі під вербою
Дитяточко. А між лозою
З лози колисочку плете

Та плаче праведная мати...
 Гадаеш, думаеш-гадаеш,
 Як його вчити, навести
 На путь святий святого сина.
 I як його од зол спасти,
 Од бурь житейських одвести...

А ось чисто материнське передчуття. Побачивши в руках у сина хрестик (малий віс його до матері, щоб похвалитись, що й він уміє майструвати), Марія

Зомліла
 I трупом пала, як узріла
 Той хрестик...
 Взяла,
 У холодочок завела,
 В бурьян в садок, поцілувала,
 Та коржиком нагодувала,
 Свіженъким коржиком; воно
 Понестилося собі, погралось
 Тай спатоньки, мале, лягло,
 Таки-ж у неї на колінах.
 Отож і спить собі дитина,
 Мов янголяточко в раю.
 I на єдиную свою
 Та мати дивиться і плаче
 Тихенько-тихо: ангел спить...
 То щоб його то не збудить!
 Тай не догляділа: неначе
 Окропу капля, як огонь,
 На його впала, і воно
 Прокинулось. Швиденько слози
 Марія втерла сміючись,
 Щоб він не бачив; і небозі
 Не довелося одурить

Малого сина: подивилось
І заридало.

Ще раз у Марії прокинувся на мить жаль за власною долею: це було тоді, як вони вернулись до дому і Марія кинулася до криниці, де «колись-то з нею яснолицій зустрівся гость святий».

Небога трохи не втопилась
У тій криниці. Горе нам
Було б іскунленим рабам!
Дитина б тає виростала
Без матери, і ми б не знали
I досі правди на землі,
Святої волі.

Але вона «схаменулась»; вона, на наше счастья, «доглядала сама його, сама й навчила добру і розуму». Після того, як вона почула проповідь свого сина у храмі,—була «радість матері Марії неизреченная». Вивчивши свого сина, вона разом з ним пішла між люде, з ним дійшла, аж до Голгофи.

Бо з сином
Святая мати всюди йшла;
Його слова, його діла, —
Все чула й бачила, і мліла,
І мовчки-трепетно раділа,
На сина дивлючись...

Коли син, дивлючись на грішний Єрусалим, заплаче,—

Ї вона заплаче, ідучий
У яр по воду до криниці
Тихесенько, і принесе
Води погожої і вміє
Утомлені стопи святий;
І пити дастъ і отрясе,

Одує прах з його хитона,
 Зашле дірочку, та й знову
 Під смокву піде і сидить,
 І дивиться—о всесвятая! —
 Як син той скорбний спочиває.

Як вели сина роспинати, вона стояла з малими дітьми і мовила до їх:

Нехай іде, нехай іде!
 Отак і вас він поведе!

Нарешті, нагадаємо, що сама-ж Марія зібрала переляканіх учеників Ісуса і послала їх на проповідь. Зробивши своє велике діло матери, Марія знов могла вернутись, сказати-б, до себе; але тут їй осталось тільки одно: умерти з голоду під тином. Так закінчилася ця велика історія матери!

Ми завважили вже, що Шевченко націоналізуває типи своєї поеми; с українські національні риси й в характері Марії, але особливо яскраво вони виступають у Йосипа. Це справжній святий дідок-українець, надзвичайно добрячий, з чистим голубиним серцем, надзвичайно простий, з любовью до всього чоловіка, який він есть; Йосип сам чоловік і нішо чоловіче йому не чуже. Перед нами як живий стоїть «праведний тесляр».

О старче праведний, багатий!
 Не од Сиона благодать,
 А з тихої твоєї хати
 Нам возвістилася: як-би
 Пречистій ій не дав ти руку,
 Рабами біднії раби
 І досі мерли б...

Ось чудова сценка:

Тесляр на наймічку свою,
 Неначе на свою дитину,
 Теслу було і струг покине,

Та й дивиться. І час міне,
 А він і оком не мигне
 І думає: «А-ні родини.
 А-ні хатиночки нема,
 Одна-однісенька!.. Хіба...
 Ще ж смерть моя не за плечима!..»

Надзвичайно гарна сцена подорожі до Вифлеєму і розмова Йосипа з Марією про Мессію. Перед нами ось живий чоловік:

Коло хатини

В цокіточці своїй малій
 Той бондар і праведний, святий
 І гадки, праведний, не має,
 Барило й бочку набиває
 Та ще й курникас...

Багато прийшлося би подати виписок, щоб сказати ще про деякі риси цього типу. Дуже гарно описано, як Йосип віртається з міста, несе «синові медяничок, а їй немудрую хустину».

Ніяких, можна сказати, рис не має Маріїн син. Ісуса Шевченко зображає, безперечно, не чоловіком; він його навіть не називає наймення. Кілька раз поет підкреслює тільки те, що він **можчить** (пригадайте, що говорить про «можчания» сучасний великий поет Метерлінк). Ось малий Ісус:

Ніколи

А-ні пограється з дітими,
 А-ні побігає; самий
 Один-однісенький, бувало.
 Сидить собі у бурьяні
 Та клепку теше: помагало
 Святому батькові в трудах.

А ось Ісус, коли він пішов уже меж люде:

Він

Сидить було на Єлеоні,
 Одпочива. Єрусалим
 Роскинувсь гордо перед ним...
 I час і два миє—не встане,
 На матір павіть не погляне
 Та аж заплаче, дивлючісь
 На іудейську столицю.

Ісуса дуже любили діти, бігали за ним. Єсть у поемі коротенька, але надзвичайно гарна сценка благословення дітей. Величезну світову трагедію Ш. зображає тільки трома словами:

Не виїли слову—росп'яли!!!

Єлисавету і чабанів Ш. увів у поему тільки для того, щоб підкреслити ту ідею, що святій сім'ї спріяли тільки «убогі» прості люди.

В протилежність їм наш поет в дуже сильних словах говорить про «фараонів», а страшну сцену дитячого погрому закінчує так:

Дивітеся-ж, о матері,
 Що роблять Ироди-царі!

Дуже гарна мова, «брильянтовий» як висловився Кониський вірш — це додають цій поемі достоїнств, і цілком справедливо «Марію» вважають одним найкращих творів Шевченка.

М. Кр—ський.

Історія української драми.¹⁾

III.

Початок комічного елементу драми ми, звичайно, мусимо шукати насамперед в життю народньому і у перших акторів народних — скоморохів. «Діяльність скоморохів в народнім крузі була переважно присвячена потішенню масси, бавленню її через забавні та жартівні грища й сцени; засоби до утворення бажаного ефекта не могли бути ріжноманітні та митецькі; перебирання спочатку в звірячі шкури, потім у витворну одіж чортів, або шавіть у деякі народні вбрання, що найбільш підбурювали веселість глядачів, дотепи, недотепності, часто цінічні викидки, що зневажали громадську моральність, — от усе, що могли дати народові мандрівні скоморохи. Але вкорінена пристрасть до цих грубих потіх, звичка бачити скоморохів учасниками всіх важливіших подій його життя, притягала народ на їх вистави»^{2).}

«Крім обрядних игрищ, що поволі видворялись цівілізацією, вистави гістронів пристосовувались до важливіших доб народнього життя; так веселий, несамовито-гульливий пімецький карнавал з його перебираннями, жартівними процесіями, герцями, притягав до себе скоморохів, якім одкривалось роздолля для їх сатиричних імпровізацій; сцени, що складались серед масничного гомону та веселощів, які одбивали схоплені просто з натури тіпи, зміцнили за собою назви масничних вистав (*Fastnachtspiele*). Цим положено було початок цілому виділу народнього театра, що, виховуючи в суспільстві нахил до сатири, розвинувся шляхом переробки під руками Ганса Сакса й мейстерзінгерів до нової німець-

¹⁾ Див. № 3.

²⁾ Веселовський — стор. 94, 5.

кої комедії». 1) «Італіянські буффони, що найближче стояли до останків живого світа римських народних комедій та мімів, по-зичили традиції сміливої та трохи грубоватої народної сатири своїх класичних предків,—живіш од усіх, енергічніш та саморідніш дали хід розвиту змисленої комедії од випадкових сцен» 2). Про естетичну вагу цих народних італіянських піес свідчить цілий ряд живих і доси народних типів.

«Німецьке скоморошество виробило, подібно італіянському, національний тип буффона, *Hanswurst'*a, що склонився в деяких місцях південної Германії й доси і вперше був згаданий Лютером в його звісній полемічній статті проти герцога Брауншвейгського».

Але «коли початок скоморошества підтримував і розвивав у масі смак і пристрасть до комізма, до легкого, але гострого глуму, то широка корпорація придворних і панських жартунів, що також належала до числа найбільш характерних рис середнєвічних народів, зного боку чимамо спомагала осягненню тієї-ж мети» 3). «Судові асоціації, Базошські Товариства, Імперія Галлійська і др. також багато спричинялись до розвою народно-комічної основи, крім містерій та *moralités*, так мало згодних з пориванням до веселого проводження часу молодих писців та адвокатських помічників; у них, з першої пори існування їх товариств, виник, як сказано було, звичай відгравати межи собою пробні сцени з судового побуту, що виображали допит свідків, раду суддів, оборону адвокатів. Ці сцени давали простір дотепам молоді над своїми патронами і підтримували в цій дух незалежної та сміливої крітіки сучасних обставин. Через те з імпровізованих народів базошських братчиків розвинулась потім самостійна комедія з юридичного побуту, кращим виразником чого слугує вічно свіжий та блескучий наївним юмором первітної сатири адвокат Пателен» 4). „Одже відусюди нарід бачив живі ознаки зарідку нової комедії... Під таким одночасним і одностайним впливом,

1) Веселовский — стор. 96.

2) *ibid* — стор. 97.

3) *ibid* — стор. 99.

4) *ibid* — стор. 105.

смаки народа не могли че підлягти з ранньої пори грунтівній зміні; народ не міг заховати платонічного погляду на єдиний законний доси вигляд театра, на драму духовну, на містерію, коли біля нього, ледве одірваного од видовища мордувань праведників, розлягав дзепькіт побрязкачів дурникою шапки, з під якої виглядала сміховинна маска, абочувся сміх, підбурений «скоромним ділом» базошських клерків. Природня слабість запанувала, і миряне, покликані (для надання більшої урочистості містерії побільшенням числа виконавців) до участі в виставленню духовних піес, непомітно ні для себе, ні для других, звикли надточувати справжній текст піеси, її сценічний розпорядок своїми вставками, розмовами од себе, що мало личили навчаючому тону піес, але вдовольняли публіку. А як свіцьким людім доручалось спочатку виконання другорядних ролів, то перші сліди впадання комічного елементу завважаються у тих сценах, де діють ці другорядні особи»¹).

«Проте повстання сцен свіцького змісту, як і впровадження непідхожих для піеси характерів завважається, порівнюючи, в пізній період духовної драми; давніші твори ще перейнято духом чистої, непідробної побожності й передають настрій, що їх породив у найменчих подробицях»²). «В усякому-ж разі «утілізовання всіх вводних (по вимозі самого ходу піеси) осіб з народу, вояків, гонців, вістників, катів і т. д., з огляду на достачання спочивку і розривку глядачам і для комічних вставочних сцен, склада характерний захід містерій усіх країн та шкіл, від колективних англійських містерій до комедій Сімеона Погоцького»³).

Але різні тіпи містерій, що стали носителями комічного елементу, ввійшли в неї тільки повагом, тільки з часом. В яй одначе був ~~зажди~~ грунт для повстання всього комічного, в образі дьявола і взагалі мешканців пекла.

¹⁾ Веселовский – стор. 107.

²⁾ ibid – стор. 109.

³⁾ ibid – стор. 110.

«Спідній поверх містеріальної сцени хоч і призначено було спершу для страхання лякливого глядача малюнками пекельних мук, швидко обернувся в джерело втіхи для смішливої юрми, що бачила, як всі підходці демоничного лукавства розбивались вчинками янголів та праведників і як невдачі завжди утворюють злобливі хвилювання в пекельних гуртках, хвилювання, що почасту доходить до сварок та бійки»¹⁾.

Але самих комічних сцен для задоволення потреб суспільства, що до комічного, ставало не досить. Часове комічне мусило стати постійним. Звідси—поява в п'єсі дурника, «що, не відносячись до жадного з боків п'єси, вставляє своє слово всюди, де хотів, не вважаючи, що його скоки й дотепи перечили часто настрою глядачів. Як видко, і цю новину натхнуто було звичкою, звичаєм; дурник, що грав таку важливу ролю в народному житті, одержав непомітно приступ і в світі сучасного театру. Як в житті, так і на сцені, йому не можна було вказати визначеної ролі та обмежувати його декламації писаним текстом; здебільша йому лишали повну свободу мови, і поява його на сцені серед дій одмічалась в режиссерській рукописі словами: тут говорить жартун. Через те він і не варувався ні в топі, ні в виборі виразів і то одверто глузував над слабостю Ірода, то жартував над Іудою, то передражнював дії та рухи святих. Потім безособова фігура жартуна (клоуна) поволі поступалась місцем більш витриманому комічному тілу, позиченому і в цьому разі із звичайних народних розривків: на сцену вдирається Hans Wurst німецьких масничних жартів, в іспанських духовних драмах веселить глядачів незмінний *gracioso*, ріжпоманітні тіпи фарсів та маріонетних вистав італіянських мімів і скоморохів одержують права горожанства в сфері містерій»²⁾.

Зовсім очевидно, що для комедії і комічних тіпів складався поволі великий матер'ял. Він поки-що був уривковий, він мав

¹⁾ Веселовський—стор. 111.

²⁾ *ibid.* стор. 113.

більше вдачу винятку в серйозному крузі духовно-містеріальних сюжетів, про-те цей матер'ял мусив розвит нового тіпу драматичної творчості посунути далі. І ми, справді, бачимо, «що випадкові комічні сцени в містерії, чи промови примусових розважателів масси, жартунів, продавців омаст, демонів, не могли слугувати остатним, закінчепим фазісом розвою комічної зasadі; втручання свіцького елементу в духовну драму згодом стає таким сильним, що приводить до відокремлення всіх названих зъявищ з порізного стану в одно ціле, до складання з окремих сцен невеличких комічних п'ес; виконувані межи актами драми, вони на час одтягали увагу глядача від поважного і підвищеного її настрою і освіжали розум веселими сценами з щоденного життя. Ці п'ески, «межи-вкинуті, забавні гралища», як вони звались на Русі, носили почасто характерну назву інтерлюдій (*entremeses* в Іспанії»).¹⁾

«Зложені первітно з сцен та промов свіцьких дієвих особ у містеріях, інтерлюдії заховали від свого первовзору прикмету частих ухилян од сюжета головної п'еси, ухилянь, нічим не оправданих, крім поривання розважити слухача. Як вояки, що ділили ризи Христові, починали, бувало, в містерії сперечатись і дорікати один одного різними сімйовими справами, так і інтерлюдії, хоронючи спочатку в деякій мірі звязок з духовною драмою, по-вові визволялись од цього звязку і лише механічно рівноставились з актами побожної п'еси. В старих колективних містеріях звязок інтерлюдій з основним текстом ще помітний: од такого, хоч уже поверхового підлягання головній п'есі, інтерлюдія переходить до повної незалежності, від такого розъеднання один крок до виділення з спільног звязку. Самостійне істнування виділеної і лише часово рівноставленої з драмою інтерлюдії поширює і межі її джерел, прояснює її світогляд і дозволяє перейнятися серйозними цілями»^{2).}

¹⁾ Старинный театръ.—стор. 115.

²⁾ ibid.—стор. 115—6.

«Незалежно від процесса відокремлення комічного елементу від містерій і складання інтерлюдій, закладалась підвалина самостійній пародній творчості в цій сфері тими-ж мандрованими співцями-поетами, труверами й мейстерзінгерами, що зробили чимало послуг і строго духовній містерії»...

Таким чином «ми стріваємся з ціклом веселих комедій-опереток, що виникли в жвавому колі північно-французького міського життя, продуктом уяви і спритності місцевих труверів»¹⁾. Особливо в цьому смислі треба відзначити Араського трувера Адама de la Hale 13-го віку, праотця опери.

«Йдучи вперед по шляху, проложеному як комічними вставками, так і самостійними творами в стілі п'ес Адама de la Hale, нова комедія поволі поширювала свою царину; сливе одночасно, в усіх пупкатах нового руху, в осередку жартівних брацтв, Базошів, на вільних супспільних театрах впроваджується нова літературна особина—фарс, жарт, *sottie*. Звязок, що сполучує первітну комедію з духовною драмою, довго лишається чутливим, велими ймовірно, що спочатку новий вигляд драми склався під впливом тієї-ж строго-моральної мети, що керувала авторами богообязаних містерій і *moralités*; глум над вадами мусив безпосередно вести до поправи норовів; навчення не тъмарилося дію, а мусило бути очевидним для кожного. Не вдовольняючись поодинокими тіпами для моралепавчительного глузування з них і навіть може бути, вважаючи, що подібне індівідуалізовання загальних вад не досягло-б мети, — автор раннього фарсу вжива заход, що з користю прикладався *Moralités*, і вводить на сцену уособлення самих вад, потіша свою публичність безпосередно ними. Така переважно вдача так званої *sottie*, що виявля переходний ступінь межи старим напрямом і новою школою... Пристрасть до надмірного обважання піеси аллегоричними особами надто зрива-ла-б враження глуму, коли-б цей хибний заход не викупався гострим сатиричним напрямом, що показував прямі відноси-

¹⁾ Стар. театр.—стор. 117.

ни промовленої ганьби до політичних та громадських відносин данної країни й народу. В *sotties*, як і в фарсах, почасту стріваються подібні гострі натяки па сучасність, що підвисшують ці твори високо над рівнем простої забави». ¹⁾

«Фарс (в більш обмеженому смислі цього слова) був розділом природної жадоби веселощів і сливе всюди чужий навчительним цілям, представляє ряд веселих сцен, або скоплених просто з природи, або придуманих дозвільною уявою автора; створений духом народного юмору, він одкриває широке займище для впровадження на постіху сучасної публичності любими художниками сатиричних тіпів, тих осіб і характерів, над якими любить сміятися народ». «Глум і в цьому випадку коле очі своєю гостростю, але вільний од морального прикладання, він досягає своєї мети сам по собі». ²⁾ Відповідно норовам того часу, ці фарси повні дуже часто ціпчного і «незвичайного» змісту, але та незвичайність була звичайною для того часу,—одже й недивна та пристрасті, той спільній потяг, що робив фарс, жарт, любимою народною розривкою, на пікоду великої численності містерій, міраклів та мораліт, що мусили в-щерть потішати массу. Це недивно вже й через те, що духовна драма, з ослабленням широкого релігійного почуття, що грілої в перші віки, поволі тратила головну свою силу і притягала до себе більш вводними світськими сценами, жартівними викидками, інтермедіями, чим головним своїм змістом, тоді як любязне народові безмежне роздоля сміху, жартів, веселощів, що одкривалось фарсами й *sotties*, обітувало й попереду невтрімний поступовий рух, вічно підтримуваний невичерпними джерелами матеріалів сатири. Світ фарса є світ дійсного громадянського життя, що прокинулось до самосвідомості, яка жадала поновлення; світ містерій є сфера вевдалих спроб зробити агіографію предметом драми, світ боротьби межи наївною побожністю та свободною вірою, межи вузькими обмеженнями освяченої моралі та народної стіхії, що рвалась до свободи.

¹⁾ Веселовський—стор. 123—4.

²⁾ *ibid.* 127.

Тому-то за містеріальним письменством лишається в наших очіх лише право на пошану, належне всякому археологично-важливому пам'ятнику». ¹⁾

Вистава французьких фарсів стала спеціальністю згаданого вже нами брачтва безтурботних, що зложилося під впливом Базоші і тягло свою естетично-громадську роботу аж до 1612 року, роблючи велику послугу суспільству своєю нещадною сатирою. В своїх заходах безтурботні користувались теж італіянською комедією,—відкіля йде «тісне зближення французького фарса з італіянською комедією, що вплинула потім з такою силою на зложення талану Мольєра». ²⁾

«Повна життєвого вогню і прирожденного італіянському народові дотепу, народня комедія, вся заснована на імпровізації виконавців, яких сполучувала і стрімувало в відомих межах тільки одна бігучо написана программа п'еси,—ця комедія, що посила тіпічу назву *commedia dell'arte* на одличку від стріманої комедії (*commedia sostenuta*), цеб-то комедії писаної цілком, скомпонованої, штучної,—не могла не привабити до себе французьку юрму, до такого ступня квапливу до меткого глувування, до сатиричної викидки, в якій-би формі вона не виявлялась. Тепер-же перед нею повстало ціла фаланга забавних масок, тіпи яких виробив уже в своєму розвиті народний італіянський фарс» ³⁾.

«Крім комедії *dell'arte*, труппа *Die gelosi* і поступна за нею *gli Fedeli*, славна своїм Скарамушем, знайомила французьке суспільство з штучною, писаною комедією Італії і переходила від комедії Аристоста до цінічно веселих жартів Аretina, від Ідкої сатири знаменитого Джордана Бруно до тонкого глувування і прекрасного вірша Маккіавелі... Цей наплив нових зasad, це рівноставлення сирого матер'яла, що представляли собою народні

¹⁾ Веселовский—стор. 128—9.

²⁾ ibid—стор. 139.

³⁾ ibid—стор. 140.

фарси, чи пів-учені драми, що хитались між ідеалом містерії та класичної трагедії, і стрункого, драматичного стіля, що вже виробив свої характерні риси, що був літературно-оброблений і часто-густо досягав митецтва—все це не могло лишитися без впливу на дальший розвиток французького театру». ¹⁾ «Старий народний фарс, що вигонився з кону новою комедією, яка складалась і вироблювала собі стіль та напрям, повагом затушковувався; едикти парламента, деспотичні міри уряду не дозволяли більше в столицях веселоців і глузувань одверто, — і фарс віддалився з кону та притулився у незрадних коханців народу—маріонеток». ²⁾ «В такому двоїстому напрямі йшов дальший розвиток французької комедії. Долі народного комічного театру в інших народів Західної Європи в загальних рисах представляють повторіння головніших фазісів цього розвитку». ³⁾

«Так в Іспанії, рано розвиваються з пантомімічних сцен, комічних пісень і танків цілі твори в стілі французького пародійного фарса; сучасники звали їх глузливими іграми (*jucyos de escarnios*), дякуючи їх задиркуватому, часто не зовсім гречному глуму над норовами» ⁴⁾. «Під руками вчених... засвоювали вони характер *sottie*, приймали аллегорічний напрям... Ці вистави в звязку з балетом та співом рано приймають не зовсім прикладне до них називисько *Entremeses*. Істнуючи окремо, вони не швидко досягли самостійного розвиту, колиб вкоєне звичайним шляхом втручання світської, комічної засади в містерії, не впровадилоб у них ряд забавних тіпів, а потім не зробилоб звичайною частиноюожної містерії веселі сцени в перервах межи актами, — одно слово, рід інтерлюдій; цими інтерлюдіями стали названі *Entremeses*... Народня вдача первітного іспанського театра явилася тут спасеним чинником реформи; з її власного оточення вийшли люди, що зуміли зі-

¹⁾ Веселовский—стор. 141.

²⁾ ibid—стор. 142.

³⁾ ibid—стор. 143.

⁴⁾ ibid—стор. 143.

брати в одно розрізнені сили народньої комедії і дати вперше зразок комедії штучної, літературної, але взятої просто з сучасних норовів, з живого народного життя». ¹⁾ «Народня основа готувала і в Італії змогу розвою самостійного комічного театру. Фарси й імпровізації гістріонів від роду були провістниками пізньшої *commedia dell'arte*»;... «З цих двох джерел, сільської народньої комедії та скоморошного фарсу, мусивби остаточно скластися самостійний комічний театр Італії». ²⁾ Але *commedia dell'arte*, сама по собі, не дала для цього відповідного ґрунту: «відсутність місця ґрунту у цієї цілком імпровізованої комедії, що залежала від вицадкового хвильового натхнення актора, виключала змогу серйозного впливу ІІ на розвиток комедії взагалі; прозорість форм та бистроцінність натхнення не могли стати зразком для пізнішої літературної обробки, — вони тішили собою та підбурювали живі захвати лише в сучасну їм добу» ³⁾; «головним опором розвою національної драматичної штуки лишалась quasi-вчена комедія та драма; рання знайомість чи, вірніше, відновлення смаку до літературних класичних драм вплинула на перші ж поважні спроби створіння італіянської комедії»... «Під впливом такого безпосереднього ознайомлення з старовиною, розвинулось те рабство, з яким італіянські комедії копіюють класичні зразки» ⁴⁾; і наслідком цього «починається довгий, тяжкий по своїй безрезультивності період безбарвних, безособових творів, то рабськи наслідуваних, то пізьких по рівню завдань, облесливих та вадливих, як і сам знижений народний характер». ⁵⁾ «Переходючи до середневічної Германії, ми стріваемо більшу відповідність органічному ходу розвою народної комедії. Імпровізації скоморохів німецьких, ріжноманітні їх вистави, супроводжені мімікою, танцями та іграми марionеток, рано вже привели до вілокремлення масничних ви-

¹⁾ Старинный театръ—стор. 144.

²⁾ ibid—стор. 147.

³⁾ ibid—стор. 148.

⁴⁾ ibid—стор. 150.

⁵⁾ ibid—стор. 154.

став, як генерічного типу народньої комедії». ¹⁾ Ця первітня комедія довго лишається в вигляді імпровізованої *commedia dell'arte*. «Справжній же хід перетворіння лепету народньої комедії в стрункі форми змисленого твору дано було тільки з XV-го століття, і виходив він із одного з головніших осередків німецького мейстерзенгерства, веселого й охочого до поетичних вправ Нюренберга»; ²⁾ але в «починателів цього руху, як і природно було чекати, заходи були надто нештучні; форма змагання, словесного герцю, була також любимою формою і масничних піес.... Як авторські заходи, так і зміст піес огулом овсі невибачливі... Додавши до цього повну відокремленість фарса від духовної драми і відносно окольної обстанови сцени, що сливе перебувалась первітними маєнціями гістріонів, при їх переносних виставах, — ми матимемо приближно-вірне поняття про справжню вдачу описаної доби. Поява високоталановитої особи Ганса Сакса на полі драматургії утворює цілковитий зворот в несміливому стилі народньої комедії»; ³⁾ «він ослобонив як народну комедію, так і драму від хаоса ріжноманітних понять, мішанини часів та осіб, він визволив драму і від хаотичного стану технічного її устрою, завів поділи на акти, яви,—одно слово, підставив більш стрункі форми ростягненому, незвязному будуванню старої містєрії чи ембріоничному стану фарса»; крім того «він добродійно впливнув на поширення виднокруга для пізнішої творчості; одвертаючись все більше від звичайного джерела натхнення, духовної історії, духовної легенди, він обертається до заповідних доси країн, приступних лише схоластичним авторам учених драм, до старої мітології, проводючи перед глядачем в образах міфи про Венеру, Палладу і т. д. обертається до новелли, повісти, світської апокріфічної легенди». ⁴⁾

Такий був природний розвиток західно-європейської драми,— що виявляла з себе двоєстій напрям руху творчості, боротьбу

¹⁾ Старинный театръ—стор. 154.

²⁾ ibid—стор. 155.

³⁾ ibid—стор. 157.

⁴⁾ ibid—стор. 160.

свіцького елементу драми з духовним і повільне ухиляння містерії від її ранішого шляху, — слугування чисто клерикальним метам. Свіцький елемент очевидчаки перемагав; містеріальна драма одсуvalась на бік, але ще боролась; але особливий удар наносить їй нова велика хвиля свіцького руху, що носить назву реформації 16-го віку.

«Реформаційний рух, що поволі охоплював Європу, глибоко одбився на долі старілого духовного театра. Назалежна народня сатира, ганьба громадських і державних неладів одержали міцну підтримку в сміливім дусі одкидання, що запанував широким світом пануючої церкви. В боротьбі народної комедії з старою драматургією явився новий фактор, що хутко нахилив поспіх на бік свіцької життєвої штуки; розбрат, що виник в осередку духовному, вніс боротьбу і в духовну драму, поділивши її діячів на два ворожих табори, ослабивши її сили і цілком рішивши її дальнього розвиту»¹⁾.

«Наплив реформаційних зasad складає крізу в істнуванні 'містерії, з якої вона виходить далеко не звитяжною, далеко не обновленою». Сатиричні напади на розворотне і олживе духовенство в драмі й комедії окселянтують істотним мотивам народного переказу, легенди, сатиричного памфлета, новелли»²⁾ .. «Англійські фарси рано віддають на глум роспustу духовенства; вони повстають при цьому переважно проти зловживань служебників автора, рідко торкаючись чисто догматичного боку питання... В німецьких *Fasstnachtspiele* глум над вадами духовенства являється також одним з любимих мотивів».³⁾

Правда, «в той лиховістний час, коли на Констанцькому соборі з'їзд вищих церковних ієрархів виголосував присуд над Яном Гусом і, здавалось, торжествував над гідрою реформації, містерія ще являється сильним знаряддям католицької пропаганди»; але «швидко тому-ж зручно спрямованому знаряддю суди-

¹⁾ Старинный театръ стор. 161.

²⁾ *ibid* — стор. 161.

³⁾ *ibid* — стор. 162.

лось обернутись проти непохитної доси офіціальної святощі. При найменшій змозі «в кожному кутку, що одверто став за реформацію, споружались вистави тенденційної вдачі, що просто вражали католицтво і всі його иелади: так уже під 1524 роком стрівасмо (в збірці Готшеда) масничну виставу в Берні, в панську масницю (трохи пізніше селянської), виконану синами горожан, де істина виображеня в ганьбі на пану і його священство».

То була піеса Миколи Мануеля, талановитого вояка—художника, широго прихильника реформації. Обдарений великим запасом бадьорого юмору, що викупав часто-густо відсутність драматизма і живого розвою його піес, Мануель одкрива у своїх масничних фарсах жорстоку боротьбу проти панської влади і загальних зловживок духовенства¹⁾). Теж і «пам'ять про мучеників за свободу совісти представляла готовий матеріал для опозиційної драматургії; така виконана в Віттенберзі в 1537 році містерія про Іоанна Гуса»²⁾). Привідші нового руху просто висловлювались за театр, не тільки духовний, але й світський, яко за засоб боротися з марновірством, пануючими вадами, роспustoю», і врешті «Федір Без (Bèze), один з кращих і вченіших представників реформації у Швейцарії, заложив міцні підвалини протестантській містерії»; «коли це пристосування театра до протестантських цілів щідбурило незадоволення деяких пурістів, знайшлися люди, що зуміли встояти за права обновленої драми», і один з них, прагнучи поладнати обидві крайності, пропонував одкинути від протестанських піес назву драм чи комедії і лишити при них скромне називисько діалогів, що більше вказує на їх навчительне призначення³⁾). «Загальні мотиви власне-полемичних протестанських піес мають сильне й природне споріднення з основними темами богословської полеміки протестантизма. Тон нападів, хоч і гострий та енергичний, але втримується в межах людської гідності; замісць грубої лайки вибирається тонкіша та влучніша зброя,—покли-

¹⁾ Старинный театръ—стор. 163.

²⁾ ibid. стор. 164.

³⁾ ibid. стор. 165.

кається до помочи ділектика, впроваджується ряд сімволичних образів; боротьба виображається почасти в аллегоричному образі невтімно палаючого багаття і т. д. Ясно, що перевага строго-логічного боку мусила значно гнітити свободу уяви і змінити сміливі пориви народнього юмору чи дотепової спостережливості полемічними заходами, одягненими лише в драматичну форму. Полібні твори, хоч і принесли своєю появою велику користь поширенню народнього світогляду і в драматичній сфері, проте самою мимоволі-схоластичною формою своєю заздалегідь присудили себе на призначення лише обраному оточенню протестантських вчених, богословів, педагогів, одно слово осіб, одірваних своїм розвитом і ладом думок від народньої масси; нарід сторонився уже через те, що рідко збагнув-би тонкий смисл і влучні натяки, сковані у цих творах. Через те то, поволі поступаючись духу часу, протестанська драма замовкла і вимерла, а до наших днів, дивно мирючись із живим рухом обновленої цівілізації, де-не-де вціліла драма католицька бо вона була народня, бо вона сходила до рівня розуміння низчих сфер усякого суспільства. давала приступ виразу наївної віри самого перозвиненого класу.

Протест реформації не міг не викликати закиду з боку старої церкви і на побічній ниві духовної драми. В одповідь на полемичні протестантські драми виник цілий ряд сценічних творів, перейнятих ультра-католицьким духом, що одивають напади противника. Мимоволі цізнаючи неминучість гибелі свого авторітета, католіцізм був перозбріний [в засобах помсти і зневажанню ворохобно повсталій проти нього школи. Так і в контр-реформаційних драмах переважає тон жовчний, повний лайки, погроз та прокльонів, як всяке заступництво за неправе, звідома гибнуче діло].¹⁾ «Боротьбу открыто было по всій лінії, повсюди виступали нові бойці за недоторканість католицького догмату і духовних привилей; в католицьких академіях і колегіях стало звичаєм, з огляду на затвердження учневої молоді в справжній вірі, скла-

¹⁾ Старинный театръ. — стор. 168.

дати драми, що підносили її та разило одступників і еретиків всіма можливими карами; як в протестантському таборі, так і тут, драматична форма, як найбільш наочна, обиралась лише для надання вішне-принадної повсюдності богословському діспуту». ¹⁾

Але не вважаючи на всі усиля оборонців католіцизма, «найна віра тратилась і в рядах тих, що зостались вірними католицизму, прибічників його; певільне переродження всього ладу життя, широкий розвій народного комічного театру, торжество сатири над догматичною пропагандою в драматичній сфері, врешті однієї елемент,—внесений в духовний театр реформаторськими піесами,—всі ці ріжноманітні причини вели стару містерію до неминучого занепаду. Де-не-де, засвоена сільским людом, що зжився з нею на протязі віків, вона притулилась в різних ультракатолицьких закутках Європи, увійшовши в круг що-річного вжитку народних обрядів; гільдії та цехи Англії зрідка тягли вистави своїх велетенських колективних містерій. Але це все були тільки слабкі відгуки колишньої слави; громадське значіння містерій було втрачено. В цьому становищі її одчинено було притулок, що на довгий час склонив її істнування, хоч при ненормальних умовах, що виключали всякий розвит, і в оточенню, що нечулостю і холодною байдужостю до драми власне лише затамувала, одтагла її остаточну загибел. Цим осередком стались численні католицькі та протестантські академії, семинарії, духовні школи, що прийняли містерію в круг педагогічних запомог на тій підставі, що вона зміцняла в учнях зasadничі догмати віри, підтримувала в них головніші відомості з церковної історії і мартірології і врешті, мимоволі привчаючи виконавців до жвавости, хуткості вчинків і міркувань, спритності,—розвивала в молодих людях всі якості гарного проповідника, керманиця пропаганди чи навіть простого служебника вівтаря. Такий останній період істнування містерій, останній вигляд її, де вона одержує назву *шкільної* чи *ученої драми*. (*Schuldrama*)» ²⁾. Замісць мішаної народної

1) Веселовский—стор. 169.

2) *ibid.*—стор. 170—1.

юрми, що вносила свої пристрасті й сімпатії в склад духовної драми, й підтримували її своїм спочуттям, являється недосвідна юрма школярів, що відгравали під вказівку вчителя піесу, написану по всім правилам латинської складні і пітики. Латинська мова являється переважною в подібних піесах, даючи змогу прилучити до вправи здібностей учнів і завченню фактів свяченої історії користну філологічну вправу. Духовній драмі одводиться належне її місце в загальній програмі учебного курсу; вона прилічена до курсу вчителя поезії, якому ставилося в обов'язок від часу складати духовні піеси у відповідному стилі і давати їх вчити своїм учням; часом представлення піес зливались із реторічними та проповідницькими вправами; шкільна драма й пробна проповідь зливались в едино і Готшед вимагав од гарного проповідника совісного виконання ролів у шкільних драмах. Форма, вибрана для шкільної драми, поволі oddalaлась від свого прототипа і, під впливом усиленого гуманістичного руху та відродження смаку до класічних зразків, стала наслідуванням формам і віршу старої трагедії; морале-вчительні піеси, *moralités*, що виходили за межі цього стіля, в душній шкільній обстанові втратили ті неодіймані гідності простоти, цирости релігійного почуття, та наївності аллегорій, що робили цей вигляд драми одним з любиміших в народі. Уособлення абстрактних понять відгоняло схоластичним мудруванням або віють туманним містіцізмом. Не задовольняючись потрібними по ходу піес уособленнями головніших кардінальних гідностів і вад, автори шкільних драм почасту уособлювали католицизм і протестантизм, догмати віри, тончіші зміни пристрастів людських та ріжноманітні аттракту божества. Іспанські *antos sacramentales*, що виникли під сильним впливом духовенства й школи, довели до крайніх меж ці чудні аллегорії. Езуїти були одними з перших керманичів шкіл, що скористувались можливостю вжити духовну драму, як підпору пропаганді і допомогу ґрунтовної лінгвістичної та проповідницької освіти. Досвідні в штуці ефектно впливати на людську природу, вони оточали свої вистави всім блиском і пихою світських торжеств, вдаючись до запомоги музики і сценічних ефектів. При такому

вмінню штучно притягати й молодий персонал виконавців і сторонню публічність, присутність якої часто була потрібна для таємних планів брацтва, не дивно, що езуїцькі піеси зуміли заховатись трохи чи не до наших часів і стрівати спочуття вельможності і суспільства в минулому (18) століття, не вважаючи на видиме торжество в масі європейської публичності ідей енциклопедістів. Мішанина понять, стілів, подій, сумішок християнського настрою з мітологичними картинами, що підлагожувався під смаки суспільства й літератури (засоб що виправдувався метою), всього наочніш представляються у езуїцькій драмі про Аврама, програму якої по рукописі віденської бібліотеки видано Деврієнтом». ¹⁾

«Крім сюжетів з священої історії драматурги езуїти позиціонували їх з історії світської, оскільки вибирали події могли слугувати на славу істинної віри; з таким заміром пражські езуїти сорокових років минулого віку (18-го) переложили в драму історію Марії Стюарт, в якій бажали вихвалити особливо її привязання католицизма і оборону його від каверз боговідступної Елізавети.

Стара форма навіч відживала свій вік, не вдовольняючи новим вимогам суспільства, що шукало вихід з тяжкого застою драматургії. Відродження занять класичними літературами, початок світлої доби гуманістичного руху, рано вказало цей шуканий викрут в наслідуванню стародавнім зразкам; ще в кінці 15-го століття з'являються переклади грецьких та латинських трагедій і комедій. Вплив класичних зразків драми, природно, не спинився на перекладах і окремих виданнях; по своїй освітній моці, з легкого та зручного приводу вивчити на практиці стародавні мови, класичні піеси хутко ввійшли, яко важливіша й конечна підмога при навченні, у всі школи, без ріжниці їх віросповідного характеру та напряму. В стінах шкіл виникає борня пристарілої містерії з античною комедією та крівавою трагедією Сенеки; боротьба нерівними силами, бо рутінному наладу містерії, її гру-

¹⁾) Веселовский—стор. 173—172.

боватому віршу і дебелим формам протистояла нова стіхія, що дихала своїм цілком своєрідним життям, але життям гарячим, одареним прекрасними формами віршу, що сяла сміливими та підвішеними думками, яких не припускала строга чесність духовної драми і які сміливо втрутились тепер в лбайливо охоронені заклади, лише вкриваючись ореолом класічних зразкових творів, що стрівались усюди з однією обіймами. Дякуючи цій нерівності сил, класічна драма човсюди впроваджується в школі та житті, прагнучи до необмеженого панування, даючи тон і напрям місцевій літературній діяльності. Приступна спочатку лиш ученим людям, в строгому смислі цього слова, вона в окруженню їх знаходить вілгомін, наслідування; користуючись увагою і прихильністю незлічних дрібних германських дворів, пімецькі вчені вносять звичай виконувати класічні піеси в придворному житті, обставляючи їх роскішною постановою, дорогими вбраяннями й декораціями, чи рабським чином наслідують стародавнім і пристосовують почасту старий міф до вимог нового окруження, даючи його розвою аллегорічну відтінь, що приемно лоскоче тонкі нерви вельможної публічності». ¹⁾ «Єзуїти прикладали не мало силкувань для велеліпної споруди подібних вистав; представлення, вдостоєні одвідін імператора і названі через те *ludi caesarei*, доводили до крайніх меж близькі і пишноту постанови.

По провінціальних містах, но дрібних резіденціях архієпископів, владичних князів і т. д. відбувалось теж саме, хоч в менших розмірах. Наслідування зразкам, що здобули собі спочуття, не могли не розвинутися в широких розмірах. Ці наслідування, спочатку забобонно близькі, потім повагом одокремлені, завойовують собі самостійне істнування і дають спочатку неномітний, але багатий великими наслідками хід розвою нової національної драми. Перші сироби, природно, здаються тепер блідими копіями з зразків, але ця хиба при даних умовах була цілком неминуча.

¹⁾ Веселовський—стор. 175.

Зразкові твори занадто притягали до себе драматургів правдо-шукателів; форми їх здавались одвічними прототипами, до яких наближатись, яким наслідувати навіть в другорядних, дрібних окремішностях, було головною метою всякого авторства. Фальшивий класіцізм потроху впроваджувався в обновлених при його запомозі літературах; але, коли швидко судилось великим французьким трагікам встремити і на цій основі прапор самостійної творчості, то в Германії ще довго тягнеться період блукання драматичного стілю по вказівці класічних зразків, що мимоволі передиали тим шлях розвою нової драматичної штуки; цей період є тяжка, задушна лоба в Історії німецької драми; за драмою цією, що підпала під владу вчених, схоластиків, в Германії вміцнилась назва ученої схоластичної, в однічку від драми шкільної, учебної, що підлягала педагогічним потребам. Від цієї нової особини не можна ждати нового слова: не заснований на влучній характеристиці та драматизмі дії, твір являється розділом цього руху, але в дійсності лише стілистична, більш-менш влучна вправа в драматичному роді. В учених драмах, за подіями та особами новішої історії, як рівно за біблейськими евангельськими характеристиками, ледве ховаються риси, позичені з античної трагедії: християнська вдача піес не являється наслідком щирого вірування, що колись викликало появу містерії, але є тільки гожий прикліп для драматичних вправ, що наслідували класікам»¹⁾.

«Але за болем слідкувало й сцілення; застій не може бути хронічним у літературі, бо й вона не може відбитись від поволі зміцнілої внутрішньої переробки в свідомості самого суспільства; темне поривання помацки дійти до ідеала народності, своєрідності в поезії та штуці непомітно підкопувалось під ерудіцію вчених шурістів. Приклади визволення з під класічної вказівки, що з'явилися все частіш в письменствах середньої та південної Європи, знаходили живе спочуття й відгомін у найбільше пассівних, як здавалось доти, сферах; цими спробами йшла обопільна міна межи

¹⁾ Веселовський – стор. 177.

літературами французькою, італіянською, німецькою; в чужих поспіхах кожна з них знаходила піддержку початому нею обновленню; круг сюжетів для драми поволі поширювався, одриваючись від виключності драмування класичних міфів та житій; легенда народня, двоєвірний переказ, рідна історія, події просто з окольного життя ставали ближче, приступиш талану драматичного письмовця. Монополія драми, якій протиставився лише фарс у всій гостроті своїх форм, поступається місцем подвійному складанню нових особин; той же Опіц, що ми бачили одним із борців ученої драми, створює де-що на зразок опери чи принаймні піеси з «усиленним супроводом слів співами і музикою»¹⁾. Теж завважається в смислі оживлення драми і в других місцях. «Так повсюди заворушився, пішов новим ходом розвіт нової драматичної штуки. Передбачалась в близькому прийдешньому благотворча катастрофа, що зложить межу невизначенім шуканням та покаже на справжні непохитні основи нової європейської драми. Цей мент справді наближувався, і на цей раз рух виходив з цілком непередабченого джерела, з тієї сфери, з якої, як з Назарета, ніхто не чекав на рятунок; його дано було світові старою воселою Англією». ²⁾

«По довгому пануванню придворної облесливої та побільшено манерної драми і вчених творів, що копіювали класичні зразки, серед високознеслих, надгарногучних піес Ліллі та його послідовців, в Англії починалась спасення революція в драмі во імя романтизма, народності, волі творчости. Перши твори Марло піднесли прапор ції революції, великої і знаменитої уже через те, що вона дарувала світові Шекспира. Палкий, гарячий, поривчастий характер Марло не давав йому задовільнитись тісними рямами умовних сюжетів, академичністю поз і вчинків героїв; його тягло па простір, на зустріч живому світові народних переказів, фантастичних середньовічних описів, великих історичних

¹⁾ Веселовський—стор. 178.

²⁾ *ibid*—стор. 178—9.

подій. Зрушений невтриманостю своїх поривань, що відзначала все його життя, він, може бути, часто переступа в межі дозволеного на сцені виконання жахливіших, одвортних подій життя дійсного; може бути, він зпаходив ніби втіху в зображеню цього жахливого, але ця крайність цілком вибачається тісно шляхетною пристрастю до драматичної істини, що незмінно кермувала автором. Марло разом з тим поширив стілістичні засоби драми і, знявши з неї кайдани важеної прози чи рифмованого віршу, що сковував свою мірностю природність у промовах дієвих особ, перший впровадив більш вірш, що віддалив драму від убогих засобів прози, але й охоронив її від не менше гнітучих пут сучасного віршоскладання. Вибір сюжетів для піеси його вже вказує, який сміливий крок було зроблено для визволення драми і створіння новішої драматичної штуки на народних засадах»¹⁾.

«За Марло, мимоволі захоплені поспіхом його трагедій, пішли слідком численні наслідувателі, що почасту зраджували засвоєну ними рутінну школу Ліллі, щоб перейти до пристрастно-романтичного поривання молодого новатора; Грін, Лодж і Шель подають в цьому смислі найбільш вразливий приклад; неймовірність і навіть призирство до новин швидко заміняються в них горливим наслідуванням чи самостійними спробами, натхнутими стілем Марло. Таж любова до порушуючого і разом з тим ефектного і теж поривання до істини та природності в драмі, теж поширення поетичного обрія, той же простір у виборі сюжетів: історію й легенду всіх країн одчинено перед англійськими драматургами, роскішна природа й палкі пристрасті півдня, рівно ж як і північ з його суворими картинами, замкнутими характерами, гострими пристрастями,—все приступно їм: поетичне чуття підказує їм багато невідомого про життя далеких країн, про людей іншого, чужого їм оточення²⁾.

¹⁾ Веселовський—стор. 179 – 80.

²⁾ *ibid.*—стор. 183.

Таким чином працями талановитої фаланги послідовців Марло одкрито було нову добу в історії англійської драми; треба було змягчiti шаршавi нерiвностi в гострих контурах нової драми, з зайво- аффектованого основного топа звести її до форм, що прямо промовляли до людського серця, треба було пати пти в неструн- ке ще створiння iскру поетичного генiя, перейнятi його високими загальнiо-людськими iдеями, щоб драма пiя, створивши англій- скому народовi нацiональний театр, якого не мало ще жадне европейське iлемя, стала предметом вiчного дивування всiх буду- щих поколiнь i зразком для творчостi всiх країн. В шумливому та численному рядi драматургiв, якими так багата друга половина XVI вiку, явився врештi цей жадапiй збавитель, цей великий заснуватель нової европейської драми, щирого створiння нового свiту i нової цiвiлiзацiї, драми, визволеної вiд солодкого ярма класицизма; вiн явився i з перших же творiв вступив у рядi послiдовцiв Марло, щоб бистрим поривом уперед остаточно визволитись од крайностi засвоєного ним напрямку i, торже- ствуючи над замерзлими силами класицизма в особi Джонсона, пiti назустрiч невмирущiй славi. Чи треба називати цього вели- кого реформатора». ¹⁾

Ним був, як звiсно, великий Шекспир.

«Ранiш од усiх i дужче усiх пiдпала впливу нової англiйської драматургiї Германiя. В числi переїздних спiлок актiорiв, що вiд часу стали складатись по рiзних мiстах її i переїжжати з мiсця на мiсце, популярiзовати новий свiцький театр, що ще не вий- шов з пiд опiки класiцiзма, в останнiй четвертi XVI столiття починають з'являтись особi трупi, яким наголос засвоїв назуву англiйських комедiантiв. Неймовiрно, щоб цi актiори (коли, справдi, вони були Англичане) виконували свої пiеси по англiйському серед юриi, для якої англiйська мова була цiлком незрозумiла; невiiп допустити, що вони брали на себе труд вчити нiмецьку мову i виконували свої пiеси в перекладах. Час появи цих бро-

¹⁾ Веселовский — стор. 184.

дячих, soit disant, англійських комедіантів також трудно визначити. Тік відносив її до 1600 року, другі ж дослідники цій доби справедливо відносять час появи Англичан за декілька літ перед початком 17-го століття, сливе до 1590 року. Історичні ж данні, що свідчать про діяльність їх, являються далеко пізніше й показують на значно вкорінену уже в масі звичку до їх репертуара, на шану й прихильля, яким вони користуються з боку світських і духовних урядів та дуків. Репертуар англійських акторів того часу складався з творів попередників Шекспіра і знайомив з підніятою ними реформою в драматургії. Як всюди, так і в данному випадку це ознайомлення мало великий поспіх і серйозні наслідки; в прокиданні дрімлючої німецької творчості до нового життя, в збавленню його від палування безформенності і чемності в п'єсах старого порядку чулась нагла потреба; англійські зразки драми з'явились до речі»¹⁾.

В цьому репертуарі «бурхливі героїчні трагедії нової англійської школи змішувались у ньому з комедіями, фарсами та інтерлюдіями на пів-англійського, на пів-голандського походження; не вважаючи на живе спочуття, з яким стрінuto було в Німеччині нові чужоземні комедії, вони не справили такого сильного впливу на розвиток пімечької драматургії, як драми й трагедії Марло та його послідовців; подібно звичаю англійського театру, фарси вставлялись в перерви межі діямі серйозної п'єси, і клоун, чи пікельгерінг, мав безборонний приступ на сцену в важливіші моменти трагедії. В протилежність цьому другорядному значенню занесеної комедії, нова англійська трагедія зразу стала на показне, першорядне місце в Німеччині. Величністю та фантастичністю своїх образів і вдач вона захопила собою молоде літературне покоління, що не вдовольнялось дебелими творами Ошіца і його школи; все живе й талановите порвалось назустріч нової стіхії і з жадобою вдихало в себе освіжений живущий творчий дух, що осміхався їм у творах англійських трагиків»²⁾.

¹⁾ Веселовский—стор. 186.

²⁾ ibid—стор. 187—861.

«На цей раз наслідування привело до найсчастливших наслідків і дало Германії одного з талановитіших письмовців ІІ стального театру в особі Якова Айрера»...¹⁾

«В першу пору діяльності його внутрішню роботу над собою обтяжено було відсутністю піддержки і недостатньою енергією з його боку; однакож з легендарними своїми драмами він ще не відстає від старинних містеріальних традицій і склада комедію про блудного сина чи про багатого й Лазаря, наївно виставляючи в заголовку останньої піеси, що ІІ взято з 16-гоrozілу Євангелії від Луки. Ознайомлення ж з Англічанами поширює раптово його світогляд: він ще смілівіше й одважніше втручачеться в країни, доти заповідні для німецького драматурга, обертається до історії та переказів інших народів, давних і нових, і в них знаходить багате джерело сюжетів для дальших творів»²⁾.

Айрером, від «наївного перекладання в сценічні форми історичної події чи народної легенди з захованням лише віршескладання і вірности основному тексту, зроблено було важливий крок до обдуманої та видержаної характеристики, загальности плата та стрункості його розвою. Комедії, та масничі фарси Айрера значно слабкіші, хоча виявляють багацько розуму та ознаки безперечного хисту. І на цей драматичний рід англійський театр мав сильний вплив; поява клоуна та Пікельгерінга по трагедії стала необхідністю, і сполучення високого з смішним було взаємно і в цей повий період німецької драми. «Інтерлюдії та фарси місцевого походження, зміцнені напливом споріднених творів чужоземного письменства, одержують новий розвит; в тихому доти світі німецького театру здіймається спочатку ледве чутний, потім все збільшений і зміцнений рух, який несила було спинити і остаточно перетяти всім жаховиськам 30-літньої війни»³⁾.

¹⁾ Веселовський—стор. 187.

²⁾ ibid.—стор. 188.

³⁾ ibid—стор. 189.

Впливу англійського театру не уникло сливе жадне письменство Європи, тільки хронологічно вплив цей був ріжночасний; при різних умовицях один народ відчував його раніше, другий цілими десятиліттями пізніше. В той час, коли англійські трагики стали давно вже зразками для пімецьких драматургів, у Франції царювала псевдо-класічна трагедія, так вразливо протилежна відродженій драматичній штуці Англії. Але і при цих обставинах заложено вже було початок тому зближенню театра обох сусідніх народів, що в дні Вольтера уже було зміцнено, щоб у першій чверті сучасного (19-го) століття утворити корінний переворот у французькій драмі»¹⁾.

«Панування англійського драматичного стіля у світі пімецького театра привело з роками до виділення окремого роду творів, зміст яких обірався переважно з числа важливіших епізодів давньої та нової історії, обертаючиськоло героїчних, гостро видатних особ; по важливому і підвисхеному загальному тону цих творів, за ними зміцнилося трохи дивне пазвисько *Haupt- und Staatsactionen*».

Але не треба думати, що ці драми мали сюжетом тільки гідних видатних людей. «Всяка видатна особа вже мала приступ у новий вигляд драми; великий привідця, великий король та великий шахрай сходились тут трохи не на рівних правах»; «по своему загальному типу ці *Haupt- und Staatsactionen* слугують антіподами постійно забутливій що до себе вченій драмі. Слідкуючи вказівкам засвоєного Германією чужоземного репертуара, вони йдуть ще далі і перейняті заходи й звичай розвивають в найбільш приступних народному розумінню формах»²⁾; «з часом розвит і цих орігінальних п'єс стає все ширше; з новільним впровадженням мандрівних труп на осілі місця, з пристосуванням їх діяльності до окремих міст та владарських столиць, усиленнясталости, горожанства у вдачі цих труп одбивається і

¹⁾ Веселовский—стор. 190.

²⁾ ibid.—стор. 191.

на вішляхетненні їх репертуара; він збувається багатьох окрас, що наростили на ньому через особливe бажання додогдити ярмарковій чи взагалі провінціальній публічності та більше клошочеться правдивостю й природистю промов, характерів і становищ»¹⁾.

Між іншим «Страницький, сам автор багатьох *Staatsaktionen*, покликав знов до життя любимого народові Ганса Вурста, виграв з драм та трагедій комічні межи-дії стороннього змісту і тим чимало спріяв стрункому та законному відокремленню комедії, як цілком закінченого та самостійного літературного роду, висловоболивши в той-же час і поважну драму від задержуючих в ній розвит дії вставок. При таких умовах посувалась наперед театральна справа в Германії; кидаючи погляд наперед, ми бачимо повільне умноження драматичних асоціацій, скучення влади в руках досвідних та освічених людей, завершення технічного боку,— виконання постанови, декоративної штуки та трудної справи костюміровки,— одно слово, приходимо до тії межи, де просвіти, прообразування стають фактами, скарбом нової штуки, де кінець оджилої стіхії зливается з початком нової, де встановлюється міцний початок новому театру, тому суто-горожанському закладу оживаючої та борячоїся за свободу Європи, що по своему освітньому та вішляхетнічному значенню складає предмет справедливих гордощів сучасної цівілізації». ²⁾

«На цьому важливому моменті ми й перериваємо наш огляд долі старовинного театра на Заході» ³⁾ Незалежно від зрозуміння розвиту західної духовної драми, що полегчить нам зрозуміння такої-ж драми на Україні, ми з цього огляду ще маємо такі наслідки: «англійські комедіянти дали нам ключ до зрозуміння орігінального зъявища бродячих акторських товариств, що розносили по білому світові, навіть в далеку варварську Польщу та Русь, класичні піеси свого репертуара, як рівно зъясували по-

¹⁾ Веселовський—стор. 193.

²⁾ *ibid.* стор. 193—4.

³⁾ *ibid.* стор. 194.

ходження та злачіння кохання наших предків жартуна-клоуна;... Це наступство наслідків західного літературного руху, оділичених та засвоєних через славянський театр нашою ледве зложеною драмою, цей живущий імпульс, що так часто ворушив дрімлючий світ нашої словесності,—послугує нам природним переходом до вивчення власне-руської театральної старовини»¹).

I. Стешенко.

(Далі буде).

¹⁾ Веселовський—стор. 194.

О библейско-агадическомъ элементѣ въ повѣстяхъ и сказаніяхъ начальной русской лѣтописи.¹⁾

Перехожу засимъ къ послѣдней составной части сказанія о путешествіи апостола Андрея по русской землѣ.

Третій отрывокъ разбираемой повѣсти содержитъ *рассказъ о Новгородскихъ боязахъ*. Относительно этого рассказа можно безошибочно сказать, что источникомъ его послужило поразительно сходное съ нимъ описание славянскихъ баль, сохранившееся въ 8-мъ отрывкѣ географической компиляціи испанского араба Ал-Бекри (XI в.), подъ заглавіемъ: «Книги путей и странъ»²⁾. Въ означенномъ отрывкѣ (по Константинопольской рукописи) различаются двѣ части. Въ первой изъ нихъ, наиболѣе важной, содержатся извѣстія о Славянахъ и Руси, сообщенные отъ имени испанского еврея—*Ибрахима-ибн-Якуба Израильтанина*, который, сопутствовалъ, по догадкамъ изслѣдователей³⁾, епископу Рецемунду, посланному испанскимъ халифомъ Абдеррахманомъ III съ дипломатическимъ порученіемъ къ Императору Оттону I, прибыль въ Мерзебургъ, лежавшій на границѣ Тюрингіи, Саксіи и славянской земли, оставался въ этомъ городѣ нѣкоторое время, видѣлъ здѣсь болгарскихъ пословъ, и по возвращеніи своемъ на родину, составилъ описание своихъ путешествій по разнымъ странамъ, около 965 г. Во второй же части упомянутаго отрывка изъ книги Ал-Бекри извѣстія о славянахъ

1) Див. № 3.

2) «Извѣстія Ал-Бекри и другихъ авторовъ о Руси и Славянахъ», ч. I. Статьи и розысканія А. Кувика и барона В. Розена. Спб., 1878 г.

3) *ibid*, стр. 12—15, 74.

приведены уже оть лица *Масъуди*. Здѣсь-то и изложено описание славянскихъ башнъ. Можно допустить, однако, что слова: «Масъуди говорить», поставленныя въ самомъ началѣ 2-ой части отрывка, относятся собственно только къ непосредственно слѣдующему за ними перечисленію славянскихъ племенъ, но помѣщенное почти въ концѣ отрывка описание обычая славянъ париться и хвостатыхъ въ жаркихъ башняхъ взято спова изъ итinerарія Ибрагима. Въ пользу такого предположенія служить, кажется мнѣ, то, что, по свидѣтельству академика А. А. Куника, цитируемое Ал-Бекри оть имени Масъуди извѣстіе о славянахъ не вполнѣ согласуется съ тѣмъ отдельомъ «Золотыхъ луговъ», въ которомъ идетъ рѣчь о томъ же племени, а что касается описанія славянскихъ башнъ, то весьма сомнительно, заимствовано ли оно изъ «Китаб-ал-Тенбиха» Масъуди. ¹⁾ Впрочемъ, принадлежало ли упомянутое описание первоначально Масъуди, или же еврею Ибрагиму, либо иному автору,—во всякомъ случаѣ, судя по нѣкоторымъ соображеніямъ, о коихъ сказано будетъ ниже, слѣдуетъ признать очень вероятнымъ, что въ русскую письменность оно перешло въ видѣ перевода съ какого-либо иностранного языка, сдѣланного евреемъ, или лицомъ, знающимъ еврейскій языкъ, при чемъ *несомнѣнно*, что оно, прежде чѣмъ попало въ Древнюю Лѣтопись на занимаемое имъ въ ней теперь мѣсто, образовало составную часть отдельной записи, содержавшей разсказъ Гюряты Роговича (правильнѣе—*Гюри Торговича* ²⁾) о дивахъ и диковинныхъ вещахъ, видѣнныхъ и слышанныхъ отрокомъ послѣдняго, отправившимся «по Днѣпру горѣ» въ Новгородъ (и Ладогу), а оттуда въ Печеру, Югру и Самоядь,—разсказъ, который и въ цѣломъ своемъ составѣ, вѣроятно, принадлежалъ путешественнику—еврею; да и самое имя «Гюри», быть можетъ, только сокращеніе нерѣдкаго у евреевъ имени *Горіонъ* или *Гуріонъ*. ³⁾

¹⁾ ib., стр. 94.

²⁾ Такъ это имя отчасти и читается въ Россійской Исторіи В. Н. Татищева, II, 169. См. „Историко-крит. изслѣдованіе о новгород. лѣтописяхъ“ I. Сеникова. М., 1888 г., стр. 221.

³⁾ Есть сборникъ агадическихъ толкованій (мидрашъ) на книгу Эсейръ, составленный въ 8-мъ или 9-мъ в., носятій название: „Mid-

Для наглядности я прежде всего соопоставлю параллельно текстъ лѣтописнаго разсказа съ выдержкою изъ извѣстій Ал-Бекри о славянахъ и ихъ сосѣдяхъ.

Лѣтопись.

„И поиде по Днѣпру горѣ, и приде въ Словѣни, идѣже нынѣ Новгородъ, и видѣ ту люди су-щая, како есть обычай имъ, и како ся мыть (въ банѣ), и хво-щются, и удивися имъ... и рече имъ: „дивно видѣхъ въ землѣ Словенѣстѣ, идущи ми сѣмо: видѣхъ бани древены, и пережгутъ я (камніе) вельми (рамяно) и сов-локутъся, и будуть нази, и облѣются квасомъ кислымъ (уснѧ-номъ, мытелью), и возмутъ на ся прутье младое и бьють ся сами (и на каменіе льють воду), и того ся добываютъ. едва слѣзутъ лѣ живы и облѣются водою студеною и тако оживутъ. И то творять во вся дни, не мучимъ никимже, но сами ся мучать, а то творять не мытву себѣ, но мученѣе (омовенїе себѣ, а не мученѣе). И слышавше се, дивляхуся“.

(Лавр. Лѣтопись, изд. 1872 г., стр. 7—8 въ скобкахъ указаны варианты изъ другихъ списковъ).

Ал-Бекри.

И не имѣютъ они (славяне) ку-
пальень, но они устраиваютъ себѣ
домъ изъ дерева и законочи-
воютъ щели яѣкоторой матеріей,
которая образуется на ихъ де-
ревьяхъ, походитъ на зеленоватый
водяной мохъ, и которую они на-
зываютъ *удж*. Она служить имъ
вмѣсто смолы для ихъ кораблей.
Затѣмъ они устраиваютъ очагъ
изъ камней въ одномъ изъ угловъ
его (этого дома) и на самомъ
верху противъ очага открываютъ
окно для прохода дыма. Когда же
онъ (очагъ) раскалился, они зак-
рываютъ это окно и запираютъ
двери дома, — а въ немъ есть
резервуары для воды и поливаютъ
этой водой раскалившійся очагъ,
и поднимаются тогда пары. И въ
рукѣ у каждого изъ нихъ связка
сухихъ вѣтвей, которою они при-
водятъ въ движение воздухъ и
притягиваютъ его къ себѣ, и тогда
открываются ихъ поры и исхо-
дить излишнее изъ ихъ тѣлъ и
текутъ отъ нихъ рѣки. И не
остаются ни на одномъ изъ нихъ
слѣды сыпи или нарыва. И они
называютъ этотъ домъ ал—атбба.

(Изв. Ал-Бекри, стр. 57).

Сличая оба приведенные текста, нельзя не замѣтить общаго сходства ихъ содержанія. Отличаются же они другъ отъ друга

rasch Aba Gorion“. Русскимъ изслѣдователямъ извѣстна вышеупомянутая историко-агадическая книга подъ названіемъ: «Книга Іосипона сына Горіона» (Псевдо-Іосифъ, IX или X. в.).

развѣ только иѣкоторыми варіаціями въ выраженіяхъ. Но такія различія не трудно себѣ объяснить тѣмъ, что русскій переводъ данного стрывка изъ извѣстій Ал-Бекри, какъ сознается и самъ русскій переводчикъ, сдѣланъ мѣстами лишь конвектурально, гадательно, безъ увѣренности въ правильномъ прочтениі и попиманіи арабскаго подлинника. Это особенно наглядно обнаруживается въ предложеніи: „и законоопачивають щели его (дома) иѣкоторой матеріей, которая образуется на ихъ деревьяхъ, походитъ на зеленоватый водяной мохъ и которую они называютъ *удж*“. По догадкѣ русскаго издателя сочиненія ал-Бекри, въ „*удж*“ сказывается русское слово *мохъ*, въ которомъ послѣдній звукъ въ славянской формѣ, безъ сомнѣнія, преобразовался изъ древнѣйшаго звука *з*¹⁾. Между тѣмъ легко можетъ статься, что здѣсь рѣчь идетъ не о *мохѣ*, а объ упоминаемомъ въ нашемъ лѣтописномъ разсказѣ *усніяномъ квасъ*, т. е. водѣ, въ которой кипятилась трава *ушница* (что, быть можетъ, по арабской транскрипціи и есть *удж*) и которою мылись въ бањѣ для истребленія накожныхъ нечистотъ²⁾. Въ такомъ случаѣ вышеозначенное предложеніе получить, конечно, совершенно иной смыслъ. Съ другой же стороны и русскій переводчикъ *лѣтописнаго* разсказа о бањахъ могъ, въ свою очередь, уклониться отъ буквальной передачи подлинника и присочинить что либо отъ себя лично. Таковыемъ добавленіемъ противъ оригинала я считаю послѣднее предложеніе: „а то творять во вся дни, не мучими никимже, но сами ся мучать, а то творять не мыту себѣ, но мученье (не мовенье себѣ, а мученье“). Разбирая эти фразы, нельзя не замѣтить сразу ихъ еврейскаго происхожденія. Такъ, фраза: „и то творять во вся дни“ (т. е. постоянно, а не—всякій день, какъ понималъ эти слова митр. Илліонъ) составляетъ дословный переводъ еврейскаго сочетанія: *kacha jaasi kal ha-jamim*,—которое не встрѣчается въ такомъ видѣ въ Біблії, но читается *мно-*

¹⁾ I. с., стр. 112, примѣч. т.

²⁾ См. Словарь церк. и рус. яз. Акад. Наукъ.

юкратно въ книгѣ: „Га-Яшарь“, между прочимъ, въ описаніи беззаконій Содомитянъ, послужившемъ образцомъ для русской повѣсти о судѣ Шемяки¹⁾). Фраза же: „а то творять не мовенье себѣ, а мученье“ показываетъ свойственную преимущественно еврейской письменности манеру подбирать, для красоты и выразительности слога, риѳмы, состоящія изъ двухъ созвучныхъ словъ, изъ коихъ одно выражаетъ понятіе, совершенно противоположное понятію, выражаемому другимъ словомъ. Такого рода риѳмы и аллитерациіи встречаются уже и въ Біблії. Для примѣра, укажу на книгу пророка Исаіи, V, 7: „И ждалъ Онъ правосудія (*mischrāth*), но вотъ кровопролитіе (*mischrāch*), ждалъ правды (*zedaka*) и вотъ—вопль (*zeâka*)“. Отсюда позволятельно сдѣлать выводъ, что и русскій переводъ помѣщенного въ Начальной Лѣтописи разсказа о баяхъ прошелъ, какъ замѣчено мною выше, чрезъ руки еврея, или, по меньшей мѣрѣ, лица свѣдущаго въ еврейской письменности²⁾.

Теперь мнѣ предстоитъ еще вправить, такъ сказать, отрывокъ о баяхъ въ надлежащее мѣсто лѣтописнаго свода, откуда онъ былъ вынутъ по недоразумѣнію переписчика, а именно—въ разсказъ Гюряты, вѣрнѣе, Гурія (Гуріона или Горіона) о Югрѣ.

Вотъ въ какомъ видѣ долженъ быть возстановленъ, по моему, текстъ этого разсказа.³⁾

¹⁾ См. *Сеферъ-га-Яшаръ*, Варшава, 1876 г., стр. 33, строка 10, сверху, и статью академика Сухомлинова: „Повѣсть о судѣ Шемяки“ въ Сборникѣ 2-го Отд. Ак. Н. 1873 г., т. X. № 6.

²⁾ Мыѣ могутъ, пожалуй, возразить, что вѣдь риѳмы и аллитерациіи, подобныя тѣмъ, о коихъ сказано мною въ текстѣ, встречаются, напр., и въ Словѣ Даніила Заточника (Переяславъ-Гореславъ, Лачь-плачь). Но само это Слово Даніила не состояло-ли въ близкомъ отношеніи къ еврейской литературѣ? Для утвердительного отвѣта на сей вопросъ имѣется немало данныхъ, изложеніе которыхъ здѣсь, конечно, неумѣстно.

³⁾ Объясненіе типографскихъ знаковъ, употребленныхъ при изложении нижеиздѣланнаго текста разсказа: 1) многоточія означаютъ,

«Се же хошю сказатьи, яже слышахъ прежде сихъ 4 лѣтъ, яже сказа ми Гюри Торговиць Новгородець, глаголя сице: „яко послажъ отрокъ свой въ... люди, иже суть дань дающе Новугороду.

[И поиде по Днѣпру горѣ, и приде в Словѣни, идеже нынѣ Новгородъ, и видѣ ту люди сущая, како есть обытай имъ, и како ся мыють (въ бандѣ)... (*и оттуда иде въ*) [Печору; и пришедши отроку моему къ нимъ], и рече имъ: дивно видѣхъ в землѣ Словенѣстѣ, идущю ми съмо: видѣхъ бани древены... и т. д. до словъ, включительно: „и то творять не мовенѣе собѣ, а мученѣе. И слышавше се... дивляхуся].

А оттуда иде въ Югру. Югра же людье есть языкъ нѣмъ и соѣдять въ Самоядью на полуночныхъ странахъ. Югра же рекоша отроку моему: дивно мы находихомъ чудо, его же нѣсмы слышали прежде сихъ лѣтъ, а се третье лѣто нача быти: суть горы заидуче въ луку моря и т. д.

«Мнѣ же рекию къ Гюрятѣ: «си суть людье заклепаний Александромъ Македонскимъ царемъ, якоже сказаетъ о нихъ Моеодий Патарійскій, глаголя и пр.»—до словъ: „но мы на предняя взвратимся, якоже бяхомъ прежде глаголали“. ¹⁾

Таковъ быль, по моему, первообразный текстъ разсказа Гюряты.

Остается мнѣ, въ заключеніе, представить два объяснительныхъ къ сему тексту замѣчанія.

1) Основываясь па начальныхъ словахъ разсказа: «Се же хошю сказатьи, яже слышахъ..., ...яже сказа ми Гюри Торговиць, Новгородець», иные находили, что лѣтописецъ слышалъ разсказъ о Югрѣ отъ самого Гюряты. Профессоръ же Бестужевъ-Рюминъ полагалъ, что разсказъ заимствованъ составителемъ лѣтописи изъ письменнаго источника Новгородскаго происхожденія, гдѣ уже написано было: «се же хошю сказатьи» и т. д. Тотъ же изслѣ-

что въ данномъ мѣстѣ выпущены мною одно или нѣсколько словъ;
2) прямыми скобками обведены слова, перенесенные изъ одного мѣста въ другое, а полукруглыми— слова, отпечатанныя курсивомъ и добавленные мною по догадкѣ.

¹⁾ Лавр. 226—228.

дователь сближалъ съ разсказомъ Гюраты помѣщенное въ Ипатьевскомъ спискѣ лѣтописи, подъ 6622 годомъ, сказание о стекляныхъ глазахъ, падающихъ съ неба въ Ладогѣ,—находя что оба эти сказания, быть можетъ, нѣкогда составляли одно цѣлое¹⁾). Но съ своей стороны я укажу на то, что въ Талмудѣ, отъ имени рабби *Барѣ-барѣ-Хана*, приводится цѣлый рядъ разсказовъ о разныхъ дивахъ и чудесныхъ явленіяхъ, видѣніиъ и слышанныхъ послѣднимъ во время его странствованій въ далекихъ пустынныхъ краяхъ, каковые разсказы большею частью начинаются словами: «сказалъ мнѣ нѣкій (арабскій) торговецъ»²⁾. Въ виду сего, представляется вѣроятнымъ, что все вообще сказание о Югрѣ перенято въ лѣтопись изъ сочиненія какого-нибудь путешественника—еврея, который вычитанныя имъ свѣдѣнія о чудесахъ у далекихъ сѣверныхъ народовъ выдавалъ за сообщенные ему нѣкіимъ купцомъ Гурію, и что это сказание лѣтописецъ дополнилъ отъ себя выдержкою изъ помѣщенныхъ въ Хронографахъ отрывковъ изъ «Откровенія о царствѣ народовъ», носящаго имя Меѳодія Патарскаго (ум. въ 310 г.) но учеными приписываемаго св. Меѳодію, патріарху Константинопольскому.³⁾ Что же касается названія Гурія Торговика «Новгородцемъ», то оно, полагаю, нисколько не служить доказательствомъ, что разсказъ, о коемъ ведется теперь рѣчь, возникъ на почвѣ новгородскихъ преданій. Подъ «Новгородцемъ», слѣдуетъ, я думаю, разумѣть здѣсь не непремѣнно жителя, либо уроженца, новгородской области, а купца, гостя (безотносительно къ его національности), торгующаго новгородскими товарами, или єздящаго въ Новгородъ по дѣламъ торговымъ, подобно тому, какъ название Суражанъ было усвоено и за русскими людьми, которые вели торговлю сурожскими или суров-

¹⁾ См. Бестужева-Рюмина: «О составѣ рус. лѣтоп.», стр. 78—9; ср. А. И. Маркевича: О лѣтописяхъ, вып. I, стр. 161.

²⁾ Талмудъ Вавил., трактать. Бава-Батра, л. 73 и 74.

³⁾ См. Сахарова: «Эсхатологическая сочиненія и сказанія въ древне-русской письменности». Тула, 1879 г., стр. 97—98.

скими товарами¹). А что оно такъ, въ этомъ можно убѣдиться изъ помѣщеннаго въ Ипат. Лѣтописи, подъ 1289 г., описанія погребенія князя Владимира Васильковича Галицкаго: «И тако плакавшеся надъ нимъ все множество Володимерцевъ, мужи и жены и дѣти, Нѣмци, и Сурожьцѣ, и Новгородцы, и Жидове плакахуся, аки и во взятие Иерусалиму»... Изъ этого мѣста Лѣтописи явствуетъ, что о Сурожцахъ и Новгородцахъ говорится, какъ о жителяхъ Владимира (Володимирцахъ), а не Сурожа и Новгорода. Такимъ образомъ; принимая во вниманіе что, по словамъ разсказа, отрокъ Гюрьты, отправляясь къ сѣвернымъ народамъ, поѣхалъ по Днѣпру вверхъ, слѣдуетъ заключить, что трактуемое сказаніе написано пе въ Новгородѣ, а скорѣе всего гдѣ-нибудь на югѣ Россіи, гдѣ издавна жили во множествѣ евреи.

2) Далѣе, въ параллель разсказу Югры о народахъ, затворенныхъ между высокими горами, въ коихъ происходитъ постоянный «кличь и говоръ и сѣкуть гору, хотяще высѣчися», можно привести разсказъ, сохранившійся въ книжѣ «Цоръ га-моръ» раввина Авраама Саба—слѣдующаго содержанія: «Въ комментаріѣ р. Йосифа Кимхи (писателя XII в.) на книги послѣднихъ пророковъ я прочиталъ, что онъ (Кимхи) видѣлъ одну книгу, гдѣ написано, что Александръ Македонскій затворилъ Гога и Магога между великими и высокими горами, изъ которыхъ есть выходъ только въ одномъ мѣстѣ. На этомъ то мѣстѣ онъ (Александръ) соорудилъ крѣпкое зданіе съ желѣзными стѣнами, такъ, чтобы тѣ (заключенные народы) не могли выйти оттуда. И на тѣхъ стѣнахъ онъ поставилъ сдѣланныхъ съ большимъ искусствомъ желѣзныхъ людей, которые безпрерывно ударяютъ въ стѣны молотами и сѣкирами, для того, чтобы люди, находящіеся внутри, разумѣли, что вѣчно строять и укрѣплять стѣны, съ цѣлью не давать тѣмъ людямъ выйти». ²⁾ Изъ этого можно видѣть, что преданіе о за-

¹⁾ См. В. Г. Васильевскаго: «Русско-визант. изслѣдованія», Введ. въ житіе св. Стеф. Суражскаго, стр. CCXII.

²⁾ См. въ „Сборникѣ статей по еврейской исторіи и литературѣ“ вып. I, Спб., 1866 г., замѣтки А. Я. Гаркави къ статьѣ Оршанскаго: „Талмуд. сказанія объ Ал. Макед.“, стр. 26—27.

ключенныхъ Александромъ народахъ,—о которомъ изъ еврейскихъ авторовъ упоминаетъ еще Иосифъ Флавій,¹⁾ издревле обращалось между евреями,—чѣмъ опять-таки подтверждается мысль о вѣроятности еврейского происхожденія всего, вообще, разсказа Гюраты.

2. Преданіе о Кіевѣ

Въ непосредственномъ сосѣдствѣ съ сказаніемъ объ ап. Андрѣѣ въ Лѣтописи помещена повѣсть объ основанії Кієва тремя братьями, изъ которыхъ старшій Кій, какъ ошибочно, по словамъ лѣтописца, полагаютъ несвѣтущіе люди, быль будто бы перевозникъ съ противоположной стороны Днѣпра, но на самомъ дѣлѣ кляжилъ надъ своимъ племенемъ, ходилъ въ Царыградъ, гдѣ удостоился особыхъ почестей отъ царя, затѣмъ ходилъ къ Дунаю и срубилъ (построилъ) тамъ маленький городъ, известный и понынѣ у Дунайцевъ подъ именемъ «Киевецъ», гдѣ хотѣль было поселиться съ своимъ родомъ, но мѣстные жители не допустили его осуществить свое намѣреніе, почему онъ и возвратился въ свой градъ Кіевъ, гдѣ вскорѣ какъ онъ, такъ и его братья и сестры, скончались²⁾.

Любопытно ознакомиться со взглядами историковъ на эту повѣсть.

По мнѣнію Шафарика, она домашнее преданіе, дошедшее до Нестора въ *пъснягъ*. Погодинъ, указывая, что въ самой лѣтописи приводятся два преданія о Кіѣ, «какъ будто предметы спора»,—считаетъ второе—о хожденіи Кія въ Царыградъ—неоспоримымъ, дошедшімъ до лѣтописца на *письмо*.³⁾ Срезневскій считалъ это второе преданіе занесеннымъ изъ Болгаріи.⁴⁾ Забѣлинъ,

¹⁾ Ср. А. Я. Гаркави: «Неизданная версія романа объ Александрѣ». Спб., 1892 г., стр. 2.

²⁾ Лавр. лѣтопись, стр. 8—9.

³⁾ См. Погодинъ, „Лекція“, I, 162.

⁴⁾ См. Маркевичъ: „О лѣтописяхъ“, I, 150.

признавая оба повѣданія мѣстными, киевскими, даетъ имъ слѣдующее объясненіе: «Преданіе о первомъ человѣкѣ Кіева, говорить онъ, справедливо разумѣеть въ немъ перевозника на тотъ берегъ, и къ Касцю отъ западныхъ земель, и къ Цареграду отъ нашихъ верхнихъ земель. Въ этомъ смыслѣ, какъ перевозникъ, Кіевъ приобрѣаетъ особое значеніе для древне-русской жизни вообще. Онъ является главнѣйшимъ посредникомъ торговыхъ сношеній Сѣвера съ Югомъ и Запада съ Востокомъ... и свободно отворяетъ ворота изъ всей русской земли въ самый Царьградъ», или, какъ выразился въ другомъ мѣстѣ тотъ же писатель, «въ качествѣ посредника,—всегда былъ принимаемъ въ Цареградѣ съ немалою почестью». ¹⁾ В. Г. Васильевскій въ своемъ важномъ труде: «Русско-Византійская изслѣдованія» ²⁾ склоненъ, если не ошибаюсь, признавать за старииннымъ мѣстнымъ предашемъ о хожденіи Кія Цесарюграду полную историческую достовѣрность. Что же касается разсказа лѣтописи о построеніи Кіемъ на Дунайѣ городка, именуемаго у Дунайцевъ я доселѣ Кіевцомъ, то В. Г. Васильевскій въ другой, гораздо болѣе ранней своей работе ³⁾ замѣтилъ, что извѣстіе это, вѣроятно, сложилось въ началѣ XII вѣка, потому, что въ то время въ Подунайской области, дѣйствительно, былъ городокъ Кій—Kios,—какъ это видно изъ одного греческаго географическаго словаря XII вѣка, гдѣ указанъ такой городъ въ Малой Азіи, а потомъ прибавлено, что и въ Мизіи (Болгаріп) существуетъ одноименный городъ. Къ этому замѣчанію Н. П. Барсова присовокупилъ отъ себя, что и до сей поры въ области нижняго Дуная есть нѣсколько мѣстностей съ подобнозвучащими наименованіями: Кыпени, Кіора, Кіотра ⁴⁾.

¹⁾ С.І. рецензію проф. Котляревскаго на „Исторію русской жизни“ Забѣлинна въ Кіев. Унів. Изв. за 1880 г. № 11, стр. 469—470.

²⁾ Лѣтопись занятій Археогр. Коммісії 1893 г., стр. CXXXVII.

³⁾ „Византія и Печенѣги“ Ж. М. Н. Пр. за 1872 г., Дек., стр. 304. Ср. Н. П. Барсова: „Очерки рус. истор. географіи“, 1885 г., стр. 250.

⁴⁾ См. Н. П. Барсова, 1. с.

Таковы взгляды и суждения авторитетныхъ представителей науки на лѣтописную повѣсть о первыхъ основателяхъ Киева. Приходится сожалѣть, однако, что ни одинъ изъ названныхъ ученыхъ, ни кто-либо другой, не потрудился снизойти до критического разбора и объясненія самого текста трактуемой повѣсти, представляющагося въ томъ видѣ, какъ онъ изложенъ въ древнихъ и болѣе позднихъ спискахъ лѣтописи, лишеннымъ всякаго человѣческаго смысла. Такъ, напр., возьмемъ хоть грамматическое предложеніе, которымъ начинается наша повѣсть: «Полем(?) же, жившемъ особѣ и володѣющемъ роды своими, иже и до се братъ (какой это братъ?) бяху Поляне, и живяху каждо съ своимъ родомъ и на своихъ мѣстѣхъ, владѣюще каждо родомъ своимъ». ¹⁾ По поводу этого мѣста Погодинъ выражаетъ свое удивленіе, что Несторъ, не сказавъ еще ни слова о Кіѣвѣ съ братьями, говоритъ уже прямо: «иже и до се братъ». Отсюда Погодинъ заключаетъ, что все это мѣсто, «ясно принадлежитъ не Нестору, а заимствовано имъ откуда нибудь». ²⁾ Но мнѣ кажется, что для всякаго гарандо яснѣе, что переписчикъ, по своему обыкновенію, я тутъ напуталъ, передвинувъ «на передняя» фразу, которую слѣдовало «вписать въ задняя». Или остановимся на слѣдующемъ мѣстѣ: «и бяше около града лѣсь и боръ великъ, и бяху ловѧша зѣбрь; бяху мужи мудри и смыслени и нарицахуся Поляне. Отъ нихъ же суть Поляне въ Кіевѣ и до сего дне. Бяху же тогда погани, жруще озеромъ и колодяземъ и рошненемъ, якоже и прочи погани» ³⁾ Съ первого же взгляда на эту тираду замѣтно, что предъ нами только наборъ словъ, не дающихъ никакой опредѣленной связной мысли. Притомъ же, развѣ можно допустить, чтобы составитель лѣтописнаго свода, кто бы онъ ни былъ, Несторъ ли, Сильвестръ ли, или иное лицо,—величалъ «поганыхъ» «мужами мудрыми», тогда какъ въ другихъ мѣстахъ лѣтописи, вез-

¹⁾ Лавр., стр. 8, строки 7—10.

²⁾ Издѣл., замѣч. и лекціи, II, 389, прим.

³⁾ Соф. Лѣт. (П. С. Р. Л., V, 84). Тоже и въ иѣкоторыхъ другихъ спискахъ.

дѣ, гдѣ только стоять «погани», тамъ постоянно встрѣтите рядышкомъ эпитетъ: «и невѣголоси». Не менѣе странно, что лѣтописецъ счелъ долгомъ опровергать мнѣніе невѣждѣ, будто Кій былъ перевозникомъ,—указывая, что, если бы это было таѣ, то не ходилъ бы тотъ въ Царыградъ и не княжилъ бы надъ своимъ родомъ, а между тѣмъ лѣтописатель въ то же время аттестуетъ и Кія, и его братьевъ, какъ звѣролововъ. Неужели же ремесло звѣролова неизмѣримо почетнѣе занятій перевозника?

Въ виду такихъ бывающихъ въ глаза несообразностей, представляемыхъ текстомъ нашей повѣсти, можно, не рискуя ошибиться, заключить, что послѣдній испорченъ былъ переписчиками: Для реставраціи же подлинника надлежитъ сопоставить содержаніе повѣсти съ еврейскимъ ея прототипомъ.

Дѣло вотъ въ чемъ.

Въ упомянутой уже мною выше книгѣ историко-агадического содержанія, подъ заглавиемъ: „sepher ha-jaschar“ (книга праведного, или книга праведная) изложено родословіе потомковъ трехъ сыновей Ноевыхъ: Сима, Хама и Іафета, по ихъ происхожденію, племенному родству и мѣстамъ поселенія, — составленное преимущественно по Пятокнижію (Быт., гл. 10), по съ значительными видоизмѣненіями и дополненіями. Этотъ генеалогический очеркъ заканчивается такъ: „И сыны Арама (младшаго сына Сима) пошли также и построили для себя городъ, назвавъ его Уцъ, по имени *старѣшаго своею братомъ*, и поселились тамъ: это земля Уцъ до сего дня. И было, во второй годъ послѣ столпокрушенія и вышелъ человѣкъ изъ земли Ниневіи, изъ дома Асара, по имени Бела и отправился (съ цѣлью) поселиться самому съ домомъ своимъ, гдѣ только удастся (гдѣ случится). И пришли они до (мѣста) противъ городовъ окрестности, насупротивъ Содома, и сѣли тамъ. И всталъ тотъ человѣкъ и построилъ *малыи городъ*, назвавъ его своимъ именемъ „Бела“: это—земля Цаоръ (Сигоръ) до сего дня. Вотъ всѣ племена сыновей Сима, по языкамъ и городамъ ихъ, распространившіеся по землѣ послѣ столпа. Каждая же отдельная область, каждый отдельный городъ и каждое отдельное племя изъ племенъ сыновей Ноя по-

строили посль тою для себя многою городовъ, и воцарили надъ собою царей, которые володѣли ими. Такъ творять всѣ роды сыновей Ноевыхъ во вѣки¹⁾.

Приведеннымъ отрывкомъ легко объяснить происхожденіе сказанія о Киѣ и его братьяхъ. Составителю лѣтописи предстояло изобразить повѣсть о томъ, «кто въ Киевѣ нача первѣе княжити, и откуду Руская земля стала есть?» Но гдѣ раздобыть фактическія данпны для такой повѣсти? Откуда почерпнуть свѣдѣнія о первобытныхъ временахъ русской (Кievской) исторической жизни? Выручила лѣтописца «Книга праведная». Раскрывъ эту книгу, лѣтописецъ, нашелъ, что сыны *Шема* (Schem значить: имя, слово, слава) разсѣялись по разнымъ мѣстамъ отдѣльными племенами, изъ коихъ каждое управлялось поставленнымъ имъ надъ собою царемъ. А такъ какъ нашъ хроистъ зналъ, что Поляне (Кіяне) суть славяне («сущи отъ рода Словѣньска»), то онъ вполнѣ вправѣ былъ заключить, что они, Кіяне, какъ сыны Славы, какъ *Славяне*, безъ сомнѣнія, „творили“ то самое, что и всѣ сыны Шема (Сима). Затѣмъ, вычитавъ изъ «Сеферъ-га-Яшара», что Семиты (bne-schem, сыны Славы), какъ и всѣ вообще потомки Ноевы, строили города, которые называли своими именами или же по именамъ старѣшихъ своихъ братьевъ,—лѣтописецъ сообразилъ, что и Киевскія уроцища навѣрно получили свои названія отъ ихъ первоначальныхъ обитателей. Далѣе, въ виду повѣствованія «Сеферъ га-Яшара» о томъ, что нѣкій человѣкъ, именемъ Бела, поселился съ родомъ своимъ противъ городовъ окрестности, гдѣ и построилъ маленький городъ, называемый и до сего дня по имени его строителя,—лѣтописецъ умозаключилъ, что и существующее въ окрестности Киева,—на лѣвомъ берегу Днѣпра,—населенное мѣсто, называвшееся и во время составленія лѣтописи Городкомъ²⁾, построено никѣмъ инымъ, какъ тѣмъ

1) „Сеферъ Га—Яшарь“. Варшава. 1876 г. Отдѣль Пятокнижія „Ной“, стр. 18—19.

2) См. Н. П. Барсова, оп. cit., стр. 143.

же Кiemъ, во имя которого названъ Кieвъ—«градъ велиkъ» и отъ котораго маленьkй городъ (Городокъ) получило также свое наименование «Киевецъ». Напослѣдокъ, зная изъ Пято книжія (Быт. 36, 32—33) и Паралипоменона (I, 43, 44), что тезка упомянутаго Белы царствовалъ въ землѣ Эдома (прежде воцаренія царя у сыновъ Израилевыхъ), и что о немъ библейская исторія не сообщаетъ ничего больше, кромѣ того, что онъ жилъ-былъ и скончался, а по немъ воцарился Iовавъ, по смерти коего воцарился Хушамъ и т. д.—нашъ лѣтописецъ весьма резонно разсуджалъ, что и ему позволительно сказать о Кiѣ только то, что послѣднiй, дескать, княжилъ въ своемъ родѣ, построилъ Городокъ и, совершивъ «все земное»,—приказалъ намъ долго жить.

Такимъ образомъ безошибочно можно утверждать, что первообразный текстъ нашей повѣсти гласилъ такъ²⁾.

„Полемъ (Поляномъ, по нѣк. сп.: Словеномъ), жившимъ особѣ и володѣющимъ роды своими..., и живяху каждо съ своимъ родомъ на своихъ мѣстѣхъ, каждо владѣюще родомъ своимъ“.

„И быша три братя: единому имя Кий, а другому Щекъ, а третьему Хоривъ, и сестра ихъ Лыбедь. Кий сѣдяше на Горѣ [надъ рѣкою Днѣпромъ], а Щекъ сѣдяше на [другой] горѣ, идѣже нынѣ зоветсѧ Щековица, а Хоривъ на третьей горѣ, отъ него же прозвася Хоривица, и створиша градъ во имя брата своего старѣйшаго и нарекоша имя ему Кieвъ. [Отъ нихъ же суть Кияне, иже до сеи братъ бягу Поляне].

«Сей Кий княжаше въ родѣ своемъ и... възлюби мѣсто [на той странѣ]²⁾ (sc. Днѣпра) и сруби градокъ малъ [— Киевецъ],—eже и до нынѣ [вар.: до сею днѧ] наричуютъ Городище и хотяше сѣти съ родомъ своимъ, и не даша ему ту живущии. Киеви (вар.: Кию) же, пришедшю въ свой градъ Киевъ, ту жизнь свой сконча, и братъ его Щекъ, и Хоривъ, и сестра ихъ Лыбедь ту скончашася».

¹⁾ Я привожу текстъ по Лаврент. си. съ разнотечenіями, указанными въ „Сводной Лѣтописи“, изд. Л. И. Лейбовича, Спб. 1876 г. стр. 6—7.

²⁾ См. Лейбовича „Сводная Лѣтопись“; стр. 6, вын. 16.

Изъ изложенного въ такомъ видѣ текста нашей повѣсти само собою уже обнаруживается, что слова и фразы, не укладывающіяся въ очерченныя здѣсь рамки его, составляютъ позднѣйшую, чуждую его содержанію, примѣсь, занесенную изъ разныхъ другихъ мѣстъ лѣтописнаго сборника.

И дѣйствительно: а) сочетанія: 1) «Кий есть перевозникъ былъ», 2) «У Киева бо бяше перевозъ тогда съ оноя стороны Днѣпра» и 3) «и бяше около града лѣсь и боръ великъ» — должны быть отнесены къ вышеупомянутому лѣтописному извѣстію о прибытіи Древлянскихъ словъ къ великой княгинѣ Ольгѣ. А именно: послѣ фразы: «и присташа (послы) подъ Боричевымъ въ лодыи»¹⁾ нужно прибавить: [«бо бяше около града Киева лѣсь и боръ великъ»²⁾, и у Киева бяше тогда перевозъ (варіанты: перевозъ на Киевъ. Кий есть (или у Кія) перевозникъ былъ съ оноя стороны Днѣпра]³⁾ Градъ же бѣ Киевъ, идѣже есть нынѣ дворъ Гордятинъ и Никифоровъ», и проч.⁴⁾.

Смысль возстановленного въ такомъ видѣ лѣтописнаго свидѣтельства легко понятенъ. Сочинитель повѣсти желалъ пояснить, чего ради урочище, соединявшее Подолье съ Горою, на которой расположено было градъ Киевъ, называлось «Боричевымъ» или «Боричевымъ оувозомъ». ⁵⁾ Название это, поясняетъ сказатель, произошло оттого, что въ старицу около града Киева было густой боръ (отсюда «Боричевъ») и существовалъ перевозъ (отсюда «возвозъ») съ той стороны Днѣпра.

б) Фразы: «и бяху ловяща звѣрь», равно какъ добавленные чрезъ нѣсколько строкъ въ нѣкоторыхъ болѣе позднихъ спискахъ слова: «Бяху же тогда погани, жруще езеромъ и кладяземъ и рощенiemъ», должны быть перенесены въ сказаніе о правахъ и обычаяхъ Древлянъ, Радимичей, Вятичей и Сѣверянъ⁶⁾.

¹⁾ Лавр. стр. 54.

²⁾ ibid стр. 8, строка 1 снизу.

³⁾ ibid, стр. 9, строки 3 и 4, сверху.

⁴⁾ Лавр., стр. 54.

⁵⁾ Лавр., стр. 8, ст. 12 сверху.

⁶⁾ Лавр., стр. 12—13.

в) Выражение: «бяху *мужи* (послѣдняго слова нѣть въ Радзив. и Акад. спискахъ) мудри и смыслени» должно быть помѣщено въ разсказъ о занятії Киева Аскольдомъ и Диромъ, начинающійся: «И бяста у него *два мужа* не племени его, но боярина»¹⁾). Здѣсь-то приписаны были, вѣроятно, па поляхъ варіанты: вм.: «и бяста»—и «бяху», а послѣ реченія «мужа»—слова: «мудри и смыслени».

г) Слова: «Ини же не свѣдуще (по иѣкот. сп.: не вѣдуще), рекоша, яко... тѣмъ глаголаху... Аще бо бы..., то не бы» — выдернуты изъ лѣтописнаго сказанія о нашествіи половецкаго князя Боняка на монастырь Печерскій,—каковое сказаніе дополнено заимствованнѣмъ изъ Слова «о царствѣ народовъ», усвавляемаго обыкновенно Меѳодію Патарскому, а на самомъ дѣлѣ написаннаго св. Меѳодіемъ-исповѣдникомъ, патріархомъ Константинопольскимъ (9-го ст.³), разсужденіемъ о происхожденіи Половцевъ, какъ родственныхъ нечестивыхъ племенамъ, заклепанныхъ въ горѣ Александромъ Македонскимъ, и связано съ вышеизложеннымъ мною разсказомъ Гуряты Роговича (правильнѣе, Гюри Торговича) о Новгородскихъ баняхъ и другихъ дивныхъ чудесахъ: «*тѣмъ глаголагу*: кдѣ есть Богъ ихъ, да поможетъ имъ..., не вѣдуще, яко Богъ кажеть (казнить) рабы своя³)... Ишли бо суть (вар. *аще ли бо*) ихъ колѣпъ 4... *Друзии же глаголютъ*: сыны Амоновы; се же *нѣсть тако*⁴⁾). Означенное сказаніе, помѣщенное въ лѣтописномъ сводѣ подъ 1096 г., составляеть, какъ справедливо замѣтилъ проф.-Бестужевъ-Рюминъ, очевидно, особую повѣсть и является какою-то вставкою⁵⁾). Поэтому пе лишено вѣроятія, что справщикъ лѣтописнаго сборника, пользуясь упомянутую повѣстю для воспроизведенія раз-

1) Лавр., стр. 19—20.

2) См. проф. В. Сахарова: „Эсхатологическія сочиненія и сказанія“. Тула, 1879 г., стр. 98.

3) Лавр., стр. 225.

4) Лавр., стр. 226.

5) О составѣ рус. лѣтописей, стр. 13.

сказа Гуряты, «*переписалъ*», по недомыслю, изъ нея же вышеуказанныя отдельные слова, натыкавъ ихъ въ сказаніе «о статіи Кієва».

д) Что касается выражений: «ходилъ Царюгороду... и приходившу ему ко царю, якоже сказаютъ, яко велику честь принялъ отъ цяря, при которомъ приходивъ цари» и «идущю же ему вспять, приде къ Дунаеви», —то эти выражения, какъ можно уже объяснено выше, всецѣло относятся къ сказанію о минимумъ путешествіи апостола Андрея, а въ дѣйствительности о странствованіяхъ св. Мироноса, славянскаго первоучителя.

е) Наконецъ, слова: «еже и до пынѣ наричуютъ Дунайци», должны быть перепесены въ сегментъ, помѣщенный въ дошедшемъ къ намъ рукописи Лаврент. Лѣтописи на слѣдующемъ (8-мъ) листѣ и начинающійся: «словѣнъску же языку, яко же рекохомъ, живущю на Дунаи, придоша отъ Скуфъ, рекше отъ Козарь, рекоми Болгаре, и съдоша по Дунаеви, насильници Словѣнъ быша». Здѣсь-то въ концѣ, безъ сомнѣнія, и стояли первоначально слова: иже и до пынѣ наричуютъ ся Дунайци (т. е. Болгаре Дунайскіе).

И такъ, по очищенніи текста разбираемаго сегмента о начальствѣ Кієва отъ приплетеныхъ къ нему чуждыхъ примѣсей, обнаруживается, повторяю, что па самомъ дѣлѣ не существовало вовсе никакого преданія, дошедшаго будто-бы въ пѣсняхъ, либо на письмѣ, прозою, о нѣкоемъ Кіѣвѣ, по одной версіи — перевозникѣ по Днѣпру, а по другой — ходившемъ въ Царьградъ, гдѣ былъ принятъ съ честію греческимъ императоромъ, и на обратномъ пути построившемъ небывалый городокъ Кіевецъ гдѣ-то на Дунаѣ, а весь разсказъ о первыхъ основателяхъ матери русскихъ городовъ чистѣйшій вымыселъ книжника, сочиненный въ подражаніе книгѣ «*Sepher ha-jachar*».

3. О хазарской дани.

Въ близкомъ сосѣдствѣ съ разсмотрѣннымъ сказаніемъ стоитъ сегментъ, трактующій о нравахъ и обычаяхъ полянъ, древлянъ,

радимичей, вятычей и съверянъ, подпавшихъ поддъаническую зависимость отъ хозарь.¹⁾ Еврейскіе источники этого сегмента (Талмудъ и опять-таки «Сеферъ га-Яшаръ») мною уже указаны подробно въ журналѣ «Вѣстникъ Права»,²⁾ а потому, не оставляясь больше на сказаномъ сегментѣ, обращусь къ слѣдующему, по порядку, мѣсту древней лѣтописи, гдѣ говорится объ обложеніи хозарами полянъ и древлянъ данью. Текстъ этого мѣста, по предварительномъ его исправленіи посредствомъ сличенія разныхъ списковъ и перестановки нѣкоторыхъ словъ, представляется въ такомъ видѣ:

«По сихъ же лѣтѣхъ, по смерти братъ сея, быша обидимы поляне древляны и инѣми окольними³⁾. И наїдоша я козарѣ, сѣдящая на горахъ. (вар.: на горахъ надъ рѣкою Днѣпръскою⁴⁾). И рѣша козари: «платите намъ дань». Съдумавшеже поляне и вдаша отъ дыма мечь, и несожа козари ко князю своему и къ старѣйшинамъ своимъ и рѣша имъ: «се налѣзохомъ дань нову». Они же рѣша имъ: «откуду?» Они же рѣша имъ: «въ [поли и] въ лѣсѣ» (вар.: лѣсѣхъ). Они же рѣша: «Что суть въдали?» Они же показаша мечь. Рѣша старци Козарѣстии: «не добра дань, княже! ми ся доискажомъ оружьемъ одною стороною, рекше саблями, а сихъ оружье обоюду остро, рекше мечь: си имуть имати дань на насъ и на инѣхъ странахъ. Се же сбыться все: не отъ своея воля рекоша, по отъ Божья повелѣнья. Яко и при Фараонѣ, цари Еупетъстѣмъ, егда приведоша Моисѣя предъ Фараона, и рѣша старѣйшина Фараопя: сей хощетъ смирити область Еупетскую.

¹⁾ Лавр. стр.

²⁾ См. въ этомъ журналѣ за Ноябрь 1905 г. мою статью. „Критико-сравн. разборъ устава в. к. Всеволода о церков. судахъ“, стр. 179—184.

³⁾ Слово „Поляне“ читается въ Тверской лѣтописи. Въ Лѣтописцѣ Переяславля Сузdalского (стр. 4) все это предложеніе читается такъ: „По мнозѣхъ же лѣтехъ послѣ г-ю брати Кія, Ішека, Хорива за ты грѣхы, изидоша Козари на Полянъ и Древлянъ“.

⁴⁾ Лавр. стр. 16, строка 7, сверху.

Якоже и бысть: погибоша Еюптии отъ Моисея, а первое быша работающе имъ. Тако и сіи козари владѣша поляны¹⁾, а постѣди самѣми поляне (кіяне) обладоша²⁾: володѣютъ бо козары Русьскии (князи и) до днешняго днѣ³⁾.

Въ этомъ новѣствованіи, не спабженою никакою датою, исторически достовѣрнымъ представляется лишь извѣстіе, что на горахъ кіевскихъ сидѣли хозаре съ ихъ княземъ, подвассальными, конечно, верховному хазарскому кагапу, имѣвшему свою столицу въ Итилѣ, и что они взимали дань съ полянъ, сидѣвшихъ «въ поли», и древлянъ, жившихъ «въ тѣстьхъ». Свѣдѣніе же, будто дань эта взималась по мечу отъ дыма, совершенно неправдооподобно, находясь въ противорѣчіи съ положительными сообщеніями самой лѣтописи, что хозаре брали съ подвластныхъ имъ русскихъ племенъ дань: съ однихъ по «бѣлой веверицѣ», а съ другихъ по «щылагу», что затѣмъ Олегъ, а за чимъ и Игорь брали съ древлянъ «по чернѣ кунѣ съ дыма», Ольга же — «дань тяжку, по двѣ кунѣ чрѣныхъ, по две веверицы, и скоры, и медь», а Святославъ бралъ съ вятичей ту же дань, которую послѣдніе платили хазарамъ: по щылагу или стерлагу отъ рала, либо отъ дыма⁴⁾). Такимъ образомъ разсказать, о двуострыхъ мечахъ, которые давались русами хазарамъ, въ видѣ дани, и объ опасеніяхъ, высказанныхъ по сему поводу хазарскими старѣйшинами, надлежить признать ничѣмъ инымъ, какъ вымысломъ. Сложился же этотъ вымыселъ подъ вліяніемъ еврейскихъ понятій. А именно: мечъ, какъ эмблема и орудіе правосудной кары и отом-

¹⁾ Такъ въ Кенигебер. синскѣ, Сиб. 1767 г., стр. 15.

²⁾ Кенигсб., I. с.

³⁾ Въ Лѣтон. Переяславля Суздалъскаго, I с.: „Тако же и Роустіи князи емлють на козарехъ дань“.

⁴⁾ Въ Густинской лѣтописи (П. С. Р. Л. 11, стр. 234) показаніе, касательно Хазарской дани изложено такъ: „Потомъ же и Козаре, прійдоша и найдоша Полянъ, си есть Кіанъ, и Древлянъ и, одолѣвши имъ, повелѣша себѣ дань даяти отъ дыма по бѣлѣй веверицѣ; потомъ же, здумавши Кіяне, вдаша имъ мечъ обуюдоостръ“.

щенія за содеянное зло, изображается въ Библії им'ющимъ два острія: «И мечъ ободуострый въ рукѣ ихъ, чтобы совершать миценіе надъ народами, наказаніе надъ племенами». (Пс. CXLIX, 6—7). Аодъ, судья израильскій, чтобы избавить израильянъ отъ лютыхъ притѣсеній Еглона, царя Моавитскаго, сдѣлалъ себѣ мечъ съ двумя остріями, которымъ онъ и убилъ тирана (Суд. III, 16) Въ еврейскихъ же сборникахъ агадическихъ толкованій на Исходъ повторяются съ разными варьаціями изреченія въ родѣ слѣдующихъ: «Мечемъ, которымъ Египтяне разили народъ израильскій, они поражены были и сами» (по переводу Буксторфа: Cum gladio, quo percusserunt Aegyptii Israelitas, eodem ipsi percussi sunt. Lexicon Chal. Talm. et Rab., an. 1639, p. 168) Или: «Мѣрою, которою мѣрить человѣкъ, возмѣривается и ему. Такъ, Фараонъ повелѣлъ всякаго новорожденнаго у евреевъ младенца бросать въ рѣку; за то колесницы Фараона и войско его погибли въ Черномъ морѣ».

Всѣ эти изреченія, въ связи съ извѣстнымъ апокрифическимъ разсказомъ, передѣшившемъ въ славянскую письменность изъ еврейской и преимущественно изъ «Сеферъ Га-Яшаръ», о совѣщаніи Фараона съ своими волхвами, предрѣшиими, что «дитя рожится въ Израиліи (Моисей), разорить все царство Египетско»¹⁾, и послужили основою, на которой сочинено приведенное лѣтописное сказаніе.

Г. Барацъ.

(Продолженіе следуетъ).

¹⁾ См. Сеферъ Га—Яшаръ, Варшава, 1876 г., стр. 16; Шорфириева: „Апокрифич. сказанія“, 1873 г., стр. 289.

Літературжа мова ха Україкі.

В пауковім журналі «Україна» том I помістив Ви. ветеран-творець сусільно-побутової повісти, добродій І. Нечуй-Левіцький, доволі широку статтю про сьогоднішній часописну мову на Україні. В ній висказав шановний автор такі гадки й погляди, що повинні заворушити душу кожного тямучого сина України-Руси, особливо коли той, світом досі забутий, народ став будитись з довгого сну до нового життя, став прозрівати, що вже пора йому дати про себе знати культурному світові!

Питання, порушені у цій статті, є справді на добі і повинні як найскоріше рішитись, і то рішитись не одицями, але цілим сінедріоном *мужів науки*, яких—дяковать Богу—у нас сьогоднія вже не хибіє! Справа правописі і мови, це така важна, що поспішне її порішення відбивається віками в духовному житті народа та спиняє темп в його літературному та культурному стремлінні. Це найкраще добавити можно в духовному розвитку галицьких українців, що довгі літа вели спір про «азбуку»—правопис тай досі ще не всі поєдналися.—Хвальна редакція позволить, що я піднесу в цьому ділі і мою гадку, котра може пристішити зїзд мужів науки, бо цього питання не можна рішати без дискусії. Політичні події в Россії, зміна відносин на Україні, весняні квітки в духовному стремлінні українських патріотів—і т. д.—все те дуже веселить нас галицьких українців, бо очі наші з давн-давна заєдно повертались туди, де жерело нашої культури, просвіти і літератури. Прочитавши статтю шановного автора, я

страх занеспокоївся і поставив собі питання: чеваже на Україні живе інчий як ми народ? Неваже напа більш як пізвікова праця ні па що пригожа для всеукраїнського культурного стремління? Неваже там має йти робота «аб ово»!? Коли ж би так мало статись, тоді треба би нам українцям опять згадати щирі слова М. Шашкевича, що коли прочі славяне вершка досягають, ми все стоїмо па найнижчому ступені—бо все зачинаємо «на ново» та споримо про форму, котра не спричиняє тільки хісна, скільки шкода. Хто не вептався по Україні, хто не приглянувся до тамошньої образованої верстви, а заразом не взглянув в духовне життя українських селян, той може бути справдішним оптімістом—той може сміло ігнорувати всі кріавим потом полляті праці галицьких українців за весь час певільницького життя закордону.

Простягь мені, шановні патріоти на Україні — але я не люблю бути не щирим—і тому скажу, що зачати там працю на ново,—значилося вернути в давнину яких що найменше 40 літ! Ми звичайно йшли й цовинні даліше йти в цьому ділі за прикладом поляків — далеко свідоміших робітників на полі всепароднього воскресіння. Не політичні граници на території, але етнографічні відмеження випіні обніти простор народнього духовного життя, а що одна частина великого народу собі придбала власним трудом, це має стати добром загалу, бути добром всенародним!

Скритикуймо себе. За кордоном, стан селян страшенній, бо темнота її несвідомість крайня! Скільки я вторік не звідувався, чи то па селах, чи у сотні прочан, котрі пілыми тижнями тягнуть із всіх усюдів до Кліва на прощу—що ви с? що за парод?—всюди тай від кожного почув я ті самі слова: «ми православні мужики!» А прецінь, кажу, е німці, поляки, чехи, всякі народи—щож ви за народ?. «Ні» ми не народ, ми православні *мужики*, а мова наша мужицька, або «хахлацька»—парод с русской».—От яка свідомість! Тай це не вдивовижу буде, бо па Україні немає одної своєї школи, де би вчену на рідній мові, де би хлопчи-на почув «хто ми, чиї сини». Гляньмо па городянство (міщан-

ство)—так оно таке ж несвідоме свого, хіба що знає московську книжку прочитати. Те саме бачимо по всіх гімназіях, по школах реальних і, на жаль, по університетах!

Та перейдімся по «матері руських городів—прегарнім Київі. Скрізь багато народу, більше убогого, чим заможного, та скрізь чужина: або мова московська—або... польська! Де ж та українська громада, де огнище всього українського життя? Не видно було вторік. — Тільки неначе в чужому краю по закутках працюють одиниці: кожний з них після свого погляду, не зважаючи, чи його діло прийме гурт, або відкине тільки з личних (особистих) причин! Словом, вторік це не була київська громада зорганізована так, як цього домагається прогресивна робота для загальногодобра укр. народа, що числити не 3 міліони, але в десятеро більше.— Робітників до духовної праці на такій розлогій території не вистало б навіть і десять раз стільки, скільки має в порівнанню малесенька галицька Русь—коли діло в усіх напрямах народного життя, зачате заново, мало б поступати бодай таким ходомъ, як йшло в Галичині від смерті М. Шашкевича.—

А тепер для порівнання дуже коротенько скажемо, що галицька Русь досі роздобула.—У нас селянство сливе в більшій частині національно свідоме, бо має школи, має національне духовенство, якого в цілій Україні може тільки 2% знайшлося би: має українські гімназії, що рік-річно випускають між народ яких 300 освідомлених абітурієнтів.— Має народ свої читальні, товариства господарські та економічні й промислово-торговельні, а що найважніше— має великі просвітні огнища: Просвіта, Педагогичне Товариство та Наукове Тов. ім. Шевченка, котрі за час свого існування дуже гарні праці зробили для добра усього українського народу. Коли ж українці, горді на колишню славу і місцеві заслуги, захотіли б зігнорувати все те, що тут зготовлено, а тим самим не признати нас пероздільною частиною українського народу, то заподіяли б кривду на нашій меншій частині, але здеркали б більшу—огромну масу від культурного національного розвитку, а це рішучо не повинно так статись!.

Тому ж, після моєї думки, українські патріоти повинні основніше вгляднути в галицькі науково-просвітні здобутки, та призадуматись над 1) правописом, 2) популярними книжочками для селян, 3) підручниками до науки в сільських школах, 4) підручниками до науки в середніх школах, 5) научними середниками для образовання учителів та священиків. — Я впевняю щиро, що багато з тих речей перенесуть українські патріоти готовими до ужитку з галицької Руси, а тим самим зможуть свої нечислені сили обернути до дальшої праці та освідомлювання української змосковщеної інтелігепції.

В такому разі рівною ходою могла б поступати духовна праця, як в Галичині, так на Україні, бо продукти їхньої роботи ставали б добром і галицьких Русинів — тай оборотно.

На першому місті стоїть правописне питання, котре порушив шановний автор у своїй статті. Ту дорікається, що галицькі твори (писані) — дрюковані дивоглядною правописом, а головно дивним видається українцям галицьке ї. Після моєї гадки, правописъ як для галицьких, так для закордонних українців повинна бути зовсі однаковісенька.

В часі моого побуту в Могилеві-Подольському питав редакторів «Світової Зірниці», чому не змінити офіціозної правописі. Відповідають, що ще не ввичаїлись селяни читати раціональної правописі, якої вживають галичани. Та я радив їм конечно змінити — що справді сталося почасти, бо вже місто и=і ставлять і. — Малесенька увага на початку, як належить читати українські букви — зовсім вистане! Над правописом, якої вживають галичани, рішали спільно знавці мови, відтак справила комісія фільольгічна Наукового Товариства Шевченка, і тої правописі скрізь в Галичині та на Буковині уживають як в школах, так в літературних творах, а научитись єї дуже легко, бо она ще найбільше фонетична. Кожда буква пишеться там, де вона вимовляється. Як найкрасший підручник до науки цієї правописі є дешева книжочка «Руска правописъ», Львів, 1904. (50 коп) зі словарцем. — Але поки що, хочу пояснити Вп. Добродієви Левицькому дивоглядпе ї. Оно справді дещо непривітне через свої точки, але за це не розточач

слова, як нир. правопись Драгоманова, бо місто писати *јі—ї* (як пропонує шановний автор статї) пишемо *ї*.

Отже як *йа==м==я*, *йе==е==е*; *йу==ю*, так *їі==ї*: пишесь отже там, де чути звук *їі*=нпр. *Іхати*, *мої*, *доброї*, *український*, *ідеї*. Як преіотовані самозвуки *я*, *е*, *ю*, так (*їі*) і (треба звати цей знак не і з двома точками, але *її*), бо знак о, не звemo колісцем, але «*о*») мягчить не тільки попередній співзвук, але і передпопередній, як они оба є «мягчими» (даються змягчити), напр.: *літо=лъто*, *сіно=сыно*, *сліпий=сьлыпий*; але як близший до його співзвук немягчимий (твердий), тоді мягчення не перейде через него на передпопередній співзвук, і тоді, бажаючи його зазначити *мягким*, ставимо при нім ь: *съвіт*, *съміх*: так само слюб, съятив, так само мягчить ь: *кість=(кість)*.

Отсе вся трудність—тай нам байдуже, чи це *ї* вийшло з *ъ*, чи з *и*, досить, де є *мягчення*, там оно пишеться.

Тому треба писати: *отці*, *сім*, *поїдемо*, *Іда*, *кої*, *моїми*, але: *столів*, *ті*, в розмові, котрі, *мужі*, *собі*. Коли ж ми в письмі не відзначимо звука *їі*, а вживатимемо для і, *їі* тільки одного знака *i*, тоді правопись не буде фонетична, не віддасть вірно звуків нашої мови, а що найважніше не буде вона *всеукраїнською*, тільки партійною, бо галичанам і буковинцям годі кидати правописи, яку введено в краєвім шкільництві, урядах та літературних працях, тай була б це річ немислимо труднійша, чим ввести її там, де доперва зачинається національне духовне життя! Моя гадка не стоїть в нас самітною,—так думають всі Русини, що бажають духовної єдності з Україною, а як раз правописна справа дуже нас тривожить, щоб—нехай Бог заступить—Українці не рішились не приймати нашої правописи (чи правопису)!

Я вповні вірю словам шапковного автора, що видання з Галичини не можуть читати українські інтелігентні люди—але ж бо в тім і біда, що в них ще не закорінилась любов до рідного слова тай, мимо горячого патріотизму, не сchezae в їх устах московщина, як у буковинців німечина!—Однак в короткім часі настане певно зміна, як тільки завяжуться сильнійші взаємини

між нами!—Тоді перей memo й ми не одно слово від них, та затиратимемо диалектичні ріжниці всеукраїнської мови.

Та не можу ще на цьому скінчити своїх гадок. Хочу відповісти Вп. Добродієви на деякі подані в статті язикові моменти.

Позволю собі пригадати шановному авторові статті одну дуже важну прикмету української народної мови, с. е. *пливучість*—мельодійність. З уст укр. селянина мова наша зовсім не так рубашно несеться, як ми чи говоримо, чи пишемо; він в кождім реченню (вислові своєї гадки) уникає, стережеться лучення самозвуково назвучних слів, с. е. він стережеться «розв'їву» (*hiatus*). Нпр.: замісць казати: „відси она іде“ каже: відси вона йде; або зам. отця улиця—каже: отця вулиця; зам. я і они—каже: я й они, я тай они.

Такий розділ усувається: 1) переставкою слів, 2) ослабленням злучника і на й, або ужиттям злучника та, той, 3) приставковим співзвуком *в*: она—вона, они—вони, от—від, овця---вівця; тому можемо уживати ріжніх форм, як оно і воно, одвіт і відповідь, отцівський і вітцівський; тільки тоді нема розв'їву, коли стрінуться два однакові самозвуки, бо они тоді в виговорі зливаються в один довгий самозвук. На сесю прикмету мови ми взагалі мало зважаємо, однак она є доволі важна й характеристична серед славянських мов.

Другою прикметою нашої мови є синтаксична цілосність гадок. Слова складаються в речення (гадку), як ланцух: одно за другим йде так, як они від себе зависять. Нпр.: селянин (що діє?) оре, (що?) поле, (коли?) на весну,—а не: селянин на весну поле оре, — хиба коли яке слово маємо визначити, толі ставимо близче початку речення. Там само прикметники (*adiectiva*) та всякі поясняючі додатки стоять перед своїм іменником, ппр.—український поет Шевченко,—а не Шевченко, поет український В зложених реченнях, де сполучено головну гадку з побічними (відчиненими), повинна так само бути ланцухова будова, а не розбивати головного речення та вставляти частини з побічного речення. Нар.. хибною є будова: «чи варта вона того, щоб, занедбавши українську мову, заводить її в українському письменстві,» — а в дусі му-

жицької мови буlob: чи варта вона того, що би заводити її в українському письменстві, занедбавши народну українську мову.

Вп. Добродій Левицький вважає між іншими галицькі форми-робив-ем, ходилам — старовиною, що зберіглась в карпатських околицях. Ці форми чуємо як раз більше на долах, біля міст, де сильніше вплинула польська культура, а в горах могли бути й останками старовини (як незанесені), але живуть там і я робив, ходив.

Доволі широко розповсюднене в Галичині: ходивем, завдячне польській мові chodziłem, а крім того чути: ходивім, ходивем, і ходивим.--- В письмі цих форм не уживается.

В звязку з цією проявою стоїть ще те, що шановний автор вважає «юсом» в словах: месо. де є стоїть замісць я. Це так само польський вплив, бо в польщині східної Галичині затерлись носові звуки ą, ę, а чуємо навіть у «сурдуловців» низшої верстви ja bedy, nie moge, nie mogi, oni bedə,— а в нашій мові відбувся процес переміни я на е (е), а навіть на і. Напр.: мясо, месо, шапка, шепка, шипка, телица, телице (рідше—тeliці), свиня, свине, гуси, гусе, гусі, хвалять, хвалет, ходять, ходе, і ході, сваряться, свареться, сваретсі. Тому частійше ведеться у нас: насіве, чим насіння, але е і весілля. Є це стремління нашої мови до звука і, як зарівно до звука у, від звуків а, я, напр. Алексій—Олекса—Вулекса, они, вони, вуни, хотять — хочуть, хвалять — хвалють, біжать—біжути, святять—съєти, посвіти (пасху). Таке й на Україні: лігає, یدен, обзивається. Однак це спорадичні форми, що не мають права входити в граматику літературної мови, котру повинні становити більшість форм, уживаних в народі, бо граматика це наче дума з рівним правом голосовань, де більшість живих форм становить *дочасний закон*.

Форми—піль, весіль, котрі уживаються в літературних галицьких творах, є зовсім правильні та нестаринні, бо поле в старині мало genit. plur. *полъ*, що звучало якось як полі, бо в старині «*за время оно*» ні одно славянське слово не кінчалось спізвуком, але самозвуком або пізвуком ъ, ь, котрі мали

посередній звук $\check{\text{ъ}} < \check{\text{ы}}$ $\check{\text{ь}} < \check{\text{и}}$. Коли ж у нас $\check{\text{ъ}}$, $\check{\text{ь}}$ втеряло свій звук та стало тільки знаком (вже в XI стол.), тоді кінцевий співзвук, позбавлений підпоркою самозвука, перехилився до попереднього складу, його замикаючи, що звемо в граматиці «замкнений склад», а в такому складі о, е перезвучуються на і, ї; напр. по-ль=пол-ь=піль, неслъ=несл=ніс, але: не-сла, несло, сто-ли, сто-ло-въ (первісно), з того: сто-ло-в=сто-лóв=сто-лів. Коли ж стрітились ту два співзвуки, тоді вставлювано для легчого виговору самозвук о (е), вікно—вікон. Спорадичної форми «весілів» у нас в народі не стрічається, скоріше в женськім роді вчуєте: бабів, горів; але загальна: ложок (ложка), рук (не руків), панянка—панянок, грушка—грушок.

Годі-ж проте навіть спорадичні українські форми на ів вводити в наукову прозу, бо тоді були б ми народом, що не бажає мати вже раз своєї граматики живої мови, не то історичної, на котру то посліднію наші вчені якось призабули, а наш славний ветеран проф. Житецький задля віку й не міг і не може сповнити бажання проф. Ягича, котрий відносився до нього з проханням списати історичну граматику української мови! Всеж таки можемо сильну няти віру, що за учепиком проф. Аптоновича — творцем першої епохальної Історії України-Руси з'явиться (може так само з України) творець першої історичної граматики української мови, та науково зложеної історії літератури, до чого чимало матеріалу призбирали вже й галицькі учепі.

З такоїж причини (граматичних законів) не був би я також за похороном форм: моїй, добрій, веселій, а за введенням таки ще спорадичних: добрі мамі, веселі дівчині, в мої хаті.—У нас стрічаємо їх (без ї) не тільки у селян, але й спорадично між ображованою верствою сусільності. — Вони зовсім надаються до повісти, до етнографічного опису, або картини—але не в наукову прозу, бо серед селян на Україні живуть сьогодня обік повисше сказаних форм зарівно й повні, напр.: «у одній слободі, добрій мамі»,—

Інче діло з галицьким який, що ним лучать побічні гадки з головними. Я достоту годжує з шанов. автором, що всяке переборщення невкусне! Справді, стрічається у нашому письменстві іноді манія псевдопуризму мови! Є люди, що жахаються написати відносний замінник *котрий*, бо це—мовлять—старовина, та замісць нього ставлять, як лучиться—іноді тричи раз-пораз—що або який. Я такої гадки, що й в цьому ділі не вадить ріжнородність, бо чому ж гордити старовиною, як її уживає народ та найчільніші писателі!

Тому ж ставлю раз «котрий», а замісць його «що»—а в залежимих відмінках в сполучі з він, вона є воно.—Нпр.: що його, що йому, що її, що ним, що в нім—і т. д.: а коли у слові, до котрого відноситься «котрий», міститься یоняття *якості*, тоді ставлю «який», нпр.: не було вже такої страшної ночі, *яка* була вчора. З тоїж самої причини вважаю непотрібною річью цуратись частиці «яко», котрої не завжди заступити може «як», бо що іншого значить: він говорить як посол, а що іншого: він говорить *яко* посол; «як» має значіння другої частиці «неначе».

Що торкається слів називчих ві до (одкід, одзвів), то я вважаю такі форми старовиною збереженою впливом московщини і церковщини, бо в дусі мужицької мови є не зачинати слова самозвуком, за для чого видимо зміну до пливучості. Нпр., замісць іти, кажуть—йти, замісць оріх—воріх, або горіх, замісць Одокія (уживане у Гуцулів)—Явдоха, замісць давнього овця—вівця. Такі форми живуть у нас в устах тільки таких селян письменних, що, мовляв, хотять виріжнитись від темного хлопа (дяки). Необмежену свободу має і 2 відмінок муж р. од. числа: а, у. Ширше поле займає ту—завдяки российському впливови—звук *a*, хоч на Україні чути також у, а то перед усім в збірних іменах (*collectiv*), що так само ї в Галичині лучається: хворост—хворосту, пісок—піску, інститут—інституту (гал.), збір — збору. товар — товару, біля двору (Полт), до лісу (Київ.), а у нас: до ліса: одні і другі форми є чисто народні та не можуть заступитись тільки одною на *a*—(піска?).

Так само окінчення *ю* в 7 відм. од. числа живе так у нас, як і на Вкраїні: в тяжкому *горю* (Канів); також сама злука 3+7 відм. і в муж. роді: «на синьому камені», — по синьому морю.—І в цьому ділі годі обмежуватись тільки на одну форму. Так само як галицьке сей, ся, се не повредить українському цей, ця, це; там чуємо і хвалиться і хвалиться,—не буде проте великим лихом, коли при слабозвучнім *и* буде жити с (це — се). В прочім тіснійші зносини Галичини з Україною самі полагодять, що з них переможе — і вірю, що це віднесе побіду, бо піддержать його і Гуцули!

Форми «ходіть, робить, ділать» в Галичині стрічаемо тільки в одному гірському селі і то доволі рідко — а взагалі тих форм не уживають так широко, як на Україні, де вони переважно вживаються. Всеж таки форма *ходити, робити* має за собою історію; вона навязує теперішність до бувальщини тай безперечно жила колись і на Україні далеко повсюднійше, чим сьогодня, але вона там є ще при життю. Зберігається вона теж в українській пісні. Форма «ходить» розповсюднена під московським і польським впливом (білоруська мова): на Україні перемагає тай наближається *и тъ* до дуже мягонького московського і польського—ть (ць) с. Думаю, що введення в письменстві на Україні форми *ти* виріжнювало б як раз українізм від московщини, причім зовсім довільно могла б жити й форма *на тъ*.

Займенник *минੀ, менੀ*. Це це «спірна квестія». У нас пишуть *менੀ* і *минੀ*, і *мінੀ*, бо так спорадично говорять, однак кожда мова мусить мати граматику, а граматика повинна спертись на наукових основах з признанням народного виговору. Отже подивимось: *менੇ* вимовляється: *минੇ*, отже треба би писати *минੇ*, але з приіменником *до* буде — до *мੈਨੇ*; *менੁ* вимовляють *минੀ*, отже треба писати *минੀ*, але в Галич. — при *мੈਨੀ*. Що тут робити? яке правило для науки приняти? Втягнім до помочи слово *село*; вимовляється *сило*, але: *пішов на села*. То само і на Україні: вимовляється *хлопиць*, нести — *понису*, завизу, вікна *одчинині*. Ціла тайна в тім, що ненаголошене е, зву-

чить в вимові як *и*, а наголошеннє зістас чисте *e*!—Я проте для однаковості і легкої науки нашої мови лишив *bi* в науковій прозі *e*: мені, мені, себе, селó.—Тай в польській мові є відтінки бесіди між селянами: ми чуємо на чисто мазурських селах: «*rip*» місто *rap*, а місто *będę*—*bedo* і т. д., але в літературній мові панує однаковість, неріжноманітність. Те саме дієсь у Німців. Інша річ белетристична проза, та етнографічні картини, де повинні вповні виступати всі прикмети льокальної мови.

Також діло й змягченням: съпів, съвіт, съміх.

В Галичині воно, почасти підпало польському впливові, але чути його й на Україні. Я чув в Київщині, в Канівщині — сміх, спів, заспівайте, світ,—хоч правда воно дещо мягче вимовляють чим Галичани.

От тільки всього мав би сказати на важніші спірні питання. Не розбіраю, чи наведені шановним автором чужі слова в галицькому письменьстві бувають унікатом в культурних взаєминах двох сусідних народів, та скажу тільки, що українська мова не зовсім свободна від чужини; хто зна, чи не більше в ній московщини, чим у нас польщини! В кінці—сам Ви. Добродій писав «во время оно», що українська літературна мова повинна черпати вислови з народної скарбниці на території від Кубані до Карпат; кожне живе слово повинно війти в нашу літературну мову, її дух, що живе в устній словесності, повинен стати писателям законом їхньої складні (сіктакси).

Не від речі, гадаю, сказати мені, яко вчителеві, що 20 літ учили тільки української мови й письменства українських дітей в українських гімназіях, а надпредметово в польських середніх школах, одно слівце нашему галицькому світочеві на науковому полі, Ви. Д-ру Франкові, на його погляд про граматику, поміщений в П. т. Укр. Вістника, а висказаний може де що «з легким серцем»!

Ви. Д-р Франко заявляє рішучо, що нам ніякої граматики не потріба, бо граматика баламутить, морочить уми дитини! В цьому ділі з практики можу щиро запевнити Ви. Д-ра Франка, що він грубо ошибається, коли хоче ту теорію до нас

пристосувати! Що є властиво граматика живої мови? чого вона має навчити дитину—хлопця чи дівчину? Граматика не учиТЬ нічого такого, чого би той ученик не знат; она вчить його *мислити*, що такий є закон у хлопської мови, а не такий звичай «говорення», який він виробив собі *несьвідомо* під впливом щоденщини, де на кожному місці чує польщину, а в школі латину, греку, німецьке на *численних* годинах (бо латини 8 годин, а руського 3, або 2 тижнево)!. Хлопчина в I класі далеко гарнійше (хоч з примішками льокальних висловів) говорить по руськи, чим ученик V, або VI кляси, коли часом або замало «учився» руського, або «благого» мав учителя від того предмету. Як у цілому світі існує якийсь закон, якась певна форма, що її придержується повинні люди—так і в літературному світі є норма, що становить основу справедливої критики. На чим опертися зможе критик язикової праці, як не має доказу «чорного на білім», що така а така форма є правильна, що вона живе в народі? Він повинен відкликатись на етнографічні вірні записи, але шукати по записах, чи справді ужита форма є хибною, вимагалоб чимало часу,—на це є збірник форм, складні—уложеній мужами науки, котрі повинні знати *наскрізь* ту живу мову—а такий збірник становить граматика. Хлопчина в школі не має ні настільки часу, ні материялу, щоб міг без граматики знати, що є чисто народне, а що займанщина. А вже нам галичанам—(не то українцям)!—конечно треба граматики, бо чей же Вп. Добродій Д-р Франко сам добре знає, по якому говорять наші інтелігентні пані, що вийшли з дому, де тільки по руськи говориться—але не мали нагоди учитись в школі руської мови й граматики, або таки наші патріоти-Русини, повінчані переважаю з поляками,—тай схоче згодитись зі мною, що перідко чуємо від них: «Я з тобов ніц венци не говору, бо жеби ти не хтів потим чіпати сі, же я зробивім які пльотки на спацирі! Коли б ці люди за молоду переймались «доброю науковою» мови—коли б учитель впоїв в них на основі доброї граматики духа рідної мови, вони б самі відчували, що за страховище виходить з їхніх уст. — Писателям-белетристам, як поетам, по закону ли-

шається всяка «licentia» (свобода), коли вони дають картину з життя жителів тої країни, в якій існує відмінний від загалу говор (наріччя)—але наукова проза повинна визначуватись однаковістю правописи й мови (форм), опертих на більшості говорів і уживанню найчільніших писателів.—В інчий спосіб ми не дійдемо до всеукраїнської літературної мови!

Тим кінчу свої замітки та сподіюся, що ще може вернути, як тільки заведеться ділесся у цьому ділі.

Львів в цвітні 1907.

Д-р. М. Пачовський.

Проф. П. Голубовський.

Посмертна паджі.

В ніч з 17 на 18 марта помер у Київі ордінарний професор руської історії Петро Васильович Голубовський. Небіжчик був співробітником «Кievskoy Stariны» з самого її початку, і вся його наукова робота була присвячена дослідам над старинними періодами нашої історії. Наш журнал, присвячений в значній мірі дослідженю минулого долі рідного краю, почував на собі обовязок подати своїм читачам коротенький нарис життя покійного вченого і пригадати його праці, більша частина яких друковалась свого часу на сторінках «Kievskoy Stariны».

Небіжчик родився 1857 року в Сібіру, в сім'ї незаможного чиновника. Середню освіту здобув він у чернігівській гімназії, курс якої скінчив у 1877 році з золотою медаллю. Свої гімназіальні часи провів П. В. у тяжких матеріальних обставинах, змушений заробляти приватними лекціями, щоб запомогти матері, яка утримувала родину на невеличку пенсію класної дами жіночої гімназії. Вищу освіту небіжчик здобув у Київському університеті, на історично-філологичному факультеті. Бувши студентом, П. В. одержав золоту медаль за свою працю «Історія Східно-Східної землі до пол. XIV століття». Скінчивши курс, П. В. залишений був при університеті стипендіатом для підготовлення до професури. В 1884 році він оборонив магістерську дісерта-

цію: «Печен'ги, торки и половци до нашествія татаръ». Але зразу здобути кафедру йому не довелось, і він мусив шукати собі учительської посади. Попереду служив учителем гімназії в Нижньому-Новгороді. Там пробув II. В. всього один рік. Його тягло на південь, до рідних дніпровських берегів, і при першій можливості він перейшов спочатку до Ромен, а в 1886 році вже був учителем у київській I-й гімназії. Одночасно почав він читати в університеті і на вищих жіночих курсах лекції по староруській історії яко приват-доцент. В 1893 році П. В. оборонив докторську дісертацію «Історія смоленської землі» і ще через рік здобув собі ординарну професуру. З цього часу і до самої смерті небіжчик читав в університеті лекції по староруській історії і цілий ряд спеціальних курсів. Коли в останні часи знову одчинились вищі курси, П. В. почав читати лекції і там. Довгі роки тяжкої учительської праці, до якої він був змушений, щоб мати засоби до життя (лекції в університеті аж до 1894 року доводилось читати дурно), надточили сили небіжчика, зроду не дуже міцного здоровлям, і він останні часи почав частенько піздувати. Тяжкі родинні втрати дуже вплинули на нього і він в минулому році зовсім підушав на силах, заледве спромогаючись читати лекції. Коли знову почали після довгої перерви функціонувати київські вищі жіночі курси, небіжчик радів, що йому доводиться знов читати лекції в тому закладі, де він читав колись в початку своєї професорської діяльності, і вже зовсім хворий мріяв про нові курси, які готовивсь читати. Смерть не дала справдитись його намірам. Не довелось йому дожити й до археологічного зуїзу в Чернігові, ініціативу до котрого він сам подав і готовив до нього свої доклади.

Яко вчений, покійний професор займає почесне місце в ряду т. зв. «областних істориків», дослідувачів минувшини окремих країв старої Русі; особливо помітні його праці над історичною географією до-татарської Русі. Небіжчик з симпатією відносився до українства і брав, між іншим, участь в укладанню українського історично-географічного словника. Співробітником «Кіевской Старини» він був од самого ІI початку і умістив за

кілька років існування цілий ряд статей, заміток і рецензій на історичні новинки, що доторкались староруської історії. Активної участі в громадських справах П. В. не приймав, хоча живо цікавився їми і держався вільнолюбічних поглядів.

Подаємо спробу бібліографічного реестру його писань, що переважно друкувались на сторінках «Кіевской Старини».

Окремі монографії.

Исторія Съверской земли. К. 1881. («Сборникъ сочиненій студентовъ университета св. Владимира» і окремою відбиткою).

Печенѣги, половцы и торки. Исторія южно-русскихъ степей. К. 1884.

Исторія смоленской земли до конца XV в. К. 1895.

Половцы въ Венгріи. Исторический очеркъ. К. 1889. (Відбитка з «Кiev. Унив. Изв.»).

Статьї й замітки.

Хроника Дитмера, какъ источникъ для русской исторіи. Киевскія университетскія извѣстія. 1878, IX.

Извѣстіе Ибнъ-Фоцлана о славянахъ и russахъ. К. У. И. 1882, VI.

Объ узахъ. Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія. 1884. часть 234.

О русскихъ лѣтописяхъ. Университетскія Извѣстія. К. 1886. кн. X.

Болгары и хозары, восточные союзи Руси при Владимирѣ святомъ (историко-этнографический очеркъ). К. Ст. 1888. VII, ст. 26—68.

По поводу замѣтокъ по исторической географіи южно-русскихъ степей. (Отвѣтъ г. Бурачкову). 1886., Кіевск. Стар., V, 168—173.

О началѣ русской письменности. Кіев. Унив. Изв. 1895, XI.

Новое изслѣдованіе о жизни французской королевы Анны Ярославовны. К. Ст., 1896, VII—VIII.

Сообщеніе очевидца о великомъ пожарѣ въ Киевѣ на Подолѣ 1811 года. К. Ст. 1896, XII.

Нѣсколько соображеній къ вопросу о князѣ Турѣ. К. Ст., 1891, кн. X, Ст. 58—81.

О городахъ древней Руси. Труды Кіевскаго археологическаго съѣзда 1899 года. К. 1900.

Что можно сказать въ настоящее время о личности Лжедмитрія I. «Исторический Вѣстникъ», 1902.

Матеріалы для исторической карты Черниговской губ. Труды харьковскаго археологическаго съѣзда 1902 года.

Донскіе козаки на постоѣ въ Кіево-Подольскомъ Дѣвичьемъ Училищѣ. К. Ст., 1897, I.

Рецензії.¹⁾

Д. Багалпъ. Исторія съверской земли до пол. XIV ст. К. 1882. (1882, VI, 519—23).

Д. Иловайскій. Дополнительная полемика по вопросамъ варяго-русскому и гунско-болгарскому. (1886, VI, 345 — 47).

Андріяшевъ. Очеркъ исторіи волынской земли до конца XIV ст. Кіевъ. 1887. (88, VII, 12—17).

В. Антоновичъ. О скальныхъ пещерахъ на берегу Днѣстра въ подольской губ. Од. 1886. (1887, III, 367—70).

Берканъ. О статьѣ его «О посольствахъ къ Владимиру Святому для испытания вѣры». (1885, III, 569—573).

Н. Бѣляшевскій. Монетные клады кіевской губ. К. 1889. (89, X, 205—7).

Владимирскій сборникъ въ память 900 - лѣтія крещенія Руси. К. 1888. (1889, XI, 646—54).

1) Всі ці рецензії друкувались на сторінкахъ „Кіев. Старинъ“; в скобкахъ зазначуємо роки, книжки й сторінки.

Б. Гинцбургъ. Русская правда, текстъ, изданный по тремъ спискамъ, съ предисловіемъ и краткимъ объяснительнымъ словаремъ, составленнымъ кандидатомъ правъ. Спб. 1888. (1889, III, 760—762).

Hunvalfy Paul. Diэ Ungern oder Madyaren. Wien und Teschen. 1881. (1882, VIII, 335—58).

Г. С. Дебольский, протоіерей. Житіе св. равноапостольного кн. Владимира. Спб. 1888. (VII, 29—33).

Е. Де-Вамте. Равноапостольный кн. Владимиръ св. Ковно. 1888. (1888, VII, 29—33).

Завитневичъ. О мѣстѣ и времени крещенія св. Владимира и о годѣ крещенія киевлянъ. К. 1888. (88, I—III, 16—23).

Изслѣдованіе о кладахъ волынской губ. Житомиръ. 1885. (85, XI, 532—534).

К. В. Корвинъ-Піоторовскій. Календарь черниговской губ. на 1888 годъ. (1888, I—III, 6—10).

Ѳ. Лашковъ. Сельская община въ крымскомъ ханствѣ. Симферополь, 1887. (1888, 1—111, 11—16).

Линниченко. Современное состояніе вопроса объ обстоятельствахъ крещенія Руси. К. 1886. (1888, 1—111, 16—23).

А. Лонгиновъ. Червенскіе города. Варшава. 1885 (1886, V, 46—49).

И. Малышевскій. Житіе св. равноапостольного князя Владимира. Спб. 1889. (1888, VII, 29—33).

А. Маркевичъ. О лѣтописи. Изъ лекцій по русской исторіографіи. В. I. Одесса. 1883. (1889, VIII, 744—48).

И. Матченко. Св. равноапостольный князь Владимиръ, проповѣдникъ Руси. 900-лѣтие крещенія Руси. Спб. 1889. (89, X, 646—54).

М. Грушевскій. Южнорусскіе господарскіе замки. К. 1890. (VIII, 333—334).

К. Я. Громъ. Изъ исторіи Угріи и славянства въ XIII вѣкѣ. (1141—1173). Варшава 1889. (1890, X, 158—165).

К. Елпатьевскій. Учебникъ русской исторіи. Спб. 1891. (1891, VIII, 332—338).

Марковъ. О достопамятностяхъ Чернигова. Ч. 1882. (1883, VIII, 742—744.)

Михайлівський (Кіевскій златоверх) монастырь. Исторический очеркъ отъ основанія его до настоящаго времени. К. 1889. (1889, VIII, 556—59).

Слѣды мегалитическихъ построекъ въ Українѣ. Львовъ. 1886. (1887, X, 369—370).

В. Михайлів. Въ память празднованія 900-лѣтія крещенія русскаго народа. М. 1888. (1888, IX, 55—61).

Острогорскій. Учебникъ русской исторіи. Элементарный курсъ. Спб. 1891. (1891, VIII, 338—342).

Партицький О. Темні місця в «Слові о полку Ігореві». У Львові. 1883. (1884, VIII, 710—714).

П. Полевої. Русская исторія для мужскихъ среднихъ учебныхъ заведеній. Спб. 1890. (1890, IX, 515—519).

Полное собрание русскихъ лѣтописей, изданное по Высочайшему повелѣнію археографическою комиссіею. Томъ 16-й. Спб. 1889. (1890, V, 391—394).

В. Поплавскій и А. Лященко. Повторительный курсъ русской исторіи (отъ Владимира Св. до Іоанна IV. Житоміръ. (1888, ХІІ, 65—67).

Протопоповъ. Св. Владимиръ, равноапостольный великий князь кievskій и всея Руси. М. 1888. (1888, VIII, 53—54).

Пътуховъ. Серапіонъ Владимирскій, русскій проповѣдникъ XIII вѣка. Изслѣдованіе съ прибавленіемъ «поученій» Серапіона Спб. 1888. (88, XI, 29—36).

Разсказъ о св. кн. Владимирѣ и о крещеніи русскаго народа. М. 1888. (88, VII, 33—34).

Родникъ, журналъ для дѣтей. Іюль 1888 г. Въ память 900 лѣтія крещенія Руси. (1888, IX, 55—61).

Русская военная сила. Очеркъ развитія выдающихся военныхъ событий отъ начала Руси до нашихъ дней. В. І. До-монгольскій періодъ. Сост. Обществомъ офицеровъ Генерального Штаба. М. 1888. (1888, X, 22—25).

- Сборникъ Императорскаго рус. Географ. Общества т. 40.*
Спб. 1884 (IX, 148—151).
- I. Сениковъ.* О первоначальной лѣтописи Великаго Новгорода. Спб. 1884. (1885. III, 558—563).
- B. Д. Сиповскій.* Св. равн. кн. Владимиръ и крещеніе Руси. Спб. 1888. (1888, IX, 55—61).
- Smolka St. Kiejstut i Jagello. W Krakowie.* 1888. (1890, VII, 141—147).
- О. Успенскій.* Русь и Византія въ X вѣкѣ. Одесса. 1888. (1888, XII, 61—65).
- Халанскій.* Великорусскія былины кіевскаго цикла. Варш. 1885. (1886, VI, 339—342).
- Харьковскій Сборникъ.* Изд. харьк. губ. статистич. комитета X. 1889. (1890, II, 371—373).
- B. Юрьевичъ.* Историческій очеркъ пятидесятилѣтія Имп. Одес. Общ. исторіи и древностей. 1880—1889. Од. 1889. (1889, VI, 571—572).
- A. Турцевичъ.* Русская исторія. (Въ связи съ исторій Вел. кн. Литовскаго. В. 1894. (1895, VII).
- B. Антоновичъ.* Археологическая карта Кіевской губерніи. Изд. Имп. Москов. Археологического Общества. М. 1895. (1896, III).
- Соборъ св. Владимира въ Киевѣ.* К. 1897. (1898, XII).

Д. Д.

Де-що про українську прокламацію 1847 року.

В № 1 «Былое» за 1907 р. була надрукована ця прокламація: про неї ж згадано було і в 3-й книжці «України». Маємо змогу додати тут де-що про цей цікавий документ.

Діло було так. На початку квітня 1847 р. тодішній київський поліцмейстер, рапортуючи губернаторові Фундуклееві про ріжні «происшествія» в городі, злодійства, шахрайства і таке інше, дав після й таке: «3-го апрѣля снята приkleенная къ забору дома чиновницы Лазаревичовой, состоящаго при съездѣ съ Александровской горы на Подольь, записка, копія съ коей у сего представляется. О розысканіи лица, писавшаго ту записку, сдано по городу распоряженіе».

Копія «записки», що приложена була до рапорту, по всьому видно, зроблена була дуже старанно, і через те ми приводимо її текст, придержуючись правопису орігінала:

Къ Вѣрнымъ

Сынамъ Украины.

Братья! Настаетъ Великій часъ,—часъ, Въ Который Вамъ представляется Случай смыть поношеніе, нанесенное праху от-

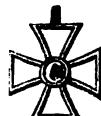
АПРѢЛЬ. 1907.

6

цевъ нашихъ, Нашей родной Украинѣ, подлою рукою Вѣчныхъ.
Враговъ Нашихъ. Кто изъ Васъ неподыметъ руки за великое дѣло!

За насъ Богъ и добрые Люди.

Вѣчно Вѣрные сыны Украины,
Враги Караповъ.

Яке мале значіння давав поліцмейстер цій проголамації, про це свідчить хотіть би й те, що «записка» знята з забору вранці 3-го квітня, а приставлена вищому начальству при загальнім рапорті тільки 5-го квітня.

Не так подивився на це діло губернатор Фундуклей.

В той саме час київський уряд був дуже збентежений справою Україно-славяністів—Костомарова, Шевченка та інших, і Фундуклей певно думав, що ця проголамація має якийсь зв'язок з їх справою. Через те він зараз же послав копію «записки» генерал-губернаторові Бібікову, який знаходився тоді в Петербурзі, і власноручно (це б то не довіряючи таємної справи канцеляристам) написав йому лист, що ось тоді-то й там-то знайдена отака-то «записка» і що «отъ меня предписано старшему полицмейстеру произвести секретно розысканіе». Бібіков одібрав цього листа 13-го квітня і того ж дня написав тодішньому шефові жанд. графу Орлову ось який лист: «М. Г. графъ Алексѣй Федоровичъ! Честь имъю препроводить къ вашему сіятельству копію съ записки, которая оказалась приклееною къ забору дома одной непотребной женщины въ Киевѣ, присовокупляя при семъ, что записка эта была снята немедленно, о ней производится секретное розысканіе, и что «карапами» (какъ написано въ запискѣ) простой народъ въ Малороссіи называетъ обыкновенно русскихъ».

Із «Былого» ми вже знаємо, що коли шеф Орлов на другий же день (14 квітня) «доложив» про цю справу самому цареві, то царь Миколай I немало стрівожився і положив на «докладі» таку резолюцію: «Явная работа той же пропаганды изъ

Парижа. Долго этой работѣ на Украинѣ мы не вѣрили, теперь ей сомнѣваться нельзя, и слава Богу, что таѣ раскрылось. Бібикову дай знать, что пора на мѣсто и надо вездѣ строго смотрѣть».

Цікаво, що в цей саме час в Петербурзі, в III отділеннї, робилися «допроси» київським українофилам: Гулакові, Костомарову і іншим членам Кирило-Мефодієвського товариства, яких теж обвинувачували в українському сепаратизмі і в «ненависті въ Россії», а про те царь Миколай не подумав, що київська прокламація—діло їх товариства, а прямо звернув на «пропаганду изъ Парижа», деб то на польську еміграцію, яка тоді найбільше купчилася в Парижі.

Догожаючи царському наказові, Бібіков став збиратись у дорогу до Київа, а тим часом на другий же день, 15-го квітня, послав Фундуклесві ось яку естафету: «Въ послѣдствіе извѣщенія вашего пр—ства отъ 5 сего апрѣля о приклеченой на заборѣ одного дома возмутительной запискѣ, покорнѣйше прошу распорядиться имѣть самое строжайшее наблюденіе въ г. Киевѣ за всѣми жителями, въ особенности студентами и молодыми людьми, а равно за сохраненiemъ вездѣ порядка и спокойствія».

Друга естафета того ж дня київському комендантові Пенхаржевському: «покорнѣйше прошу ваше прев-ство имѣть самое строгое наблюденіе за порядкомъ между войсками и караулами и вообще воинскими чинами, въ Киевѣ находящимися, и распорядиться, чтобы всѣ они имѣли надлежащую осторожность на случай какого либо безпорядка и чтобы обходы ночью были сильны и строго соблюдены».

Третя естафета того ж таки дня київському попечителеві ген. Траскіну: «Покорнѣйше прошу ваше прев-ство распорядиться имѣть самое строгое, личное и чрезъ подвѣдомственныхъ вамъ лицъ, наблюденіе за студентами университета св. Владимира и учениками гімназій, дабы они не могли быть причастны ни къ какимъ неблагоразумнымъ дѣйствіямъ».

Легко догадатись, як були здивовані київські високі урядники, відобразивши такі таємні, загадкові накази! Фундуклей хоть

знов, з якої речі повстало така трівога в столиці, і по формі «достодолжно» репортував: «На предложение вашего высокопр-ства отъ 15 сего апрѣля о томъ, чтобы по случаю найденной приkleенною на заборѣ одного дома возмутительной записки имѣть строжайшее наблюденіе въ Киевѣ за всѣми вообще молодыми людьми, имѣю честь донести, что распоряженіе объ этомъ сдѣлано мною тотчасъ по представлениіи мнѣ помянутой записки». Ale як міг знати київський попечитель, від яких іменно «неблагоразумныхъ дѣйствій» він мусив перестерігати своїх учнів, або ж комендант—на який такий «случай безпорядка» у Київі військо мусило бути напоготові? Адже ж ні той, ні другий, мабуть, і не чули навіть про той нікчемний клаптик паперу, що його наклеено десь на Подолі, на домі «непотребной женщины».

А самому Бібікові цей клаптик, здається, став у великій пригоді. Перед виїздом з столиці він подав цареві таку «докладну записку»: «Какъ въ Малороссіи и между нѣкоторыми лицами изъ малороссіянъ, учащихъ и учащіся въ Киевѣ, открылось въ настоящее время вредное направление, то по сему случаю казалось бы полезнымъ, на нѣкоторое время, управление киевскимъ учебнымъ округомъ въ З-хъ губерніяхъ подчинить во всѣхъ отношеніяхъ генераль-губернатору, подъ главнымъ наблюденіемъ министра народного просвѣщенія, на что и осмѣливаюсь испрашивати высочайшаго повелѣнія В. И. Величества». Тут, звісно, малось на увазі те «вредное направление между малороссіянами», яке тоді вбачав уряд в справі Кирило-Мефодієвського товариства, але доказом того ж таки «направленія» можна було лічити і українську проглашення, що ІІ хотіть приклейти на Подолі на «непотребнім домі». Царь згодився з думкою Бібікова, і цей, заспокоєний, поїхав додому — та й забув про ту нікчемну проглашення.

Та вже аж через два місяці про неї нагадало йому III отділеніє.

16 іюня, того ж таки 1847 року, коли справа про Кирило-Мефодієвське товариство була вже зовсім скінчена і всі його участники терпіли вже свою кару, гр. Орлов писав Бібікову:

«Ваше високопр-ство, отъ 13 апрѣля доставивъ ко мнѣ копію съ записки, въ родѣ возмутительного воззыванія, которая приклеена была къ забору одного дома въ Кіевѣ, изволили присовокупитьъ, что обѣ этомъ производится секретное разысканіе. Покорнейше прошу ваше в-ир-во удостоить меня увѣдомленіемъ, что открыто упомянутымъ разысканіемъ».

Бібіков запитав про це губернатора, той— поліцмейстера, а останній так рапортував Фунду克莱єві: «Вашему прев-ству, в дополненіе рапорта моего отъ 5 истекшаго апрѣля, честь имъю до-нести, что, по произведеному слѣдствію, лица, писавшаго записку, снятую съ забора дома чиновницы Лазаревичевой, не открыто, почему я и передалъ дѣло это въ кіевскую градскую поліцію на законное постановленіе» (це б то на формальне «прекращеніе дѣла»). Фундуклей переслав цей рапорт Бібікову, а той лаконічно одповів гр. Орлову: „имъю честь увѣдомить, что, по сдѣланному разысканію, писавшаго и приклеившаго возмутительную записку къ забору одного дома въ Кіевѣ по сіє время еще не открыто».

На тім був і справі кінець.

О. Л.

БІБЛІОГРАФІЯ.

Архив юго-западной Россіи. Часть VII, томъ III. Акты о заселеніи южной Россіи XVI—XVIII вв. Кіевъ 1905 г.

I.

Цей том «Архива юго-западной Россії» складається з двох половин. Перша половина містить в собі збірку актів з історії південно-руської колонізації XVI і XVII віків, а друга—люстрації українських староств. Першу половину зредагував професор Київського університета М. Ф. Владімірський-Буданов, а другу—Вл. Ів. Щербина.

Звернувшись до праці М. Ф. Владімірського-Буданова, ми бачимо, що він, опираючись на акти і люстрації київського воєводства 1570 року, на де які акти про будовання городів—Переяслава, Лубен і Пирятин—за часів короля Стефана Баторія, а так само на інвентарь Винницького замку, що йде попереду всіх відомих люстрацій XVII віку, на грамоту короля Сигізмунда III городу Богуславу і такі інші, силкується показати, як ішла колонізація українських земель. Він користується при цьому працею відомого історика польського, А. Яблоновського, що не дуже давно вийшла в світ під заголовком «*Polska XVI wieku pod wzglêdem geograficzno-statystycznym. Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw) (Zròdla dziejowe. T. XXII).*» Не завжде він з польським істориком згожується, однаке з великою повагою

приймає де-які его погляди. М. Ф. Владімірський-Буданов, порушивши питання про колонізацію українських земель, повинен був знову доводити, що колонізаторами їх були не поляки, а українці. Він просто ставить питання: *кому або чому* мусимо найбільше завдячувати в заселенні українських степів при кінці XVI і на початку XVII віків.

Це настільки цікаве питання, що варт спинитися на ньому трохи довше.

Поселенців не прибувало на степову Україну ні в XIV, а ні в XV, а ні в першій половині XVI віку. Почало їх все більше з'являтися тільки після 1569 року, і так було в протязі XVII віку. Це виразно зпати з люстрацій XVI та XVII віків: в першому було на Україні 393 селища, в останньому—1723.

Та через що почала людність прибувати? Польські вчені, а серед них і автор «Ukrainy», висловлюють думки, що політична унія 1569 року стала епохою в розвитку колонізаційного руху, з якого почалось нове життя в пустинях України. З цього часу начебто одчинились двері в Україну, щоб могла рушити туди людність з найдальших частин споконвічної Польши,—так пишуть польські вчені. В ці часи масса переселенців йде вже найчастішне з півночі, як було раніше, а з заходу. Білорусько-поліського елементу значно меншає, а далеко більшає червенського, а потім мазовецького і малопольського. Почин в справі колонізації зразу взяла на себе державна влада. Влада ця почала роздавати пустирі окремим особам, починаючи з 1569 року; далі ці пустирі, за часів Стефана Баторія, потвержуються за відомими людьми сеймовими постановами, особливо за часів короля Сігізмунда III.

Однак такі висновки польських істориків дуже непевні, і, маючи тепер надруковані документи, в цій справі можно ще сперечатися, чи належить головна роль в українській колонізації польській нації, і чи варто найбільше значіння в цій справі надавати польській державній владі, одрізнюючи її від ранішої литовської.

І на перше питання, і на друге можно без вагання одновісти негативно.

І досі нікому ще не посчастило ні разу довести, що на Україну переселялися люди з Мазовії або Малої Польши. Навпаки, ми знаємо, що найбільше йшло їх на Україну з Волині, і знаємо так само, що йшли переселенці з півночі—з Білоруссії і після унії, як і раніш. Нарешті сам польський автор «Ukrainy», показуючи, яким саме шляхом йшли вони, говорить, що переселенці з дальших міст не прямо перескачували на Україну, а поступали мало по малу з більших міст до України, і їх попередні місця заступала потім дальша хвиля; далі попадають прямо на Україну люде з Червоної Русі, іноді з Новгорода—литовської сторони і Поділля; «з земель же справдіших польських (szczero polskich) або литовських—*а ні одного разу*» (z ziem szczeropolskich ani razu).

Таким побитом гадка про відчинені двері, з Польши на Україну є зовсім неправдива, як неправда ї те, начеб то «польський плуг» вперше почав орати цілину на український землі. Про це докладно говорить у «Київській Старині» 1889 р. (кн. XI) д. Нейман. «Стара байка про широке придбання польського плуга, каже він, сходить справді на те, що колонізатори порожніх земель з'являлися найчастіш не на порожніх справді землях, а селились поміж місцевою осілою людністю, яку й прибирали до своїх умілих рук».

Так само і на питання, чи слід найбільше значіння в розвиткові української колонізації давати польській державній владі, треба одказати негативно.

Звісно, унія 1569 року чимало значить в справі ширення української колонізації. З'єднання двох держав, Польської і Литовської дало з'єднану силу, згруповану за-для оборони українських земель; однаке на ділі військові сили остались, як і раніш, розъєднаними під владою гетманів в обох державах, через що південні граници обороняються ї далі так само, як і до унії. І в 1575, і в 1607, і в 1612, і в 1615, 1617, 1618, 1626, 1639 роках Україна зазнавала страшних спустошень од татар.

Щоб боротись з їми, треба було будувати фортеци. Ці фортеци повинні були давати поселенцям забезпеку від ворожих нападів на колонізовані землі. Однаке ми бачимо з люстрацій 1570 року, в якому поганому становищі були ці фортеци. І Київ, центральна фортеця, і Черкаси, Канів, Біла Церква, Житомир, були нічого не варті. Урядові був клопіт не про це, а найбільше про законодавчі та адміністративні справи, про акти про люстрацію українських повітів, про урегулювання пересельного руху на Вкраїну, про те, щоб не пускати крестьян втікати, про те, щоб вияснити побут нових поселенців на Україні, і нарешті про те, якими способами реорганізувати козачество і дощенту викоренити його. Однаке ѹ таких заходів було дуже не багато, і через це ми ѹ можемо сміливо сказати, що зовсім неправда, що мов би то державна влада мала найбільшу вагу в українській колонізації.

Польський уряд, дбаючи про колонізацію України, почав з найлюбішого йому способу—почав роздавати пустирі панам.

Спочатку поглянемо, до чого довела роздача пустирів панам.

Роздача ця велась вже давно в Речі Посполитій, але ос особливо виразно почало ѹ робити після 1569 року,—року політичної унії. Роздачу цю дуже пильно вів король Стефан Баторій, дбаючи про те, щоб побільшити силу держави; але він цим самим руйнував запас державних достатків, і осередок влади через це переходив до панів. Нерідко пани, випрошуючи собі землі, показували менший їх простір; згадуючи про свій чи чужий ґрунт який-небудь, вони, звичайно, називали цілі ряди селищ, що зовсім не оточали того ґрунту. Тоді попи та духовенство позаймали більш або менш широкі ґрунти не тільки з законного наказу, але ѹ без жадних прав. В київському воєводстві шляхта, архимандріти, митрополіти і інші духовенство грекої віри — все побрали і заселили (*posiedli*), не знати по якому праву, бо вони не хотіли показати своїх прав люстраторам 1570 року. Ще більше ґрунтів зайнвали без жадних прав Вишневецькі, Ост-

ріжські, Ружинські, Потоцькі, Калиновські та інші менш значні пляхетські родини. Далі уряд, не дивлячись на права, санкціонував цей захват грунтів, начебто на користь колонізації. Крім того, уряд виявив ще й іншу щедрість роздаючи добра, що до того вже належали окремим власникам. Кожний державець, що хотів збудувати в своєму маєтку замок за для оборони від татар та для того, щоб закликати поселенців, прохав — і кожний получав, звичайно, право назвати свій маєток або городом, або хоч містечком. А раз хто приєднає таке право, той заразом отримує від уряду право верховного суда, право на відbutки і податки, крім подимного і податку з трунків.

Цікаво, чи осягнула держава щедрою роздачею земель і прав особистим людям назначеної собі мети? Чи дуже великий успіх мала колонізація на грунтах приватних державців? Події й цифри, як здається, справді свідчать про надзвичайно швидкий і великий усіх. Ми бачимо з них, що за сорок літ на пустирях, по люстраціях XVI століття, почали як гриби виростати городи, містечка, села, хутори. Тепер в XVII столітті опинились в гарному стані не тільки ловецьке ремесло та хліборобство, але і торгівля, і корчма, і млини, і кузні, і рудні. Усюди є церква, численне духовенство обох християнських вір; в головних городах навіть з'являються і просвітні інституції.

Од яких причин залежить цей помітний факт? Як державці викликали це все? Яких заходів вони ужили для цього?

Звісно, приватне дрібне володіння землею не веде за собою широкого заселення. Тільки не велике володіння землею треба мати на увазі, говорячи про колонізацію; тільки могутні державці і князі та попи здужали взятися до колонізовання краю. Такі колонізатори звичайно будували фортеці. Але певних фортеців не було, як воно ясно з документів, що подає автор «Ukrainy». Був навіть наказ уряду (конституція 1590 р.) про те, щоб, як тільки прийде звістка про близький напад татарський, вивозити зараз з приватних замків і гармату, і іншу зброю, бо вона звичайно попадає до рук ворогів на велику шкоду для держави.

Другий спосіб, щоб притягти колоністів — це забезпечити їм економічне становище краще, ніж те, в якому вони пробу-

вали в своєму рідному краю. Виставлявся «стовп на волю». На самому стовпі і на окремих «патентах» писались вільготні умовини за для нових поселенців. Воля, щеб то вільгота на певне число літ од усіх, або мало не од усіх, оплатків і повинностів, дуже приваблювала колоністів. На Україні вільготи давалось на багато літ—на 20, 30 і 40 літ. Іноді разом з тим державець давав переселенцям хати, але частійш вони повинні були самі собі їх будувати. Багато з них, сподіваючись, що скоро їм доведеться знову переселятись, не будували собі хат, а жили в ямах і в лісах. Довголітня воля не заставила поселенців твердо на місці осістися; пересельці, заздалегідь перед тим як кінчиться їхня воля, здіймалися та йшли далі, в південні колонії, більш безпечні та просторі: з північних повітів, київщини — в середні степові облоги, з середніх — в південні або за Дніпро. А щоб поселенці не втікали од них, державці встановляють на Україні кріпацтво, навіть для тих, що ще й не кончалась визначена воля.

Заводячи кріпацтво, державці тепер, як скінчиться вільготні роки, не дуже то вважали на повинності, що вони встановили ранішими патентами. Коли ще тільки почалося закликання переселенців, державці справді не дуже то скупі були на обіцянки і вільготи селянам і пічого не говорили про кріпацтво. Але переселенці бачили добре, до чого воно дійде, а через те починали тікати. Само собою, всім не можна було вийти в найближчі до Запорожжя вільні місця: багато ще оставалось на Україні на вільготах, які вони получали. Коли вважати, що вільготи давалося літ на тридцять в кінці XVI віку, то кінчиться вони повинні були в XVII віку—і ми зрозуміємо, через що повстання крестьян і козаків розпочались в початку XVII віку.

Таким побитом і другий спосіб поширити колонізацію був для поляків не дуже вдатний.

Говорять ще про один спосіб зміцнити колонізацію — просликання в пустирі злодіїв і розбішак, обіцяючи їм волю од кари. Але цей спосіб був мало успішний і не дуже велику славу робив ініціаторам його.

Нарешті, ще був один спосіб здобувати поселенців—це гвалтом забирати крестьян у сусід. Такі люди, що забирали крестьян, звалися «викотцями»; вони вели своє діло і силою, і хитрощами.

В цей же час потреба заселяти землі змушувала багатьох панів нападати на сусід та однімати у його землі і крестьян. Наїзди державців один на другого, як звістно, робились по всіх краях Польши і Литви, і через певні обставини історичного життя України стали немов звичайною річчю. Руйнування сусідніх городів, вигублення жителів в них, грабування їх—це було колонізаторським способом дужчих панів; крестьяне дрібніпідприємництво, притиснуті дужчим паном, переходили, хочеш не хочеш, до тих, що їх кривдили. Таким способом вироблялись головніші осередки колонізації на Україні, скорійше схожі на тaborи розбишаків, жителі в яких займалися не мирною працею або промислами, а наїздами і грабівництвом скрізь в окрузі. Уся колонізація через це виглядала як анархія; переселенці не зупинялися на тих місцях, що зайняли спочатку, а посовувались все далі. Автор „Ukrainy“ думає, що можна визначити етапи таких рухів, починаючи з Волині і кінчаючи найдалішими сторонами Запорожья.

Таким чином, яке ж значіння мало це керування польських панів колонізацією? Вони не змогли а ні захистити Україну від татар, вони не дали скластися трівкому економічному життю переселенців, нарешті, своєю боротьбою за землі і крестьян вони руйнували колонії і доводили до убожества людність. Невже ж ото підтримували вони колонізацію тільки тим, що ставили „вільні стовпи“ і сповіщали людей про вільготи, котрі не мали ніколи відіснитися.

Єдине, що мало значіння в цій колонізації з запомогою панів, було хиба те, що пани покликали народ на Україну і наобіцяли йому вільгот, котрі однаке швидко не варті були нічого в очах переселенців.

Крім роздачи пустирів усіким панам, щоб пустирі ті колонізувати і щоб володіти іми, був ще й інший спосіб за-для колонізування південно-руських земель: королі, особливо Стефан Баторій, наважились вдержати за державою право властності на пустирі і покликали старост заселять землі, отдаючи їх їм па «два доживоття». В такому разі староста повинен був збудувати в пустці замок, опорядити його зброєю, постачити військових запасів і чималу змогу (гарнізон); далі він мусив закликати людей „доброї слави», цеб то не гультаїв, не розбишак та злодіїв, не втікачів крестьян, і оселити їх на певних селищах. Звісно, державець старости був вільний од усіх державних оплатків на весь час свого старостування. Державні обовязки, суд та управа теж не переходили до рук старости на той же строк. А як минеться строк, тоді окріга його повинна була одійти до рук уряду.

Таку колонізацію коронних земель Стефан Баторій не придумав, а тільки він перший взявся до неї в надніпрянській та надбужській Україні. Так само було воно і в польській Подолії.

Так була заселена Київщина, так були заселені Лубні і Пирятин і багато інших закутків. Тут вже ми бачимо, що колонізація в коронних землях, з помічю старост, йде успішно. Але є факти, котрі зменшують значіння старост в цій справі. Зразком звичайних вчинків старост може бути справа 1586 року про засновання нової слободи в самому Київі, коло церкви св. Софії. Воєвода київський, князь К. К. Острожський, звелів оповістити нових поселенців від імені короля про те, що дается волю на 24 роки, і для цього поставити стовп у верхньому городі, коло церкви св. Софії. Зараз же з'явились колоністи, що поспіродали все своє добро на ранійших своїх оселях, і почали оселятися у Київі; вони почали тут продавати пиво, мед і горілку. Воєвода і його намістник побачили в цьому втрату для себе, бо почали менше одержувати аренд з Подола, і стали погрожувати, що «волю ту вони обернуть ні на віщо», не хотячи згубити 2000 золотих, що мали вони, як аренду, з шинків. Воєвода тоді поїхав з Київа, і жінка намістника послала на слободу своїх слуг.

котрі позабірали у колонистів їхнє рухоме добро, а самих поселенців посадили в тюрму на Подолі і випустили відтіля на поруки. Тоді колоністи, не маючи кому пожалітись на таке відношення до себе, однесли скаргу «слузі его королевської милості Орішевському, гетьману запорожському», котрий обіцяв розповісти про все це королю.

І таке недодержування дарованих вільгот робилося беззаступно то по тих, то по інших староствах. Люде, яких вони гнітили та грабували, мусіли жалітися на їх, але кому? Староста був найвищий їх правитель і він же був їх напастник. Осталися колоністам вдаватись до козацької влади, легальної, встановленої урядом.

Придивимось, що виявляли з себе ці старости? Колонізаціонні цілі примусили укласти дожivotне або спадщинне право старост, і спадщина мала переходити і до жінок, і до дітей. Загальне право старости ставити за заступника когось, щоб то право визначати кого-небудь підстаростою, що здавна вже в польській державі існувало, досягло на Україні в цю пору найбільшого розвитку. Підстаростами бували дуже великі шані. Нічим не звязаний з місцевим народом, такий підстароста звичайно керувався тільки тим, як-би найшвидче та найбільшу користь взяти. Через це людність відносилась до їх дуже ворожо. Нерідко старости оддавали ті грунти, що дано їм на час, в аренду жидам, і народ згожувався на це. Ця віддача в аренду часом торкалася тільки доходів, а не суда; але іноді бували віddачи землі «з винами», щоб то з карними штрафами, що вже безперечно свідчить про судову діяльність арендаторів— жидів; карні штрафи одержував суддя.

При таких то обставинах ледве чи йшла як слід колонізація через роздачу ґрунтів в користання на якісь час.

Державні завдання колонізації земель дуже складні і поважні. Люде, що бралися до цього, повинні були більшою частиною своїм коштом вибудувати цілі кріпості (замки), узбройти їх, держати в їх війскові гарнізони, купчiti на свою одповідальність бродячу людність і скласти з неї організовану громаду, з військовим однаке характером, бо того вимагали умови життя на межі

України; далі, повинні були доставляти який небудь дохід або іншу фінансову користь. Але тодішні старости інакше розуміли завдання своєї управи. Погляньмо, для чого вони хотіли бути старостами. Можна думати, що вони мали на увазі свою власну культуру землі на розлогих пустирях староства, на родючому українському ґрунті. Однак старости на Україні в кінці XVI і початку XVII віків сливе ніде не вели свого власного хазяйства, не мали фольварків. Не «польський плуг» через це обробляв цей ґрунт, а плуг українських селян. Користь старости найбільшою мірою йшла з непрямого доходу і найголовнішою — з корчми. Крім аренд корчемних, дохід старости мали од аренди млинів, перевозів, торгів і таке інше, що заразом давало мало не стільки, скільки й корчма. Були староства, де призначеної урядом слухняної людності було дуже мало; далеко більший дохід з корчм і інших арендних статів давала людність свавільна, якою уряд чи старости до себе не закликали, і якою не признавали. Очевидчаки, старості не дуже кортіло те, щоб завести справжню культуру в краї через міцно осіdlу людність.

Старости скрізь будували більш городів та містечок, ніж сел. Були як де і села, але засновували їх не старости, а козаки, і од старост вони не залежали. Городи і містечка заводили вони не на те, щоб придбати магдебурське право, а для того, щоб в містечках та городах з'являлися торги, ярмарки, базари і шинки. Ми бачимо таким способом, що старостам треба зараз же насилквати більше всякого народу, котрий дає користь не з земельної ренти, а з корчемних доходів. Старости приймали в свої колонії усякий неприкаянний люд, втікачів крестьян, розбішак, гультяїв. Селища, засновані старостами, були пристановищем жидів і дрібних поляків. Перші — беруть в староствах в аренду усікі доходи, а з других виходять дбайливі офіціалісти та з них комплектуються гарнізони замків.

Кому ж належить головна роль в справі колонізації українських земель?

Певна річ, що головна роль в заселенні українських земель належить українському народові. Він згromадився в українських степах, шукаючи волі, а не часових, хоча б і довголітніх вільгот. Він йшов на поселення все далі, наперекір властям, що не бажали, щоб спустошилися внутрішні країни держави. Усі ті, що йшли на поселення, ставали на заваді польському урядові, оселяючись на півдні як козаки, і тільки де коли пристаючи до осередків урядових—до старостів. — Якби мав більшу силу уряд, то він міг би опанувати цим заселенням і надати втікачам організацію, яка відповідала б інтересам уряда.

Цікаве питання, чи ті пустирі заселяли зпочатку «слухняні» люди, щеб то такі, що вважали на уряд, чи «неслухняні». Мало не по всіх люстраціях першої половини XVII віку число «неслухняних» далеко більше як «слухняних». Усі «неслухняні» козаки не хотіли ніяких повинностів, «слухняних» же було менше. З літописних джерел відомо, що з кінця XVI віка і в цілій половині XVII віка городи Корсунь, Канів, Черкаси і Переяслав дуже часто ставали зовсім козацькими, явно воювалися із своїми старостами і урядом і приймали до себе без числа втікачів звідусіль. «Неслухняні» з'явились самi,—ніхто їх не кликав і ці в яких реєстрах вони не були записані. Деякі з їх потім, під час несчастливої війни, з особистих рахунків піддавалися старості і ставали міщанами, підданними, але решта аж до Богдана Хмельницького пробувала в козацтві.

Відомо, що в степах, поблизу порогів, зібрались нечисленні юрми «неслухняних» козаків. М. Ф. Владимірський-Буданов висловлює ще гострішу гадку, начеб то *вся* нова людність українських пустинь була спочатку свавільна, і що поділ на «слухняних» і «неслухняних» настав пізніше, коли посеред вільної громади староста поставив свій замок і завів свій торг. В цьому переконує нас те, що землі раніше залюднювались, ніж осаджено там було яку колонію. Очевидччи, наприклад, Кропивна і Голтва були на світі *до свого засновання*, щеб то до 1615 і 1616 років, а вже в ці роки староста називав їх містечками, завів тут міщанські порядки (корчми, торги і ярмарки), і через це постало

заселення на «вогкому корню», на «пустому шляху», „de novo radice“. Частина людей пристає на нові умовини життя і стає слухняною, а друга—ні. Таких прикладів, коли дата засновання містечка не сходиться з датою його справжнього заселювання людьми, є чимало.

Так наприклад, сперечаються про засновання Кременчука. По одних джерелах, город вже був давніще, але ж замки в йому та «слухняних» жителів не було. За для цього уряд вважав його ні за що, все одно, як курені запорожської Січи.

Остается дати одповідь на одне питання, що зовсім натуально настає, коли люд південних і західних повітів давнішої Литовської держави сам виходив у південні степи, то через що цей потік линув саме з кінця XVI віку? І що примусювало цих людей йти на видиму небезпеку і од татар і «свавольних панів»?

Почали крестьяне йти з півночі, з Білоруссії, до Удая, Сули, Псла, Ворскли і навіть до Орелі вже з давніших часів. Туди їх притягала роскішна південна природа. Однаке йшли туди ще й з Волині, з Поділля, з Червоної Русі, де природа не згірша. З цього ми бачимо, що не сама лише краса південних сторон надала туди людей. Невійш, люде виходили туди, бо їх принажувала обіцяна воля і те, що в Речі Посполитій заведено було кріпацтво. Спочатку, коли ті, що осажували, оповістили про свої тридцятилітні і навіть сорокалітні слободи, люд потяг туди охітніше, а потім літ через п'ять-шість, дознавшись, що обіцяні слободи порушують старости і що вони навіть повертають у кріпацтво людей, рух еміграційний став менший. Несправджені вільготи і кріпацтво крестьян-колонізаторів попхнуло їх на Запоріжжя. Польський уряд думав було дати військовий уклад і козакам на Україні, під приводом гетмана, як це було за Стефана Баторія, а потім почав він визнавати за гетманів їх тих, що обіралися на Запорожжі, як наприклад Сагайдачного. Таким способом колонізатори ці досягли певного значіння і певної самостійності в запорожському козачестві.

Професор Владимирський-Буданов дуже пильно пристудіював колонізацію XVI і XVII віків. Він ясно показав, що колонізація ця була не польська, а чисто українська, що пани тільки захожувались коло неї і як власники сел, і як старости на чужій землі, однак з їх заходів ніякої користі для краю не вийшло. Навіть колонізовали край не «слухняні» козаки, а «нені слухняні», і вони навіть заселяли де які міста раніш, ніж польський уряд давав на це свій дозвіл. Всі ці відомості не вперше з'являються на світ,—про це говорив вже раніш, тільки на підставі меншого числа документів, давніший редактор «Архива Юго-Западної Россії», відомий професор В. Б. Антонович. Через більше число актів, які тепер мав під руками М. Ф. Буданов, уся справа стала далеко яснішою і більш науково уgruntованою.

II.

Праця д. В. Щербини торкається люстрацій староств київського воеводства 1765 і 1789 років. Вагу люстрацій, як історичного джерела, визнають тепер усі, хто тільки працює над історією південної і західної Россії. Багато люстрацій цих видано вже і «Кіевскою комісією для разбора древнихъ актовъ», і М. С. Грушевським в «Записках Наукового Товариства імені Шевченка», і в «Жерелах до історії України Руси», і нарешті А. П. Яблоновським—«*Zródła dziejowe*». Всі видані досі люстрації відносяться до XV—XVII віків. Люстрації XVIII в., котрих було тільки дві—1765 і 1789 років, досі не були надруковані, хоч багато письменників, найбільш польських, не раз їх згадували і подавали з них де які відомості. Так, пояснивались на їх Руліковський, Балінський і Лапінський, що складали «*Słownik geograficzny*». Ці люстрації тепер і друкуються в VI частині «Архива».

Д. Щербина в своїй передмові подає, чого варти такі люстрації, і порівнює відомості першої і другої, і каже, що:

1. Українські староства, що були у київському повіті, обіймали осередкові і найважніші частини давньої київської землі.

2. Польська колонізація цієї терріторії була незначна, і більшість людності краю була з стародавніх жителів його.

3. Українські староства, що мали в XVI і потроху в XVII віках державне значення, в XVIII віці стали феодальними маєтностями, з котрих державці одбирали саму лишень матеріальну користь.

4. Люстрація 1765 р. малює край в переходовий час—людність не зовсім ще склалася, повинності дуже легкі.

5. Люстрація 1789 року ясніше виявляє стосунки; людність значно побільшала, а заразом з тим побільшала і залеглість її од державців, повинності теж значно зросли, хоч і не такі були високі, як в маєтках дідичних.

6. Реформи чотирехлітнього сейму особливо ясно виявили найгірші сторони соціального і економічного укладу українських староств XVIII віку.

Праця ця варта уваги. До неї додав автор дуже цінні таблиці. Так, тут є таблиця, що показує людність по люстрації 1765 року, і друга — по люстрації 1789 року; далі, є тут таблиця, що показує платіжі і повинності 1765 р. в злотих, і така сама за 1789 р.; далі таблиці аренди і інших оброчних статтів по люстраціях 1765 і 1789 років, і нарешті таблиця процентових стосунків ріжних доходів до загального числа доходів по люстраціям 1765, 1789 років. Це все вимагало від автора чималої праці.

I. Ч.

Михайло Грушевський. *Про старі часи на Україні. Коротка історія України.* Вид. „Благотворит. Общества изд. общепол. и дешевыхъ книгъ“.

С-Петербургъ, 1907, 1- -176, in 16°.

До найостанніших часів українське громадянство в Россії не мало повної історії свого народу, яка б обнимала ввесі

період його життя од часів найдавніших і аж до сьогодняшнього дня. Перший, хто допоміг йому в цій справі, був професор М. Грушевський, який видав у Петербурзі в 1904 році россійською мовою «Очеркъ исторіи українського народа», чималу книжку, що меньш як за год вся розійшлася. Це вже одне показувало, яка велика потреба в такій книзі. В кінці 1906 року «Очеркъ исторіи українського народа» видано вдруге в поправнішій редакції і з значно поширеними останніми розділами, яким в 1 виданні цензура россійська присвятила більш уваги, ніж того бажалося б од неї. Але одколи впала заборона видавати популярно-наукові книжки українською мовою, тоб-то в весни 1906 року, починають з'являтися невеличкі популярні огляди української історії: друкується в «Громадській Думці» (а потім і окремим виданням) «Про українську старовину» Б. Грінченка (нескінчено), в часописі «Рідний Край»: «Оповідання з історії українського народу од найдавніших до нових часів» Гр. Коваленка, з малюнками (вийшла окремою книжкою у 202 стр. ін 16°), невеличка дуже гарна брошура «Як жив український народ» (видавництва «Вік»), що за кільки місяців розійшлася в числі 10.000 примірників; зараз друкується чимала (коло 30 аркушів дрюку) популярна історія України-Руси М. Аркаса з великим числом малюнків... Але цього всеого дуже не багато на 25-мільйонну масу українського люду, і в виданнях такого типу, особливо коли вони вдовольнятимуть читача, довго ще буде велика потреба. Але кому найлучче піти на зустріч цій потребі, як не найкращому знавцеві української минувшини, професорові української історії в університеті у Львові, М. Грушевському? Це він і зробив, і зараз ми маємо дуже цінну «коротку історію України» з гарними малюнками.

Найбільша вага цієї книжки в тому, що в ній подається не перелік найважніших подій за 1000-літнє життя українського народу, не зовнішню його історію, а звернуто увагу на ті внутрішні пружини, од яких залежало в значній мірі, в який бік і з якою силою поверталося колесо історії... Перед очима читача проходить українське громадянство, з сто-

ліття в століття, з одної історичної доби в другу, і читач яскраво бачить, які помилки найбільш шкодили культурному і громадянському розвиткові нашого народу, які причини були тому, що в іншу добу українська нація піднималася на чималу моральну височінъ, а потім знову підупадала, які з тих помилок властиві нашому громадянству й досі, які ідеали маячіли перед ними в ті далекі часи, наскільки вони були реальні і відповідали громадянському укладові і пародній психіці і т. и. Читаючи, напр., про упадок української держави і перехід під зверхність Литви, малосвідомий читач довідається, що в тім винні були «князі й бояре, що бралися правити, а не вміли а-ні завести ладу, а-ні задержати вкupі українські землі. Винна була й громада, що вміла жалітися на княже та боярське безголовья, але не старалася і не вміла направити того ладу і вкінці лішне піддавалася під татарську владу, піж завести порядок у своїй державі». Або в іншому розділі, де йде мова про початок нової панщини (після повстання Хмельницького), автор, артистично малюючи цей соціальний процес, по-дорозі зазначує, чому воно так сталося і як саме треба було запобігти тому лихові—«треба було підданство заборонити, щоб один чоловік до другого, до його особи, не міг мати ніяких прав, як пан до підданого; треба було б міру земельну уставити, щоб більше якої ніхто б землі не мав; треба було з свободних земель фонд краєвий установити, який би цілій Україні, всьому народові належав, а з якого давалося б земля в державу, а як хто перестав на ній робити, до того б фонду повертались»... В кінці ж, говорячи про сучасне становище України, автор зазначує постулати, котрі висовуються, звичайно, українськими партіями,—тими, що бажають свободи, права й всього добра для всього народу.

Таким способом, книжка М. Грушевського цінна не тільки тим, що подано українську історію в справедливому історичному освітленні але що до того пристосовано її до потреб сучасного моменту, і за все це шановному авторові мусить бути велика подяка.

Книжку ілюстровано більш як 40 гарними ілюстраціями, і це не самі передруки відомих портретів та малюнків, але значне число їх спеціально для цього видання виготовлено. Особливо цінні і оригінальні малюнки: «Володимир як він представлений на київських грошах», «Юрій, король галицький і волинський («знімок з печатки»), «київське військо» (з давнього малюнка), «Нерушима стіна» («в Київській Софії»), «князь Святослав із своєю сім'єю на стариннім малюнку», «козачий табор», «Іван Мазепа» (моложавий).

Єдине, що можна поставити на мінус цій книжці, написаній не тільки з великим знанням, але і популярно, де-які не зовсім звичайні в наддніпрянській Україні язикові форми, скоріш галицькі, як: «потрівало», «піднести люд, освіту», «знести кріпацтво», «накликати інтелігенцію, аби»..., «вправді», «задалеко», «нехоче присягти на заховання свободи України» (хоч це слово й давнє-українське), «в пізнішім він показав себе як... войовник», «владиків напоминати, аби»..., «відібрати йому маєтність» та інше.

Хоч це й не такої важги річ, як зміст книги, але при теперішньому хворобливому відношенні не тільки до непевних виразів і слів, але навіть і до самого правопису, бажано було б, щоб цінна праця професора М. Грушевського була далека від обвинувачування в тому, що вона «галицька», а не «українська».

В. Д—ий.

А. Е. Крымский. *Древне-киевский говоръ.* Санктпетербургъ, 1907, 1—44. Відбитка з «Извѣстій отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Акад. Наук. т. XI (1906), кн. 3-я.

Праця ця написана з приводу статї акад. Соболевського «Древне-киевский говоръ», надрукованої в І випуску «Извѣстій» за 1905 рік, де автор намагається впевнити читачів, ніби-то давнє-київська мова близча була до великоруської, ніж до малоруської. Проф. Кримський в цій статї не розглядає усієї праці Соболевського, бо більша частина її — повторювання того,

що й раніш він писав про київську мову, а спињається на деяких частинах І, новіших. Так напр., Соболевський бачить не-малоруськість київської мови в «Начальній» і Київській літописях в тому, що в них бракує «уменшительныхъ типа Стецъ]ко, Яцъ]ко, Грицъ]ко, Гриць, которые обычны въ галицкихъ грамотахъ XIV—XV вв. (на русскомъ и латинскомъ языкахъ) и въ современныхъ малорусскихъ говорахъ», —на це проф. Кримський дає одповідь, що їх не було і в Галичині до XIV—XV в., бо українські наймення на цько з'явилися у українців під польським впливом, а цього впливу не знати не тільки старий Київ, але й стара Галичина. Соболевський каже, що «ни галицко-волинские памятники ХІІ—ХІІІ вѣка, ни галицкія грамоты XIV—XV вѣковъ, ни современные малорусские говоры не знаютъ смягченія *и* въ *d*, какъ и *k* въ *m*», —на це проф. Кримський зауважає, що цю малоруську фонетичну особливість зазначив ще 40 літ тому поважний славянознавець В. Ламанський (кіло зам. *тіло*, *к'яжко* зам. *тяжко*), і ця особливість і зараз дуже росповсюджена в Полтавщині, Харківщині і Кіївщині (подає значне число прикладів: *кісто*, *кісний*, *кіля*, *гатівниця*, Горіценко, *тайстра*, Вертієвка і Веркієвка, якіль і дякіл зам. *дятіл*, *Келимон*, *на-Гмитра* і. т. и.).

Соболевський, згадавши літописне *Ольто* (із «Льто»), каже: «въ немъ мы имъемъ неорганическое *O*, появляющееся въ подобныхъ случаяхъ въ великорусскихъ и отчасти въ бѣлорусскомъ нарѣчіяхъ и не встрѣчающееся въ малорусскомъ», —на це проф. Кримський одказує, що *Ольто* як раз старокиївська риса мови, —згадаймо *Овруч* із *Вручий*, *Оксана* з *Ксенія*, *Одарка* з *Дарья*, а як би заглянув Соболевський в словник Желехівського та в *Studien Огоновского*, то нашов би там і *олжа*, і *овшейки* (всеньки) [з галицьк. грамоти] і *оселедець*, *ортуть*, *орів* — (genet. *орва*, зам. «рова») і т. и.

Далі, Соболевський хоче бачити в словарному запасі Київської літописі — *великорусізми*. Таких ніби то неукраїнських слів він знаходить троє: *старѣйшина* (в значинні одної людини), *зоря* (в значинні «заря», тим часом як по українськи це ніби то значить тільки «звѣзда»), і *лошадь*. На все це проф. Крим-

ський дає влучну відповідь і побиває твердження Соболевського фактами. *Старшина, старшини*—в значенні поодиноких людей, а не колегії людей е і в літописі («призыва старейшину конюхомъ,—онъ же рече»); так воно і в сучасній мові (подає багато прикладів з перекладу Біблії, в перекладі І. С. Левицького, і з інших письменників); так само і з *зорею*, в значенні «зоря»: і в народній думі (про братів Озовських), і в піснях, і у письменників (Куліш, Марко Вовчок)—зоря значить не тільки «звѣзда», але й «заря». Що ж до слова *лошадь*, то ріжниця між ним і конем як раз така, якої немає у великоросів, але яка її зараз ще є в північній та середній Київщині і Чернігівщині, де одбувалися літописні події. Великоруське *лошадь*—це всі *equi*, усякого достоїнства, а в Київській літописі не те: добре і звичайні «лошаді» звалися „кони“, «конъ» (=коні), а от миршава, захарчована коняка смерда — звуться монгольським терміном *лошадь*. А що це дуже давнє українське слово—то про це свідчить «лоша», «лошти», «лошун», «лошица» (=лошаденка), і означає це все дрібну, слабосилу коняку.

Соболевський бере на себе сміливість сказати, що «читаючій Начальнюю и Кіевскую Лѣтописи поражается близостью ихъ синтаксиса и словаря къ великорусскому материалу» (стр. 24). Цікаво знати, хто ж той «читаючій»? Чи такий, як Соболевський, що знає тільки одну великоруську мову, а української *не знає*, чи такий, що знає обидві? Особливо вражає заява Соболевського про близкість синтаксису київської літописі до великоруської мови. На це проф. Кримський з справедливим запалом одказує: «рѣшительно заявляю г. Соболевскому въ этомъ органѣ Академіи Наукъ, передъ лицомъ всего ученаго славянскаго міра, что г. Соболевский не въ состояніи будетъ указать во всей начальной і Кіевской лѣтописи ни одного синтаксического оборота, который бы былъ бы специально великорусскимъ и отсутствовалъ бы или въ современной или въ старинной малорусской рѣчи». Що ж до близькості словаря літописі до великоруської мови, то про що тут свідчить, напр., кіевська літопись з своєю «*котѣкою*», що сидить на «*присѣппѣ*» і поглядає на «*голубыникѣ*», поки її не

обіллють укропом з глека (=глека) або не сиужне «хъртъ! Чи це великоруський «словарь» з «съкырою», якою „таялися“ літописні «тръскы», або ж «паробѣкы», одягнуті зімою в «коожухы», а літом в «свity» з «влѣны» (вовни!) А «ничить трава жало-щами!» А та квітка «лѣпокъ», що нечиста сила, взявши на себе постать ляха, «въ лудѣ» (жупані-лудані), носить ІІ «въ при-полѣ» по церкви! Ніхто досі не міг пояснити, що то за «лѣпокъ». бо в Великоросії того зілля немає, а в Київщині «лѣпокъ» — це *Asperula odorata* («сеплюга» и «ясменникъ»).

Нарешті Соболевський зауважає, що начальна та Київська літописі не малоруські, бо в них немає звичайних українських слів: *кохати*, *тай*, *кельтъ*. Але ж ні *кельта*, ні *кохати* немає і в старо-галицькому та старо-волинському памятниках, яких одначе Соболевський не наважується залічити до великоруських. Певно, що ці слова були і в старому Київі, і на Волині з Галичиною, але в літописі могли не попасти випадково. Не весь же, справді, словарний домонгольський матеріал увійшов в ті нечислені памятники, що ми маємо!

Щож до «квѣтъ», то слово це не тільки українське, але й великоруське та білоруське (див. словник Даля), і через що Соболевський вважає його таким основним для української мови, що коли його немає в літописі, то й літопись не українською мовою писана,—не знати. А з *тай* справа ще дивніща: слово це відоме у всіх без *віймку* славянських мовах, і в великоруській в тому числі. Міклошич в своєму етимологичному словнику зовсім справедливо вважає його за старо-славянське.

Оттакі нові докази Соболевського. Перегляд їх з боку проф. Кримського лише зазивий раз стверджує, що давнє-київська мова — «прямой предокъ» сучасної української мови в північній та середній Київщині і в Чернігівщині з сумежною частиною Полісся.

Праця д. Кримського цікава й цінна не тільки для спеціалістів—філологів, але й для кожного, хто цікавиться історією нашої мови.

В. Д.

Огляд журналів.

Для цеї книжки «України» було переглянуто такі журнали: за 1907 рік «Літературно-Науковий Вістник», кн. I—ІІІ; «Записки Наукового Товариства імені Шевченка», кн. I, «Русское Богатство», кн. I—ІІ; «Історический Вѣстникъ», кн. ІІІ; «Przegląd Historyczny», т. IV, кн. I; «Образованіе», кн. I—ІІІ. «Журналъ Министерства Народного Просвѣщенія Книга I—ІІІ; «Swiat Slowianski». Том I. Krakow; «Русская Мысль», кн. I—ІІ; «Русская Старина». Кн. I—ІІІ; «Університетська ізвѣстія» (кіївські) №№ 1—3; «Былое» I—ІІІ.

Літературно-Науковий Вістник, книга I—ІІІ.

Мих. Грушевський. Справа українських кафедр і наші наукові потреби. (кн. I—ІІІ). Ст. 42—57, 213—220, 408—418.

Стаття ця, що явилається відгуком руху за націоналізацією української школи, котрий виник з кінцем 1906 року, містить в собі надзвичайно цінний огляд становища українознавства в російській офіційльній науці — в давні часи і тепер,—зазначує необхідні дезідерати в цій сфері з точки погляду наукових інтересів і культурно національних потреб українського народу і, нарешті, детально-разроблений план наукових дієціплін, які треба запровадити до університетського викладання, щоб поставити українознавство в Росії як слід на науково-академичний ґрунт. Занедбання українознавства в науці проф. Грушевський вважає зъвищем сумним і шкідливим не тільки з становища українського —

з погляду українців, які хтіли би пізнати близше свій край і свій народ, але й з погляду загально-наукового: «життя українського народу записало занадто довгу сторінку в книзі історичного розвою народів, щоб І можна було викинути, чи проминути'; без шкоди для прагматичної звязі, для зрозуміння розвою й обопільних впливів подій». Докори, які де-хто ставить на адресу українського громадянства за те, немов воно само винне в занедбанні українознавства, лічить проф. Грушевський зовсім безпідставними. „Соромно“ за таке занедбання, ганебне в очах усього культурного світу, мусить бути тим, хто взяв на себе управу й опіку над українським народом у Росії: Ім має бути сором, що українське громадянство здобуло першу кафедру вкраїнської історії у Львові, засновану австрійським урядом, що взагалі осередком наукового українського руху в останніх часах стало закордонне Наукове Товариство імені Шевченка, підтримуване (хоч і скupo) знов таки австрійським урядом, тим часом, як наш уряд, прославлений яко опікун покривджених і поневолених націй, тільки те й робив, що забороняв здобутки закордонної наукової роботи української у себе в Росії.

Мова для університетських викладів з українознавства повинна бути українська. Цього вимагають насущні інтереси культурного розвитку нашого народу. В наші часи, коли перестають існувати старі універсальні мови, культура національної мови робиться питанням життя і смерті, «бути чи не бути» національного існування. Ніякі аргументи против здатності нашої мови до університетської науки не витримують серйозної критики: досить вказати на українські кафедри в Австрії і на ту наукову роботу, яка там провадиться українською мовою. Не мають серйозного значення й інші аргументи, як, напр., вказання на недостачу вчених, які володіли українською мовою і т. д.

Широкий рух за українськими кафедрами, який почався по-перedu серед київського студенства, а потім знайшов собі відгук в найріжнородніших кругах українського громадянства, свідчить, що домагання цих кафедр зросло на ґрунті органічної потреби, яку почав відчувати український народ в культурній сфері. І ро-

бити якісь перешкоди для здійснення цього бажання, ставити якісь труднощі, виявляти своє неспочуття,—це значить політиканити, вносити в ясну й чисту культурно-наукову справу елементи національного шовінізму чи поліційних заходів, значить—політику виразних заборон українського національного життя замінати системою дрібних перепон і перешкод. Професорським корпораціям та університетським кругам така роля безумовно не личить.

Статя проф. Грушевського—поки що—одинокий голос ученої в справі українських кафедр, але він має тим більшу вагу, що це голос вченого найбільш компетентного зараз в усіх сферах українознавства і його поради мають велику практичну вартисть; його вказівками доведеться скористуватись тоді, як доведеться приступити до реалізації наших теперішніх культурно-наукових дезідератів.

Мих. Грушевський. На українські теми. «Крячуть ворони», кн. ІІ, ст. 318—329. «О любви къ отечеству и народной гордости», кн. III, ст. 497—506.

Під спільним заголовком «На українські теми» проф. М. Грушевський дрюкує нариси публіцистичного характера про сучасне громадське життя на Україні. В першій статті оповідається про те, як віднеслась до переходу «Літературно-Наукового Вістника» зі Львова до Київа польська шовіністична преса в Галичині, тамошні москвофіли і російські реакційні газети. „Les extrémités ses touchent“ говорить французька приказка. І в данному разі вона близькуче виправдалась: польські гакатисти в Галичині і наші «истинно-руssкіе» люди зійшлися у своїм ворогуванню до українського руху і, бачучи перші проблиски зміцнення цього руху, бачучи перші кроки до зближення обох частин української землі на ґрунті тісного духовного обміну і культурних зносин, простягли друг другу руки над головами українців. Польські україножерні газети—„Dziennik Polski“, „Słowo Polskie“ забили тривогу, почувши про переїзд „Л.-Н. Вістника“ до Київа з метою тіsnіш звязати Україну з Галичиною. Особ-

ливо їх розлютовали мотиви перенесення «Л.-Н. Вістника»,— виложені в статтях проф. Грушевського,—що „ся тісна спільність з російською Україною поможе Галичині виломитися з польсько-шляхетського ярма, і що для тої спільноти Галичинна повинна струсити з себе польсько-німецькі культурні впливи, які так сильно розъєднують галицьке життя від українського. Як то—вирвати Галичину з польських обіймів, в котрі історична Польща взяла свого меншого, некультурного брата“. Польські газети відкрили в справі „Вістника“ ні більше, ні меньше, як „російську інтригу“, вбачаючи в цьому вплив російської культури, успіх російської державності, і звернулись до вірного сторожа польських державних інтересів — австрійського жандарма. „Галичанинъ“, не розібравши діла, спочатку був задоволений тіснішим духовним сдianням Галичини й України: мовляв українство більше пошкодить польському пануванню, ніж теоретичне московофільство. Але, разом і з тим, „Галичанинъ“ киває головою й на австрійський уряд, який, мабуть, хоче зробити собі добрий гешефт на перенесенні центра ваги культурної української роботи зі Львова до Київа,—думає підбити під свої впливи російську Україну, принаймані правобічну. Російські реакційні органи побачили в цьому перенесенню погрозу «единству русского народа» і покликали на поміч офіційних сторожів тої єдності. В результаті — Літ.-Наук. Вістник було зупинено на час воєнного стану в Київі. Це припинення, на счастья, скоро впало — разом із скасуванням воєнного стану. «Так сходяться з собою два контрасті — оборонці історичної Польщі й заступники единства русского народа — на українській голові. „Бездна бездну призовас“, каже звісний афорізм. Як відомо, значіння його неясне, і українська побрехенька толкує, що це піп попа кличе на обід. Але я позволю собі думати, що воно має інше значіння — істинно-польські й істинно-рускі люди подають собі руки над українськими головами. А як і не подають навіть, то й не подаючи, роблять принаймані те саме. Як не істинно-польським кием, то істинно-русскою дубиною, а все цілять по українській голові».

Але українство не хоче вмерти. Українці не зрікаються тісних історічних, етнографічних та культурних зв'язків з великоруським народом, але протестують і будуть претестувати проти того, щоб в ім'я «єдинства русского народа» гальмувався природний розвій нашого народу, ставились перешкоди його культурним та національним потребам. Утихи можуть тільки ослабити моральний зв'язок, викликаний цілим комплексом вище-згаданих умовин, і приклад цього ми вже бачили в бігстві українського слова до українського Єгипту. Навпаки — перенесення українського національного руху до Києва мусило б скрипити ті зв'язки і привести до дійсного «єдинодушія». Польське гайвороння вчудо це і поспішило з своїми доносами, піднявши своє крякання. Але російські бюрократичні сфери зістались глухі до інтересів тісного морального еднання українського й російського народів і всім своїм недавнім відношенням до української справи, а спеціально до „Літ.-Наук. Вістника“ виявили, що їм бажано знову вигнати наше слово до „Єгіпта“. Їх душі не зрушає „єдинодуші“, їм потрібне тільки „єдінообразі“.

Стаття «О любви къ отечеству и народной гордости» присвячена виясненню ваги моменту, який переживає зараз українська нація, її критичного становища, коли скрізь на всій лінії йде руйнування основ старого ладу і будується новий, який мусить одкрити широкі перспективи й для українського народу. І ці вимоги моменту, коли дійсно поставлено на терези історії — чи бути нам дозрілою нацією, якій судилося самостійне життя в' кругу інших народів, чи, не тратячи марно сил, «спуститись на дно», ці вимоги не дають часу й місця на гамлетовські пози і метикування на тему «бути чи не бути»: мертвa точка давно переїдена українським національним рухом, українська народність давно рішила «бути», і напому поколінню доля й обставини судили не порішення цього питання, а тільки піклування про те, щоб в рішучий момент дати відповідний розмах цьому рухові, підтримати на крутом завороті тяжкий віз українського відродження й спровадити його на битий шлях національного життя. Треба всім переїнятись свідомістю великого обовязку, який лежить в дану

хвилю на кожному чесному громадянинові своєї землі і вірному синові свого народу, треба зрозуміти, що пасивність і байдужість в такий момент—це не просто квіетизм, але дезертирство, зрада. Ми можемо або виграти українську справу, коли виявимо потрібну енергію й активність, коли викрешем вогонь запалу в широких масах українського народу, або програємо її, занапастимо традіцію українського національного відродження.

З інших статей, що так або інакше торкаються українського народу в його сучасному культурно-політичному житті, зазначимо:

Ол. Грушевський. Сучасне українське письменство в його типових представниках. Ст. 62—69, 239—256, 429—440. Досі обговорені такі письменники: Ганна Барвінок, Ол. Кониський. Ів. Нечуй-Левіцьки, Панас Мирний.

Ів. Франко. Свобода і автономія. Кн. II, ст. 285—293.

М. Лозинський. З польсько-українських відносин. Кн. III. ст. 463—473. (Полеміка з шовіністичною польською часописю (*«Swiat Slawianski»*)).

Йогож — огляди «з австрійської України», кн. I—III. ст. 155—168, 330—346, 527—537.

Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Том LXXV, книга I. за січень 1907 р.

Мих. Грушевський. Пам'яті Никандра Молчановського (ст. 5—13). Коротенький некролог, оцінка праць небіжчика по українській історіографії і характеристика громадських поглядів його, особливо що-до українства, до якого пок. Молчановський відносився з найгорячішам співчуттям; зазначується тяжкий моральний стан небіжчика, його душевне роздвоєння, — яко наслідок обставин життя, особливо — його службового становища. Згадка написана надзвичайно тепло й широко.

Д-р. Ів. Франко. Студії над українськими народними піснями. (Ст. 14—83). Історично-критичний розслід українських пісень, при широкому користуванню порівняючим методом і всіми

даними старого нашого письменства. Статя являється початком великої праці, задуманої по широкому плану. В цій книзі подано студії над такими піснями: I. Штефан воєвода II. Іван і Мар'яна. III. Батько продає дочку турчинові. IV. Брат продає сестру турчинові. V. Турчин купує сестру полонянку. VI. Теща в полоні у зятя.

Ол. Грушевський. По катасстробі 1708 р. Конфіскація земель у Мазепінців (Ст. 85—95). Автор взяв темою для своєї розвідки один з інтересніших моментів з історії політики російського уряду що-до України в поч. XVIII століття: конфіскація земельних маєтків у козацької старшини, яка була на стороні Мазепи і роздавання цих земель московським панам, — з метою зміцнити московський елемент на українському ґрунті. Це було початком того широкого розкрадання земельних засобів Гетьманщини, яке в таких широких розмірах було переведене вже за часів Катерини II-ої.

Д-р. В. Шурат. Увільнення злочинця дівчиною в Бродах 1727 року. (Ст. 96—103). Інтересний факт, поданий на основі документів, про увільнення злочинця дівчиною, що являється ілюстрацією старинного народного звичаю на Україні.

Д-р. Вол. Перетц. Кияне в світлі езуїтських донесень. (Сср. 104—116). Матеріал, на основі листування езуїтів, що переселилися в поч. XVIII ст. до Москви, виданого петербургською Археографічною комісією. В листах подається інтересна характеристика київської духовної інтелігенції тих часів, яких змальовано в прихильному дусі, яко людей досить розвиненої культури, безмірно вищих по своєму рівню від московців.

Miscellanea (Ст. 117—130): а) Лист Мазепи до коронного гетьмана Любомірського 1703 р., подав Ф. Голійчук; б) Причинок до історії останніх днів панщини в Галичині, подав Ів. Кревецький; в) з кореспонденції Миколи Устіяновича, подав М. Мочульський. *Наукова хроніка:* новіці праці по історії вел. ки. Литовського в XV в., написав Б. Бучинський. Ст. 131 — 166. *Бібліографія.* Ст. 166 — 213. Обговорено 18 наукових праць з українсько-слов'янознавства.

Русское Богатство. Кн. I—II.

P. Оленинъ. Крестьяне и интелигенция. (Къ характеристикѣ освободительного движения в Малороссіи). Кн. I—II. Ст. 247—268, 135—169. Автор на підставі своїх власних спостережень і газетного матеріалу подає пробу характеристики визвольного руху на Полтавщині і в Київщині, звертаючи особливу увагу на те, яку роль відограла в цьому рухові сільська інтелігенція. Економічне становище українського селянства автор змальовує так: коли взяти полтавську губернію, яко одну з огнищ селянського руху, то побачимо, що біля 75% селянських господарств ведуть тута на півгодине істнування, господарства ці не забезпечені власним хлібом і залежать безпосередно від сторонніх заробітків, які задля відсутності промислу на місті, мають випадковий характер. Наслідком такого економичного становища селянської маси являється атмосфера озлобленості й незадоволення, що з елементарною силою штовхали на шлях протесту й боротьби. Тиша, яка панувала по селах і хуторах полтавщини до масового селянського руху, була тишею перед бурею, і перші стихійні вибухи в Константиноградському й Полтавському повітах одразу викликали зворушення по всій губернії: в Лубенському повіті, наприклад, селяне насторожились і чекали, що ось-ось прийдуть «студенти» і почнуть ділити панську землю, а в сусідньому лохвицькому повіті по деяких селах обірано було спеціальні ходаків для того, щоб вони вирушили на місця, де були розрухи, і довідались, як там ішла справа з землею. Незадоволення селян виливалось в гострій формі, і частенько на Полтавщині село і поміщицька садиба виявляли два ворожих стана, між якими йшла завзята війна всіма способами.

Поруч з економічним фактором, цим головним первом селянського руху, на Україні мало вагу й правове становище селян і козаків. Що до цього велике незадоволення було чомітне серед більш заможних кругів сільської людности. У той час як сільська голота на перший план висувала економічні домагання, заможне козацтво почувало головним робом своє безправство і не скривало свого дуже неприхильного відношення до панування

АПРІЛЬ. 1907.

8

в місцевому житті дворянства. Через те правові вимоги, висунуті в перший період визвольного руху, були близькі цим кругам, і вони швидко з'орієнтувались в політичних питаннях; ось чому, коли ставились перші конституційні домагання з боку селянства, то тут видатна роль припадала на долю його заможних кругів, і цим сільська буржуазія зробила серйозну прислугу в ділі прояснення політичної думки і популяризації правової боротьби серед селянської маси.

Зрозуміла річ, що аграрна справа, в решті решт, оцинилась в осередку домагань, які ставив визвольний рух. Інтересні спостереження що до того, як дивиться на справедливе порішення земельної справи наше селянство, зібрані д. Оленіним з засідань аграрних комісій, які скликали деякі полтавські земства. Тут виявилось, між іншим, що особливої прихильності в української сільській голоті до приватної власності *намає*: селяне з певністю й свідомо висловлювались проти віддавання на правах приватної власності земельних наділів. «Взагалі патетичні заяви про інстінкти власності в українця не мають під собою реального грунту. При деякому аналізі економічних умовин України не трудно спостерегти, що селянська маса багато терпіла, але нічого позитивного не здобула від інститута приватної власності, а через те дивиться на цього, як на певне зло. Українець ще не колективіст в широкому розумінні цього слова, але все ж таки стоїть за узагальнення власності на землю».

На арену політичної боротьби українське селянство виступило з власними основами економічної платформи і з власними практичними вимогами. За ці вимоги стояло воно з надзвичайною упертістю. Воно виступило і з власною критикою існуючого режиму в сфері правовій, і висунуло через те з по між себе власних «злонамъренныхъ агитаторовъ», ентузіастів—борців за народню волю і торжество справедливості.

Вплив інтелігенції в тих місцях, де він виявився в чому не будь у дореволюційну добу, зазначився переважно у змаганнях підняти духовну і матеріальну культуру селянства. Елементи чисто політичної пропаганди мали дуже мінімальні розміри. Від-

чуженість між «панами» і селянством, яко наслідок історичних умовин, відограла тута значну роль, так само як і властива українському селянству політична консервативність. Проте культурна робота інтелігенції мала свій певний вплив: кому доводилось влаштовувати «мітінги» або провадити розмови з селянами на політичні теми, тому легко зауважити ріжницю в степені політичного розуміння селян тих пунктів, де функціонувала добре поставлена земська школа, де влаштовувались вечірні курси, народні читання, особливо-де були організовані коопераційні та інші спілки, і тих сел, де цього нічого не було.

Що до діяльності чисто-революційних елементів на селі, то тут д. Оленін зазначає, що представникам партійних організацій доводилось координувати свої боеві гасла з основами народнього світогляду, щоб не одхилити селянство од себе. Гіркий досвід навчив с.-д., що поки вони будуть рахуватись з доктриною дд. Каутських, Леніних та ін., ійти в супереч домаганням Грицька й Степана, вони не матимуть успіха на селі. Так було, наприклад, при пропаганді республіканських ідей на селі: селяне виявили себе переконаними прихильниками монархізма.

Торкаючись впливу преси, яко провідника нових ідей в народні маси, д. Оленін признає, що Україна була тут в особливо неспріяючих обставинах, через заборону української періодичної преси і взагалі літератури. «Для кожного очевидно, яке обурююче насильство роблено на протязі десятиліть над многоміліонним українським народом, насильство, яке в результаті не тільки не паралізувало національний рух, але навпаки, зробило справою чести для культурного українця обороняти свою національну мову і дбати про її розповсюдження. Взагалі сей безглуздий утиск запоміг розвиткові серед української інтелігенції різкого опозиційного духу, і та по формі й степені участі у визвольничій боротьбі серед інших національних груп інтелігенції належить одне з найвидніщих місць. Але при цьому не можна не заважити, що до самого останнього часу ідеї національного відродження і відновлення природних прав української мови були здобутком переважно інтелігенції: співчуття цій боротьбі в народ-

ній масі було дуже незначне: зазначалось навіть неприхильне відношення. В цьому не можна, розуміється, добачати якісь космополітичні течії; просто, при невисокому культурному рівні і тяжких економічних умовах, серед українського селянства взяли гору тенденції однобочного утілітарізму, що паралізували й маскували слабо розвинену чулість до національного гніту. Літературні твори на українській мові, при деякому пристосованні до живої мови, мали на Вкраїні серед селянства більшій успіх, ніж навіть популярні твори на російській літературній мові... Взагалі через цей штучний тормаз вплив друкованого слова на Україні був ослаблений.

Указ 12 декабря пройшов на селі непомітно. Інакше вплинули на селянство події 9 січня: вони зробили на їх глибоке враження. Указ 18 лютого 1905 сенатові що до права петіцій мав взагалі чимале значення в справі притягання селянства до участі у визвольному рухові, хоча селянє дуже пізно про нього довідувались: адміністрація зовсім не дбала про те, щоб повідомити людність про нього. З цього часу почалось підготовлення селянства до масової участі в політичній боротьбі. Інтелігенції в значній мірі належить заслуга вияснення для селян ідей конституціоналізма. «Про який небудь спеціфічно-антіконституційний настрій селянина говорити не приходиться. Український селянин на стільки розумний, щоб розбірати, що гарне, а що погане. Тому то завжди досить бувало вияснити селянинові, що в дійсності державою правлять чиновники і що бюрократія являється винною в тяжкому становищі селянства і нещасті країни у японській війні, як йому робилось ясним, що одинокий вихід—конституція».

Найбільш зручним місцем для здійснення права петіцій і здання селянства з інтелігенцією з'явилися сільсько-господарські товариства, яко організації, признані законом. Ці товариства об'єднали переважно заможних селян, серед яких було чимало козаків і тут конституційні домагання ставились з більшою рішучістю, ніж серед голоти. Взагалі сільська буржуазія немало прислужилася для популяризації ідей правої боротьби. Інакше

дивилась вона на земельну справу, але їй питання було в тому—як відібрати землю, чи за гроші, чи без викупу.

Булигинську конституцію українське селянство зустріло байдужо. Але з цього ще не можна робити висновку, що ідея бойкоту мала якийсь серйозний успіх серед селянства: для здійснення її не було ні відповідних засобів, ні шляхів. Мало свій вплив і те, що на Вкраїні по виборчому закону 6 augustа з'їзди повітових земельних власників усеж таки опинились в руках уповноважених від дрібних власників-козаків, і на цьому будовала свої плани опозиція.

Маніфест 17 жовтня і коректив до нього—закон 3 листопада були для селянства несподіванкою; селянство стояло остеронь від страйкового руху; ніяких маніфестацій і радощів маніфести ці не викликали. Коли період од 18 лютого до 6 augustа можна вважати часом перших спроб інтелігенції втрутатись до політичного життя на селі, то 17 жовтня стає початком широкої і порівняючи масової діяльності інтелігенції на політичній арені. Сільська інтелігенція після 17 жовтня зітхнула вільніше і повірила, що воротя старому ладові вже немає; вона приступила до організації селянства в селянські спілки і старалась паралізувати стихійні вибухи. Успіх її так приголомшив місцеву адміністрацію, що вона не знайшла нічого кращого, як прохати в критичний момент заступництва в проводирів руху і тим збільшувала їх авторитет.

Особливий успіх серед селянства здобула собі селянська спілка (крестянський союз). Головною причиною успіху спілки треба вважати відповідність її платформи народному світоглядові. Ця, так мовити, народність спілки висловилась в основних вимогах аграрної програми і в деякій уміркованості у домаганні корінних політичних реформ, що одріжняє селянську спілку від крайніх політичних організацій. Ідея націоналізації землі, на якій полягає аграрна програма спілки, не тільки близька народному світоглядові, але, можна сказати, народ власним розумом дійшов до неї, бо всі народні плани й мрії що-до справедливого порішення земельної справи обхоплюються ідеєю націоналізації.

Селянські спілки виникли не стільки по ініціативі інтелігенції, як самих селян. Треба було тільки інтелігентного почину для руху, а саме—досить бувало інтелігентові, а іноді й передовому селянинові влаштувати в якісь окрузі одну або дві спілки, як чутка про це росходилася кругом і до ініціатора купами починали приходити представники з різних сел, і навіть з другого повіту з проханням приїхати і влаштувати спілку.

З проб внести до програми селянської спілки поправки місцевого характеру д. Оленин зазначує внесення полтавськими українськими інтелігентами постулату автономії України. «Але, принаймні з початку, усіх цього постулату був досить непевний. Так, на раді селян-делегатів, висланих до Полтави для участі в аграрній комісії економічної ради Полтавського земства, чути було голоси проти цього внесення. Далі на місцях треба було дуже докладних пояснень, і все ж таки на селян домагання автономії великого враження не робило і їх готовність боронити не могла подавати великого довір’я».

Не дивлячись на коротке існування селянських спілок, як легальних організацій, вони послужили стримуючим чинником що до аграрних розрухів. Та проте адміністрація наважилася знищити цю крамольну організацію до краю. Почались репресії, пореслідування проводарів руху, карні екопідії, що так вславили дд. Шілпіна й небіжчика Філонова і терор цей не затих і досі. Ще поки адміністрація не робила нічого, поміщики взялись задавлювати рух своїми способами. Так, наприклад, в Лохвицькому повіті школіка рада заборонила вчителям приймати участь в селянській спільноті. Були спроби внести різницю між селянами й козаками, але, нарешті, панічний переляк взяв гору над тверезими міркуваннями і жажда репресій зачанувала на усім: боевим гаслом зробилось: «давайте війська». До цього дійшли навіть ліберальні колись земці.

Урядові репресії не в силах були зупинити народній рух; навпаки: вони скоріше зміцнили свідомість необхідності радикального зруйновання істнущого ладу. Селянство ще стоїть далеко від об'єднання й організованості, що необхідно для того, щоб

забезпечити перевагу його ідеалів. Може бути чекає нас ряд гірких розчаровань і невдач; можливо, що не раз це розженуть Думу, що будуть державні перевороти, хвили громадської реакції і. т. д.— неможна проте губити віру в конечну перевагу справедливості. Руське селянство подало небувалий в історії приклад довготерпіння, треба сподіватись, що воно виявить і незнану до сі упертість в боротьбі за «землю і волю».— Так кінчає д. Оленин свою надзвичайну цікаву і грунтовну статтю. До історії останніх років на Вкраїні вона дає дуже повний і цікавий матеріал.

У І-ій книзі «Русск. Богаг.» уміщено переклад оповідання М. Коцюбинського «Онъ идетъ» (ст. 105—113). Переклад відписано літерами Л. Ш.

Исторический Вѣстникъ, кн. III.

С. С. Орлицъкii. Южно-русская республика. (Изъ исторіи освободительного движения) Ст. 875—905. Стаття ця була обговорена в Ш-ій книзі «Украини».

Мордовцевы въ Саратовѣ. (Новые материалы къ биографіи). П. Л. Юдина. Ст. 922—939. Стаття подає віломости більше про дружину покійного писменника — Ганну Ніканоровну Залетаеву (по першому чоловікові—Пасхалова), ніж про його самого. Оповідається період перебування Мордовця в Саратові після скінчення університету (1854 р.) і його службу в губернському правлінні. Цікаві де-які подробиці про початок літературної діяльності Мордовця, яка припадає, як доводить д. Юдін, на 1854 р. Під впливом Костомарова, що перебував тоді на засланні в Саратові, Мордовець почав збирати думи, пісні, перекази, задумав видати окремий збірник українською мовою, щоб «распространить и сберечь» цю мову. Але першій пробі не посчастило. Подорож Мордовця в жовтні 1854 року до Петербурга, щоб здобути дозвіл на відання, не мала успіху. Після історії з кирило-мефодієвським братством уряд дивився неприхильно на українське письменство. Видання збірника довелось відкласти на деякий час. (Видано його аж у 1859 році). Ця невдача дуже зажурила Мор-

довця. Д-ій Юдін подає в своїй статті список праць Мордовця дрюкованих у саратовських «Губернскихъ Вѣдомостяхъ».

В. Даниловъ: Екатеринославскій областной музей имени А. Н. Поля. Ст. 1021 — 1032. Коротенькі відомости з історії Катеринослава і опис музею імені Поля. Музей засновано за ініціативою катеринославського наукового товариства і губернатора графа Ф. Келлера. Багато праці коло спорудження музею поклав проф. Еварницький, що подарував музею свою цінну збірку древностей. Земство призначило на будову музею 100000 рублів. В музеї є історично-археологичний відділ, в якому зібрано багато старинних церковних річей і кілька іконостасів, біля 40 чаш, 50 евангелій, до 100 хрестів і т. д. Етнографічний відділ склався з колекцій, зібраних у харківщині пародним учителем В. Бабенком. Губернське земство призначило на етнографічний відділ 9000 рублів. Д-ій Бабенко обійтав Катеринославщину і по програмі, виробленій проф. Еварницьким, зібрав багато етнографічних матеріалів. Мінералогічний відділ склався з жертв, які йшли від інституцій гірничого відомства.

Найбільш цікава для українця колекція запорожської старовини, що міститься в окремій залі. Тута перш за все стоять біля дверей три запорожських гармати. На стінах багато портретів діячів української історії, як в кошіях, так і в оригіналах, між портретами—відомий козак Мамай. Ціла вітрина містить в собі колекцію запорожських люльок: тут і маленькі люлечки, білої, сірої, жовтої та інших колірів глини. Є й великі турецької роботи, оправлені в мідь. Єсть кілька річей з запорозького вбрання—жупани, шаровари, пояса. З окремих річей запорозького відділу варті уваги: сволок з будинку коптового Ігнатовича з написом 1746 року, натруска для пороху 1759 року, кілька шабель, пистолів, рушниць і навіть запорозький годинник з боєм.

Єсть річі дуже цінні. Так, наприклад палиця кошового Пилипа Федоровича Лантуха, що вмер 1764 року в самарському монастирі на 101 році життя. Ручка палиці оздоблена дуже роскішно: по перламутру цяцьковано золотими купідонами, брільянтами, рубіпами, сапфірами, а зверху ручки золотий жук.

У запорозькому відділі, в окремій вітрині переховуються: світло-блакитний жилет Н. Гоголя, про належність якого славному письменникові можна впевнитись з листа П. Куліша, що мається тута ж і з надписі самого Гоголя; манускріпт Т. Шевченка з його автобіографією, лист його до М. Щепкина од 4 січня 1858 року і папери, що стосуються до перебування Шевченка в Новопетровській кріпості.

Церковний відділ, самий богатий, міститься у двох кімнатах. Багато речей тут належали колись запорозьким храмам. Тута ж відомий образ «Покрова Пресвятої Богородиці», де внизу намальовано запорозькі клейноди, а по боках групи запорозьців. З рукописів цього відділа заслужує уваги учительне евангеліє XVI століття, дуже похоже на Пересопницьке.

Середня головна зала музею присвячена українській етнографії. Тута велика колекція писанок, річи, що торкаються весільного рітуала, струменти ріжних майстерств, музичні струменти, гончарні вироби, одежа, килими, рушники, моделі будівель і т. д. У двох кімнатах містяться колекції: мінералогічна, зоологічна, іхтіологічна, ентомологічна і ботанічна.

У відділі *бібліографії* подано рецензії на такі видання: 1) «Акты и документы, относящиеся къ истории Киевской академии. Отдѣленіе П. (1721—1795 гг.). Томъ III. Съ введеніемъ и примѣчаніями Н. И. Петрова. Киевъ. 1906». (Ст. 1043—46; автор рецензії — А. Я.) 2) «Краткій историческій очеркъ виленской комиссіи для разбора и издания древнихъ актовъ 1864—1906 гг. Составилъ членъ комиссіи Арс. Турцевичъ. Вильно. 1906». (Ст. 1046—47, пр.-доц. А. Н — скій). 3) «Проф. Н. О. Сумцовъ. Изъ украинской старины Харьковъ. 1906». (Ст. 1049—50; А. Я.).

Przegląd Historyczny. Том IV. Warszawa 1907.

Rumbold z' I'olocka. Rafał Korsak, metropolita Rusi(1601—1642). Докінчення біографії відомого уніятського мітроополіта із спеціальним зазначенням його заслуг для «святої Унії»; праця

писана дуже в апологетичному й ультра-клерикальному тоні. Автор вихвалює митрополіта особливо за його релігійну терпимість і нежадібність до богоцтва: «В 1635 році Річ Посполита оголосила за приводом монарха засади рівноправства православних з уніатами, забезпечила становище православного митрополіта в Київі, отдаючи Петрові Могилі окрім печерського монастиря ще монастирі кириловський і видубицький з приналежними їм маєтками, що були вільні після смерті Вельямина Рутського (1637). В порівнанню з своїми попередниками Рафаїл К. мав ззначно зменшенні доходи митрополичого столу, при збільшених одночасно видатках, викликаних частим перебуванням в Римі. Проте нема ніде й тіні скарги на його жадібність, визиск або здирство. В тестаменті нема знаку, що він значно збагатив родину. В жерелях до історії Унії за часів Володислава IV нема ці разу, в період 1638—1648 року, відомостей про скаргі козаків (не православних взагалі або дісидентів) на релігійний утиск, на падужиття і гвалти, зроблені унітами. Релігійне питання не входило в склад чинників, які перед смертю Володислава IV внесли розбрать між козаччиною й рештою Річи Посполитої; нема ні одного, ствердженої джерелами факту, який би доводив, що на Україні, на козацьких землях, виконування пунктів «заспокоєння» стрінулося б з трудностями, опіранням або шкодою для православних». Невважаючи на те, що автор каристався архівними матеріалами, праця його не дає майже нічого нового для характеристики початків Унії на Русі. До історичної об'єктивності й наукової безсторонності йому ще далеко.

Образованіє. Кн. I -II—III.

B. Инсаровъ. „Національний вопросъ и марксизмъ“. (Кн. I—II). Автор, стоячи на ортодоксально - марксистській точці погляду, трактує національну справу як питання, що для робочих мас являється річчю другорядною, а через те й немас, на думку автора рації в істнованні національних організацій пролетаріату, інтереси якого прекрасно захищає інтернаціональна

соціаль-демократія. Філософічна частина статі зовсім неясна і повна суперечностей, особливо там, де автор силкується характеризувати, що таке нація і обгорює національні типи культури. Розглядаючи національне питання в Росії, автор надає йому тимчасовий характер, запевняючи, що з черевагою демократії над старим ладом зникне всякий ґрунт для поневолення одної нації другою, одже в Росії національне питання розв'язеться тоді само собою і перестане існувати серед живих питань біжучої хвилі. Автор не згоджується з тим становищем що до національної справи, яке занили національні соціалістичні організації в Росії, наприклад польські й єврейські (Бунд), вважаючи його за анті-пролетарське. Взагалі статя д. Інсарова зовсім не развязує національного питання і з марксистської точки погляду зовсім не переконує, що для робітників національна свідомість не грає жадної ролі і що національні організації пролетаріату являються не то що зайвими, але й шкідливими для справи еманципації пролетаріату з його теперішньої неволі в капіталізма.

„Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія“. Книги I—III.

Баронъ А. Э. Нольде. Забытая попытка кодификации ливовско-русского права при графѣ Сперанскомъ. Продовженія статі, що почалась друкомъ в XII кн. Ж. М. Н. Пр. за 1906 рік. Містить, між іншимъ нарис історії «малороссійскаго права», і характеристику правовыхъ відносин на лівобережній Україні до того часу, коли було скасовано магдебургське право на лівобережній Україні (1827 рік) і в Київі (1835). Праця писана на підставі Архіву «Государственного Совета» і бере на увагу досліди Бершадського, А. Кістяковського, Ф. Тарановського та ін.

«Svit Slowianski». Том I. Krakow.

В перегляді славянської преси стаття д-ра Фелікса Конечного (редактора журнала) з приводу боротьби українців за уні-

верситет у Львові. (ст. 217—223). Д-ій Конечний вважає відому—демонстрацію українських студентів у Львові 10 січня ц. р. за напад ватаги бандитів, напад, обміркований і влаштований заздалегідь: властивою метою боротьби був не український університет, а поглублення пронації між поляками й українцями. В усьому винна «німецька інтрига»; німцям, мовляв, вигідно користуватись українцями, яко знаряддям проти поляків, а українці на стільки нерозвинені, що дають себе обдурити і втягнути в безглузду боротьбу з польською культурною нацією, якій самі так багато завдають. Вкінці—цінічне знущання з голодовки українських студентів, які, на думку д. Конечного, тільки спрофанували голодовку, яко способ політичного протесту.

Щоб довести всю безпідставність домагань українців, у відділі «хроніки» уміщено замітку «Утиски українців в Галичині» (ст. 237 — 238), де доводиться цифрами, що українці мають з польської ласки стілька добродійств, що повинні б тільки дякувати, а коли вони виступають з якимись протестами, то се—або німецька інтрига, або прирожденна дикість і поляконенавість українців. Такі статі про українців містить польський орган, що має метою служить славянській єдності і змагається до утворення всеславянської братерської спілки з осередком у Варшаві.

„Русская Мысль“. Кн. I—II.

У відділі бібліографії—рецензія на «*T. I. Шевченко. Кобзарь в переводе русскихъ писателей. Редакция Бьюлоусова. Издание тов. «Знание».* Зазначується цілий ряд неправильних і неточних перекладів. До самої ідеї перекладання Шевченка на російську мову рецензія відноситься дуже прихильно і висловлює бажання, щоб появились переклади поезій раніше заборонених.

„Русская Старина“. Кн. I—II—III.

A. Лотоцький. На поворотъ. (Стаття ця була обговорена в III книжці нашого журнала).

— „Університетська Ізвѣстія“ (київські). №№ 1—3.

Л. Яновскій. Политическая дѣятельность Петра Скарии. (кн. III). У відділі критики (кн. I) огляд проф. В. Перетца «Новые труды по источникамъ дѣянію древнерусской литературы», містить в собі перегляд праць Э. Соколова, И. Бичкова, А. Титова, М. Сперанського, С. Недешава про джерела староруського письменства і палеографії.

«Вылое», книга I—III.

А. М. Коваленко. «Князь Потемкинъ Таврическій». (Окончаніе). Ст. 88—117, 46—70. Ці спомини д. Коваленка друкувались первісно в англійському журналі «The Strand Magazin» і потім у «Літ.-Науковому Вістнику за 1905 рік». Про те, що це переклад з українського, нічого не згадується.

А. Н. Бахъ. Воспоминанія народовольца. (Окончаніе). Ст. 117—155. 200—237. На початку споминів розділ: «Кievskie революционеры въ началѣ 1882 года», — про київську організацію «Народной Воли». Організація мала свою дрюкарню і мала зносини з робітниками та інтелігенцією, — переважно студентами. Були зносини з студентами Духовної академії (Дух. академія була аж до арешту Дащенка в 1884 році «сущимъ пріютомъ для нелегальныхъ революционеровъ»), і з народними вчителями в Переяславльському та Гадяцькому повітах. на Полтавщині а також на Поділлі. Автор споминів видав у партійній дрюкарні, між іншим прокламацію: «Къ украинскому народу». Про неї він згадує: «ця прокламація була написана мною на «малорусскомъ нарѣчії», яке я добре знаю, і так вподобалась українофілам, центр яких був у Київі, що вони взялись навіть ІІ розповсюджувати, на дивлячись па Й соціалістичний зміст; особливо припала до смаку моя прокламація народним учителям, по їх словам вона служила прекрасним знаряддям для пропаганди».

В 1882 році існувала в гадяцькому повіті ціла організація народних вчителів, яка присилала двох делегатів до Київа для зносин з тамошніми революціонерами.

Спомини д. Баха дають в загалі дуже мало матеріялу для характеристики громадського руху на Вкраїні в початку 80 років і знайомлять нас більше з подroбностями життя й організаційної діяльності революціонерів; діяльність ця мала в собі зовсім небагато місцевих—локальних рис. Революціонери дуже часто міняли місця свого перебування і так само легко аккліматизувались десь у Ярославщині, як і в Київі: так було й із самим д. Бахом.

В 1-й книзі (ст. 300—304)—широка і дуже прихильна рецензія С. Русової на книгу: «*A. Я. Сфіменко. Історія українського народу. Вып. I и II. Спб. 1906.*»

Д. Д.—ко.

Нові книжки.

Бенедіктсен Эге Маєр. *Про висії мужицькі школи в Данії.* З французького рукопису переклав Теофіль Бриндзан. З передмовою Яр. Веселовського. (Вид. Тов. „Руска Школа“ в Червівцях). Чернівці, 1906, ст. 48, 8⁰. Ц. 50 сот.

Бобяк Гриньо. *Причинки до мікользької східної Галичини. Грибні околиці Бережан.* (Відб. з „Збірника мат.-прир.-лікар. секції“, т. XI). Львів, 1907, стр. 48, 8⁰. Ц. 1 кор.

Будзиновской В. *Серце і інші оповідання.* Львів, 1906. 1 — 111, in 8⁰. Ціна 1 корона.

Будзиновський. *Виборча програма.* Чого руські посли мають добиватися в Державній Раді. Львів, 1907, стр. 14, 8⁰.

Верхратський Іван. *Др. Іван Яхно. Посмертна згадка.* (Відб. з „Збірн. мат.-прор.-лікор. секції“, т. XI). Львів, 1907, стр. 6, 8⁰. Ц. 10 сот.

Верхратський Іван. *Перепеліці яко зимосонники.* Красавка брунівка в двох поколіннях. Бібліографія. (Відб. з „Збірн. мат.-прир.-лік. секції“, т. XI). Львів, 1907, 8, 8⁰. Ц. 15 сот.

Винниченко Володимир. *Краса і сила та інші оповідання.* (Заручини, Голота, Біля машини, Контрасти, Антрепреньор Гаркун-Задунайський, „Мнімий господін“). У Київі, 1906, 1—411, in 8. Видавництво „Вік“. Ціна 2 карб., а на звичайному папері 1 кар. 50 к.

Г. Н. *Ідея федералізму у декабристів.* Вид. Б. Гринченко. У Київі, 1907 (відбитка з „Нової Громади“), 1—21, 8⁰. Ц. 10 коп.

Галущинський Іван. *Дарвінізм, або наука о походженню.* (№ 2). Вінниця, 1907, 1—61. Ц. 50 сот.

- Гірняк Юліян** Др. *О проводі тепла цукру у воднім розчині.* (Відб. з „Збірн. матем.-природоп.-лікарської секції“, т. XI). Львів, 1907, стр. 80, in 8⁰. Ц. 1 кор. 60 сот.
- Грабина А. Т.** *Антрепренер проигрілою театра.* Комедія у 3-х діях. Прилуки, 1907, 1—74, in 16⁰. Ц. 20 коп.
- Грінченко Б.** *Сам собі пан.* Оповідання. Друге видання. У Київі, 1907, 1—24, in 16⁰. Ц. 3 коп.
- Грінченко Б.** *Якої нам треба школи.* Видання друге, з додатками. У Київі, 1907, 1—24, in 16. Ц. 4 коп.
- Грінченко Борис.** *На роспушті.* Повість. Видання друге. У Київі, 1907, 1—292, in 8⁰. Ц. 75 коп.
- Грінченко Борис.** *Перед широким світом.* (Книга на селі. Народній театр). У Київі, 1907, 1—320, in 8⁰. Ц. 1 карб.
- Грушевський Олександер.** З українського культурного і наукового життя в середині XIX ст. (Відбитка з „Зап. Наук. Товар. ім. Шевч.“, т. LXXIV). У Львові, 1906, стр. 24, 8⁰. Ц. 25 сот.
- Грушевський Мих.** *Пам'яті Никандра Молчановського.* (Відб. з „Зап. Н. Тов. ім. Шевч.“, т. LXXV). У Львові, 1907, ст. 9, 8⁰.
- Грушевський Михайло.** *Про старі часи на Україні.* (З малюнками). Вид. „Благотв. Общ. издат. общепол. книгъ“, № 51. Петерб., 1—176, in 16⁰. Ц. 20 коп.
- Грушевський М.** проф. *За український маслак.* (В справі Холмщини). Київ, 1907, 1—20, in 16⁰, Ц. 8 коп.
- Грушевський М.** *До біографії митрополіта, Омисифора Дівочки.* (Відб. з „Зап. Н. Тов. ім. Шевченка“, т. LXXIV. У Львові, 1906, ст. 5, in 8⁰. Ц. 5 сот.
- Данилович Северин.** Др. *Чою хочут радикали.* Пояснення програми укр.-руської радикальної партії (Бібліотека „Громадського Голосу“, ч. 2—3). Львів, 1907, стр. 40, 16⁰.
- Дібровенко Надежда.** *Душонубка.* Оповідання. Полтава, 1907, 1—15, in 16⁰. Ц. 10 к.
- Добра порада в ліжку іодину.** У. С. Д. 1906. Ц. 5 к.
- Дорошенко Д.** *Оповідання про Ірландію.* Товариство „Просвіта“ у Київі, № 6. 1907, 1—64, in 16⁰. Ц. 8 коп.
- Дєдицій Богдан.** *Своєживієвти записи.* Часть I. (Оттискъ изъ „Вѣстника Народнаго Дома“). Львов, 1906. Зміст: I. О брошурѣ „Въ одинъ часъ научится Малорусину по великорусски. П. Борьба въ Га-

лицою Руси противъ латинской азбуки въ г. 1859. Ш. Владміръ Б. Антоновичъ и Антонъ С. Будиловичъ. Ціна 20 сот.

Загірня М. Як визволилися північні Американські Штати. Товариство „Просвіта“ у Київі № 5, 1907, 1—128, in 16⁰. Ц. 15 к.

Загірня М. Страшний ворог. Книжка про горілку. Товариство „Просвіта“ у Київі, № 7, 1907, 1—39, in 16⁰. 5 к.

Збірник математично-природописно-лікарської секції Наук. Тов. ім. Шевченка, т. XI. У Львові, 1907, ст. 218, 8⁰. Ц. 5 коп.

Звідомлення Товариства «Просвіта» у Київі, заснованого в пам'ять Т. Шевченка, за 1906 рік. У Київі, 1907, ст. 74, in 16.

Звіт товариства „Краєвий Союз Ревізійний“ у Львові з діяльності за 1906 рік. Львів, 1907, ст. 16, 4⁰.

Звіт з діяльності філії товариства «Просвіта» в Мостисках за час від 1 січня 1905 до грудня 1906. Львів, 1907, ст. 32, 8⁰.

Карбулицький Іларій. Розвій народного ткальніцтва на Буковині (№ 4). Вашківці н. Ч., 1907, 1—145. Ц. 1 коп. 60 сот.

„Квіточна“ Збірничок перлів української поезії. Склад М. Щербина. Видавець С. І. Сидоренко. Київ, 1907, 1—79, in 32⁰. Ц. 20 к.

Конощенко Андрій. Українські пісні з потами. Третя сотня. Видавництво „Вік“, ч. 54. У Київі, 1906, 1—20, I—IV. Ц. 25 коп.

Котис Олександер. Порадник для лісних робітників. Видавниц. Товар. „Просвіта“. Ч. 318. Львів, 1906, ст. 52, 8⁰. Ц. 40 сот.

Котляревський И. П. Наташка-Полтавка. Москва, 1907, стр. 1—96, in 16⁰. Изд. Сытина. Ц. 10 к.

Кропивницький М. Л. Скрутна доба. Малюнки у 3-х одмінах. Видання часописі „Рідний Край“, № 5. Полтава, 1906, 1—64, in 16⁰. Ціна 8 коп.

Курилло Кость. По дорозі. Поезії. Львів, 1907, ст. 32, 16⁰.

Лебедова Віра. З трагедій діточих душ. (Сім оповідань). (Серія белетристична № 1). Вашківці н. Ч. 1907, 1—40. Ц. 40 сот.

Лободовський Михайло. Імстъ до хліборобівъ про гойняня скотинячои хворобы ящура або слінівки. — Про сійбу та збериганья веснянои вохковны на вувахъ. Харківъ, 1907, 1—8, in 16⁰. Ц. 5 к.

„Луна“. Збірник пісень для сім'ї і школи. (на 1 и 2 голоси в супроводі фортепіано, і мішаний хор à capella) упорядкував К. Степенко З передмовою Ол. Коваленко. Київ, 1907, 1—32, in 8⁰. Ціна 75 коп.

Наші округи виборчі і нові закони виборчі до державної ради.
Львів, 1907. Коштом і заходом „Народної Ради“.

Метерлінк М. Слітий. Переяклад Є. Тимченко. У Київі, 1907, 1—20
(відбитка з „Нової Громади“). Ц. 10 коп.

Наші округи виборчі і нові закони до Ради Державної. Львів,
1907, ст. 52, 8°.

Нечеєвич А. П. Муки. Комедія в одній дії. Полтава, 1907, 1—20,
in 16°. Ц. 15 коп.

Падалка Л. Б. *Про вженитки Полтавських хліборобів.* Зразок
бюджету хліборобського господарства. Видан. часописі „Рідний Край“
№ 6. Полтава, 1906, 1—29, in 16°. Ц. 3 коп.

Перетць Володимир. *Ір. Кияне в съвіті спутників донесень.*
Відб. з „Зап. Н. Тов. ім. Шевч.“, т. LXXV. У Львові, 1907, стор.
13, in 8°.

Петро З. І. Свічка. II. Ізоте серце. Дві казочки дітім (з на-
родного скарбу). Полтава. Електрична дрюкарня Г. І. Маркевича,
1906, 1—15, in 16°. Ц. 2 коп.

Пивень Александръ. *Козацьки жарти та сміхи усамъ людямъ
для втихы!* Сборникъ малороссийскихъ разказовъ, п'есень и сти-
хотвореній изъ быта Кубанскихъ (Черноморскихъ) козаковъ. Москва,
1907, 1—47, in 16°. Изд. Т-ва Сытина. Ц. 10 коп.

Пивень Александръ «Сміх кипъ брехеньокъ». Торбина сміху лю-
дямъ на штиху! Збирникъ сміховынокъ, брехеньокъ, выдумокъ, при-
казокъ, поговорокъ, и де-чого іншого зъ побыту козаківъ Чорноморсь-
кого (Кубанського) війська. Издание третье. Москва, 1907; 1—47, in
16°. Изд. т-ва И. Сытина. Цѣна 10 коп.

Пивень Александръ. *Торбина сміху та мішокъ речоту!* Оде так
книжка!! Збирникъ сміховынокъ, брехеньокъ, выдумокъ, прыказокъ,
поговорокъ, писень, и дечого іншого зъ побыту козаківъ Чорноморсь-
кого (Кубанського) війська. Издание второе Москва, 1907, 1—45, in
16°. Изд. т-ва И. Сытина. Цѣна 10 коп.

Пивень Александръ. *Ой дівчына — юрлыця до козака юрныться.*
„Малороссийскій п'есенникъ. Москва, 1907, 1—107, in 16°. Издание т-ва
И. Д. Сытина. Цѣна 25 к.

Пивень Александръ. *«Десять кипъ козацькихъ писень».* Сборникъ
наилучшихъ п'есенъ Кубанскихъ козаковъ на малороссийскомъ языке
а такожъ и другихъ малороссийскихъ п'есенъ, Москва, 1907, 1—183
in 16°. Издание т-ва И. Д. Сытина Ц. 40 коп.

Пуменова Л. Автономія і цілість держави. Переклав Олекса Коваленко. Видавництво „Ранок“, № 3. У Київі, 1907, 1—8, in 8º. Ц. 3 к.

Пушкінъ А. С. Казка про рибалку та рибку. Переклад з російської мови А. Каценко. Полтава, електрична друкарня Г. І. Маркевича, 1907, 1—16, in 16º. Ціна 4 коп.

Пчілка Олена. Тарасове свято. (Різдвяна пригода). Полтава, 1907, 1—21. Ціна 10 к. (відбитка з «Рідного Краю»).

Рудницький Стефан Др. Знайдоби до морфології підкарпатською сточища Дністра. (Відб. з „Збірника мат.-природон.-лікарської секції“, т. XI) Львів, 1907. Сгр. 48, 8º. Ц. 1 кор.

Русова С. Як живуть люде в Норвегії. 1906. Видання „Благотворит. Общества издания общеполезн. и дешевыхъ книгъ“. № 50. Ціна 6 коп.

Саміленко В. Україні. Збірник поезій. У Львові, 1907, ст.—VIII + 131, 8º. Видання „Українсько-руської Видавничої Спілки“. Ціна 70 коп.

Селянський Любомир. Гостинець з Америки або наука про се, як жити в сьвіті. Видавництво тов. „Проство“, ч. 318. Львів, 1906, ст.—28 8º. ц. 50 сот.

Селянинъ Петро Вигоды хуторського хоїнства. Москва 1907 1—21, in 8º. ц. 10 коп.

Спинул Николай. Подрібний розклад ветеринарних справ до читання і писання. Вашківці вा 1907, 1—16, in 16º.

Стефанович Ємилін. Зведені інтегралів еліптичних. (Відб. з збірника мат.-природон.-лікарської секції“, т. XI Львів 1907, ст. 14 8º. ц. 30 сот.

Тимченко Є. Українська граматика. Часть I. у Київі, 1907, 1—179. in 8º ц. 60 к

Толстой Лев. Де любов, там і Бог. Переклав М. І. у Київі, 1907, 1—16, in 16º. Ціна 3 коп.

Українські народні казки для дітей з малюнками. Упорядкував Б. Гринченко. Бібліотека „Молодість“. Т. II. У Київі, 1907 1—272, in 8º. ц. 40 к., а на кратшому папері—65 к.

Український календарь „Рідний Край“ за р. 1907 Видання часописі „Рідний Край“. Полтава, 1907, 1—132, in 16º. ц. 15 к.

Українсько-руський Архів. (Руська Історична Бібліотека, серія друга). Видає істор. фільософічна секція Наук. тов. ім. Шевченка. т. I. Рукописи львівськ. збірок. Випуск I. Опис рукописів вародного Дому з колекції Авт. Петрушевича. Частина I. Зложив др. Іларіон Свенціцький. У Львові, 1906, ст. XIV—242, 8⁰. ціна 3 кор.

Українсько-русський Архів. т. II. Причинки до історії економічних і соціальних відносин Галичини в XVIII — XIX в Випуск I. Громадські шпіхлірі в Галичині 1784 — 1840 р. Збірка документів і розвідка д-ра Івана Франка. у Львові, 1907. Ст. LXXXIV + 168, 8⁰. Ціна 4 кор.

Федюк Ярослав. *Bacteroidae*. (Відб. з „Збірн. мат.-природ.-лікц. секції“, т. XI). Львів, 1907, стр. 48, 8⁰ ц. 1 кор.

Хуторний Т. Читанка. Перша книжка після граматки з малюнками. Видання друге. Видавництво Є. Череповського. У Київі, 1907. 1—140, in 8⁰. Ціна 35 коп.

Чірков Є. Сврій. (П'єса на 4 дії). В перекладі Леоніда Шахаревського. З передмовою Сім. Петлюри „Уваги про завдання українського театру“, У Київі, 1907, 1—90. ц. 25 коп.

Шевченко Т. Кобзарь. Видання „Общества имени Т. Г. Шевченка для вспомоществования нуждающимся уроженцам южной Россіи, учащимся въ высшихъ учебныхъ заведеніяхъ С.-Петербургъ“ та „Благотворительного Общества издания общеполезныхъ и дешевыхъ книгъ“. С.-Петербургъ, III—IV („Од видавців“). V—IX („од редактора“), X—XVI (зміст книги), портрет, 1—608 (текст), 609—635 (примітки), in 8⁰. Ціна 1 р. 50 к.

Шематизм всего клира гр.-кат. митрополичнои архіпархії Львівської на рік 1907. Жовква, з печатнѣ оо. Василіян. 1907. Ст. 282.

Шмераль Богумір Др. *Хто такі соціальні-демократи та чого вони хочуть.* Переклад з чеського К. Галіцінська. Чернівці, 1907, 1—96. Ц. 40 сот.

Що то є: *сучасні класи, боротьба класів, буржуазія, пролетаріат, капіталізм, організація.* Львів, 1907, 16, 16⁰. ц. 4 коп.

Щурат В. Д. З незнаної польської рукописі. XVII в. (Відбитка з „Записок“, in 74). Лвів, 1906, ст. 14, 8⁰.

Щурат Василь др. *Увічненіе злочинія дівчиною в Бродах 1727 р.* Відб. з „Записок Н. Тов ім. Шевч. т. XXV. У Львові, 1907, ст. 8, 8⁰.

Щурат В. Др. Два письма еп. Іннок. Винницького. Причинок до історії западно-руської церкви XVII в. (відбитка з Шематизму еп. Перемиської на 1907 р.) Жовква, 1907. Ст. 15 VIII, 8°.

Ярославенко Я. *Мав я рожу*, слова Д. Млаки, на один голос в супроводі фортепіана. (Українська накладня. Ч. 34). Липськ — Львів, 1906. Ст. 4, 4°. Ціна 60 сот.

Політичні українські партії в Галичині.

1. Українська партія соціал-демократів¹⁾.

В історії національного руху тієї частини українського народу, якій волею історичної долі судилося від 1772 року жити в Австрійській державі, кидиться на очі така характерна риса: в міру того, як зміст ідеї національної емансиляції ширшав, а до культурно-просвітніх завдань останньої приєднувались завдання боротьби проти австрійської бюрократії та пануючих класів галицького громадянства, ідея та ставала—що далі—популярнішою серед пригніченого і національно, і політично і економічно вкраїнського народу. В раціональному розвязанню національної проблеми заінтересовуються ширші маси народні: не тільки елементи більш-менш незалежні з економічного боку, але й такі, на яких спадає цілком увесь тягар економічної експлуатації з боку буржуазних класів Галичини. Тепер національне питання для галицьких українців являється не тільки питанням просвіти, мови, урядових посад, як думає де-хто, але, через економічну залежність переважної більшості галицьких українців від польських поміщиків та капіталістів, і питанням соціального характеру, гострим і бо-

1) Автор, крім друкованих джерел, користувався при написанні цієї статті цінними вказівками д. В. Левінського, за що тут і приносить йому сердечну подяку.

лючим питанням боротьби за лішні умовини праці і економічної емансидації. Основа національного руху галицьких українців має соціальний характер, і цім тільки можна пояснити широкі розміри цього руху, який останніми часами стає справді рухом *цілого народу* українського в Галичині. Які реальні придання здобуде цей рух — це питання будуччини і, певно, недалекої, але, судячи по всім об'єктивним ознакам, він дійшов саме тепер до високого ступеня, приваблюючи до себе увагу цілої Європи і викликаючи до себе прихильність з боку кожного, хто гайде з гніту та визиску, в яких би формах останні не виявлялись.

Інтенсифікація національного руху в Галичині пояснюється в значній мірі тим, що він перестає бути стихійним і приирає більш організований характер. Ріжні партії політичні, ріжні класові группи галицького громадянства українського беруть активну участь в цьому рухові, змагаючись використати його в своїх програмових цілях та координувати його в певних межах. Цікавим через те, на нашу думку, являється знайомство з галицькими українськими партіями. Знайомство таке потрібне особливо тепер, коли і в російській Україні національний рух, що далі, міцнішає, еволюціонуючи в своєму елементарному розвитку із культурно-просвітного в політичний. Українські політичні партії з'явилися на світ ще недавно, політична акція їх не прибрала ще широких реальних форм, і через це ті стадії розвитку і ті шляхи, якими відбувався процес розвитку аналогічних українських партій в австрійській Україні, мають безперечне практичне значення і для політичних партій українських на Україні російській. Останні можуть в значній мірі зкористатись з практичних вказівок і результатів того шляху, по якому розвивались галицькі партії, і уникнути в своєму власному розвитку тих помилок, які були зроблені свідомо чи несвідомо ними.

Для данного нарису ми подамо коротко головні фази з історії розвитку Української соціал-демократичної партії. Ця політична організація чи не наймолодша з усіх інших українських політичних організацій в Україні австрійській, та, не дивлячись на це,

вона стає саме тепер досить поважним фактором політичного життя в Галичині і викликає до себе глибокий інтерес, як з боку історика, так і з боку кожного громадського діяча.

I.

Самостійною політичною організацією українського пролетаріату України австрійської українська соціал-демократія стає в 1899 році. Після установчого з'їзду 18 січня 1899 цього року вона приймає цілком Гайнфельдську програму австрійської соціал-демократії і увіходить в склад останньої, як автономна організація, що має свою метою боронити інтереси та керувати політично-економічною боротьбою українського пролетаріату Австро-Угорщини. До цього часу виразником інтересів останнього та оборонцем його прав виступали почасти Українська Радикальна Партія, почасти—Польська партія соціал-демократична. Українським пролетарським елементам треба було протягом цілих років відчути на собі всю незручність перебування в чужих організаціях, щоб, нарешті, прийти до висновку в необхідності створити власну політичну організацію, яка отбивала б всі його думи й стремління і пристосована була б до його інтересів. І коли ми запитаемо, через що ж власне сталося так, ми примушені будемо пошукати причин цього з'явлення в загально-економічних стосунках Галичини, країни цілком сліве хліборобської, ізбавленої великої індустриальної продукції, — країни з незначною концентрацією робітничого елементу по містах, культурно занедбаної і, до недавнього часу, політично нерозвиненої. Коли ж згадати, що український елемент населення міст до останніх часів складав, рівняючи, незначний %, а прибуток «робочих рук» з українських сел в міста затримувався неінтенсівним зростом останніх і браком великих фабричних підприємств, — то для нас стане зрозумілою головна причина пізнього з'явлення самостійної робітничої партії української і перебування українських робітників в чужих організаціях. Факти і дійсність останніх двох десятиліть XIX ст. могли впевнити навіть і неймовірних, що самостійний робітничий рух в Галичині

личині не має глибокого коріння в життю, що над ним літає ангел смерти і що, в лішім разі, він може існувати як придаток до такого ж руху серед поляків, придаток до того чисто часовий. Висловлювали думку і впевняли, що розвиток робітничого руху в Галичині з залізною логікою фактів нівелює український робітничий елемент і що через це всі стремління українців сепаруватися в окрему робітничу партію ні до чого іншого не приведуть, як тільки до підупаду та ослаблення сил галицького пролетаріату. Більш раціональним і практичним визнавалось, щоб українські робітники увіходили в істнуючі вже польські організації робітничі, а інтелігентні сили з-поміж українців не марнували даремне своєї енергії на утворення організаційних клітин для класової просвіти та політичного виховання вкраїнських мас робітничих. І як це не здається чуднім, але й самі українці поділяли оцю поверхову і вульгарно—марксістську думку польських соціал-демократів. Принаймні в початковій діяльності їхній ми не бачимо ні одного кроку, ні одного факту, який би свідчив про протилежне. Від початку засновання в 1889 році «Галицької соціал-демократичної партії», що мусила обхоплювати своїми організаціями однаково і польських і українських робітників, інтелігенти — українці соціал-демократи віддають всі свої знання, сили і енергію на закладання та розвиток польських робітничих організацій, забуваючи про інтереси вкраїнських робітників. Ми не бачимо навіть піяких спроб з їхнього боку утворити популярну літературу для вкраїнських робітників, тоді як така ж література на польській мові для польських робітників починає зростати і не тільки в формі популярних видань на політичні теми, а і в формі часописів та інших видань, що мають на меті професіональні завдання окремих робітничих цехів та закладів.

Таке по суті своїй невірне становище українських інтелігентних соціал-демократів в польських робітничих організаціях і цілковита безрезультатність їхньої діяльності для українських робітників, не могли, звичайно, не викликати невдоволення серед останніх та наріканнів на інтелігентів-українців. Поки ще «Галицька соціал-демократія» обмежувала свою діяльність виключно

по містах, ці нарікання не прибирають ще гостроти, і українські соціал-демократи—інтелігенти не реагують на їх в напрямку більш поважного відношення до інтересів українських робітників і внесення в свою працю певних корективів. Як же ж тільки Галицька соціал-демократія почала розвивати свою діяльність і по селах і стала захоплювати в сферу свого впливу сільсько-гospодарський пролетаріат східної Галичини, заселеної здебільшого русинами, невдовolenня згадане зростає і виявляє певні тенденції обвинуватити українських інтелігентів соціал-демократів в тому, що вони нічого не роблять для того, щоб паралізувати не пристосовану до інтересів українських робітників діяльність Галицької соціал-демократії в східній Галичині. Живою ілюстрацією цієї непристосованості було: брак агітаційної та пропагандістської літератури на українській мові в літературному багажі галицької соціал-демократії, замовчування нею в своїх партійних виданнях фактів національного утиску над русинами і конкретного вказування засобів для увільнення від цього утиска, ігнорування специфічних особливостів національних при влаштуванню форм партійної організації і як результат всього цього,—незначна продуктивність партійної діяльності серед українського пролетаріату Галичини. Під впливом зазначених нарікань деякі члени партії з українців починають відчувати ненормальності свого становища в польських організаціях, і питання про те, щоб внести в діяльність партії певні корективи що до роботи серед українських робітників, прибирає для них що далі—все більше значіння.

З другого боку, і деякі з польських соціал-демократів відчувають потребу поставити партійну працю серед українського пролетаріату на більш певний шлях, ніж той, яким вона йшла протягом цілих років. І от, під впливом згаданих нами причин, один з найбільш видатних польських соціал-демократів, відомий тепер депутат австрійського рейхстагу Гнат Дашинський, порушує на партійному з'їзді Галицької соціал-демократії в 1892 році справу про організацію окремого партійного комітету для східної Галичини і про видання спеціальної газети, яка б ставила собі метою пропаганду соціалістичних ідей серед українського

пролетаріату. На думку ініціатора, пропаганда ця мусила мати на увазі однаково як міський, так і сільський пролетаріат український, а проектований ним «східно-русинський комітет» мусив виконувати організаційні функції що до українського пролетаріату, звичайно на загально-шартійній платформі.

Але, не дивлячись на те, що пропозіція Дашинського мала досить вузький характер, вона не знайшла прихильності серед членів з'їзду і її було відкинуто. Де хто з поміж членів з'їзду одверто цовстав проти пропозіції, мотивуючи своє вороже становище до неї досить дитинячим аргументом про непотрібність окремого видання українського, зайвого для русинів. бо вони, мовляв, можуть цілком задовольнитись і польськими. Подібного ж таки характера аргументи наводились польськими соціал-демократами і проти заснування окремих організацій політичних серед українського пролетаріату. Єдине, на що пристав з'їзд, так це те, щоб побільшати партійну пропаганду в русинських селах (очевидно, на польській мові!) і засновати «хлопський комітет» для координування партійної праці серед українських селян.

Таким способом Галицька соціал-демократія визнала за нормальнє те наскрізь ненормальне становище, яке займав український елемент в партійних організаціях і, аподидактично відкидаючи за українськими робітниками право на власну—рідну літературу, виявила цілковите нерозуміння завдань соціалістичного руху серед пригноблених націй. Що більше: вона одступила од поглядів міжнародної соціал-демократії, яка не раз розвивала і на інтернаціональних соціалістичних конгресах і в творах найбільш визначних своїх теоретиків ту думку, що прийоми і методи соціал-демократичної пропаганди мусять рахуватися з національними особливостями робітників і що соціалістичний рух, залишаючись скрізь інтернаціональним по змісту, повинен по формам своїм бути національним. Можна сказати навіть більше: негативна позиція Галицької соціал-демократичної партії до пропозіції Дашинського стояла в гострій суперечці з резолюцією Віденського партейтагу Австрійської соціал-демократії (1892 року)

про поділ партійної діяльності серед польського та українського населення Галичини. В цій резолюції рекомендувалось поділити всю Галичину на дві агітаційних округи—Краковську і Львівську,—а комітетам, що стоятимуть на чолі партійної діяльності в цих округах, брати на увагу місцеві особливості що до мови, пристосувавши межі обох районів до меж розповсюдження обох місцевих мов. Галицька соціал-демократія, як бачили ми, згодилась виконати цю резолюцію тільки в тій частині, де йде річ про кількість комітетів, та їй то не в такім розумінні, яке вкладає в свою постанову Віденський партейтаг 1892 року. Точний зміст цієї постанови говорив за те, що обидва комітети—Львівський і Краківський мали бути з рівними правами, тоді як проектований Галицькою соціал-демократією «хлопський комітет» для східної Галичини мав бути тільки комісією чи агітаційною группою з досить обмеженими правами. Але і в такій кастрірованій формі пропозиції Дашипського не посчастило прияти реальні форми, бо партія не вдарила пальцем об палець, щоб зробити якісь заходи для її здійснення.

Таке свідомо-неохайне становище Галицької соціал-демократії до потреб українських робітників не могло не збільшувати невдовolenня з боку їх на центральні інституції останньої. З другого боку, це невдовolenня починає з'являтись і серед українців-інтелігентів, що брали жваву участь в партійній роботі, але були позбавлені тих централістичних тенденцій, якими відзначалися польські соціал-демократи. Що далі це невдовolenня зростало, загострюючи відносини обопільні і утворюючи досить несприяючу атмосферу для продуктивної партійної праці. Відчуваючи страшну шкоду для сираві від такого стану річей найбільш чутливі і тактовні з проводарів Галицької соціал-демократії прийшли до необхідності пошукати якогось виходу з ситуації і тим самим паралізувати можливість нарікань за ігнорування партією специфічних потреб українського пролетаріату.

Виход цей вказано було на конгресі Галицької соціал-демократії—1897 року, парламентським депутатом Ю. Козакевичем, і полягав в тому, щоб партія зовсім відмовилася від керування

пропагандою та політично-економічною боротьбою українського пролетаріату, доручивши ці функції окремій українській організації, цілком самостійній і незалежній в своїй діяльності від Галицької соціал-демократії.

Пропозіція Козакевича значно відріжнялась від аналогічної пропозіції Дашинського. Останній уявляв собі «Український комітет» як філію екзекутиви Галицької соціал-демократії, як організацію залежну, не самостійну, діяльність котрої мусить підлягати контролю партії, тоді як Козакевич йде значно далі і визнає за українськими робітниками право на самостійне суверенне виявлення волі своєї. Принцип національної рівноправності в пропозіції Козакевича прибирає реальні форми, тоді як пропозіція Дашинського намагається звалити і, можна сказати, кастріровати його. Пропозіція Дашинського відзначається компромісивим, опортуністичним характером; пропозіція Козакевича—може бути зкваліфікована як позиція в національно-організаційному питанню справжнього ортодоксального марксіста. Само собою зрозуміло, що вона найбільш відповідала поглядам в данній справі і українських членів Галицької соціал-демократії і, як така, не могла не знайти з їхнього боку гарячої оборони. Та очевидно і у цілого конгреса галицьких соціал-демократів не знайшлось більш-менш поважних аргументів проти неї, бо, нарешті більшістю голосів її було ухвалено.

В наслідок цієї резолюції українські члени Галицької соціал-демократії виступили з партії і заклали окрему «Русько-Українську соціал-демократичну партію». Разом з цим вони почали видавати і свій власний орган «Robitnyk», дрюкуючи його польським алфавітом, що можна пояснити бажанням видавців зробити його більш доступним для широких мас українського міського пролетаріату, що в значній мірі підпав до цього часу впливові полонізації.

II.

На великий жаль перші кроки нової партії були досить сумними. Діяльність її не визначається енергією та продуктивністю, як слід би було сподіватись і, крім видання де-кількох №№ «Robitnyka», не виявляється, здається, ні в чому. При наймені мі не зустрічаемо ні в польській, ні в українській пресі якихсь вказівок, щоб члени «русько-української партії соціал демократичної» покладали якісь зусилля для того, щоб створити популярну соціалістичну літературу на українській мові та організувати пролетаріат український в партійні группи, товариства, спілки то що.

Причина такого зъявища, з першого погляду трохи незрозумілого, пояснюється спеціфічними умовинами, серед яких нова партія примушена була розвивати свою діяльність.

Річ в тому, що в склад її увійшли, крім українських членів Галицької соціал-демократії, ще й члени Української радикальної партії. Остання вважала себе партією соціалістичною і в програму своєї діяльності включала між іншим і роботу серед українських робітників. Правда, для реалізації цього пункту своєї програми вона не робила сливе нічого, концентруючи свою увагу та енергію на пропаганді політично-національних та протиклеріальних ідей поміж українськими «хлопами», цебто поміж українським селянством. Але некласовий і несоціалістичний характер діяльності Української радикальної партії не завважав їй підтримувати приязні стосунки з Галицькою соціал-демократією, а в практичних сираках і вступати з нею в певні часові порозуміння, та координувати спільні виступи. Сімпатизуючи успіхам робітничого руху в Європі і рахуючись з фактом одсталості його серед рідного народу, Українська радикальна партія в особі деяких членів своїх не могла не виявити активного спочуття тим із своїх членів, що рішились присвятити свою діяльність виключно пролетаріатові рідного народу. Цілком зrozумілим через це являється, що дехто з українських радикалів вступив до нової робітничої партії української, як тільки остання

почала функціонувати. Але щоб соціал-демократичні погляди *таких* соціал-демократів були наскрізь скристалізовані, закінчені та консеквентно розвинені, про це нема чого й казати. Національний елемент і в поглядах, і в тактиці тих членів «русько-української» партії соціал-демократичної, що вступили до неї з радикальної партії, відгравав значну роль, може навіть більшу, ніж спеціальні класові завдання робітничої партії. Можна сказати навіть більше: українські радикали, вступивши до соціал-демократичної вкраїнської партії, не увільнились від тих поглядів на національне питання, яких тримались вони, як були в радикальній партії і які. коли вжити повсякчасну термінологію, треба схарактеризувати буржуазними. Непевність соціал-демократична недавніх радикалів мусила виявитись при першій же практичній пробі.

Таким пробним камінем для українських соціал-демократів були вибори 1897 року до австрійського рейхстагу.

Галицька соціал-демократична партія виставила тоді своїх кандидатів на парламентських депутатів в тих самих округах виборчих, де мали кандидувати й члени Української радикальної партії. І от, коли перед «Русько-українською соціал-демократичною» партією виникло питання про те, як поставитися до кандидатур соціал-демократичних—з одного боку, і радикальних—з другого, голоси партії розбились на двоє. Недавні члени радикальної партії висловились за її кандидатів справжнє соціал-демократичне крило партії постановило підтримувати кандидатів, виставлених Галицькою соціал-демократією. Тоді перші знайшли неможливим для себе бути на далі в українській робітничій партії і виступили з неї. Решта почувала себе занадто нечисленною групою, щоб провадити на далі самостійну діяльність, і вступила знову до Галицької соціал-демократії, розпустивши, таким чином, «русько-українську» соціал-демократичну організацію.

До цієї групки належав між іншим і д. Микола Ганкевич, талановитий промовець і визначний тепер лідер української соціал-демократії в Австрії.

Ta не дивлячись на те, що українська соціал-демократія, як самостійна організація українського пролетаріату, і перестала існувати, соціал-демократична течія серед українських соціалістів не вгаває. З одного боку вона заховується серед українського крила Галицької соціал-демократії, з другого — вона подекуди дає себе відчувати і в Українській радикальній партії. Прихильниками її тут виступають сецесіоністи «русько-української» с.-д. партії, що виступили з неї через інцидент з виборами. Посередно на цю течію в Українській радикальній партії впливає і загально-австрійська соціал-демократія. Остання досить живо інтересувалась успіхами радикального руху серед галицького селянства і прихильно ставилась до проводирів його — українських радикалів. З свого боку і українські радикали, хоч і не були ніколи прихильниками класової боротьби, але все ж знаходили чимало спільних точок в своїй програмі *minimum* з програмою Австрійської соціал-демократії. Ось через що остання вважає за можливе допускати на свої зуїзди представників Української радикальної партії і давати їм можливість брати певну участь в спільній роботі партейтагів, факт цілком не можливий як на російські відносини. Очевидно австрійські соціал-демократи керувались тут тактичними мотивами, сподіваючись, що при більш тісних стосунках з українськими радикалами, їм пощастиТЬ вплинути на останніх і прилучити їх до своєї партії. Чутливий реальний політик — лідер австрійської соціал-демократії — Віктор Адлер особливо виявляв в цій справі свою ініціативу та енергію. І коли на Віденському партейтазі 1897 року перед робітничуЮ партією цілої Австрії виникло питання про те, як треба постатися до діяльності українських радикалів, через заходи Адлера австрійські соціал-демократи ухвалили резолюцію, в якій витали зближення між австрійською соп.-дем. партією та Українською радикальною і висловлювали надію, щоб остання в найближчому часі закріпила це зближення в певних організаційних формах.

Дякуючи обставинам, що встановились між обома партіями, і безпосередньому впливові з боку австрійських соціал-демократів на деяких членів Української радикальної партії, останні почі-

нають робити активні заходи, щоб зреалізувати згадану резолюцію Віденського партейтагу. Успішність цих заходів виявляється між іншим в тому, що на з'їзді радикальної партії того ж таки 1897 року ухвалено було резолюцію: вступити членам партії—депутатам рейстагу — в соціал-демократичний клуб парламентський, а на слідуючий партійний з'їзд поставити в порядок даний питання про приняття цілою партією соціал-демократичної програми і заміну назви «Українська радикальна» на «Українська соціал-демократична».

Та якою однаке не міцною була соціал-демократична течія в Українській радикальній партії, ій не посчастливило вплинути на цілу партію в бажаному для австрійської соціал-демократії напрямку. Хоч прихильники з'єднання організаційного з австрійською робітницею партією і визначались з поміж інших членів радикальної партії своєю енергією та діяльностю, але партійними справами керували не вони, а старі радикали, прихильники М. Драгоманова, які, не дивлячись на свої соціалістичні симпатії, не поділяли головних принципів соц.-демократичної програми. Радикальна партія ніколи не була партією класової боротьби українського пролетаріату. Характер діяльності цієї партії мав переважно культурно-політичний відтінок, вона досить успішно виступила проти клерикалізма та національно-політичної інертності народніх мас українських; вона збуджувала їхню національну свідомість, агитуючи проти полонізаторської політики польської шляхти, виводила на чисту воду зловживки галицького уряду. організовувала культурно-просвітні товариства, але вся отця діяльність її провадилася не в напрямку головних принципів наукового соціалізму, хоч на словах партія і симпатизувала соціалістичним гаслам. Соціальний склад партії був не одинаковий, і в діяльності своїй члени її спирались на різні групи місцевого населення. Не було також і гармонійної суцільності в світогляді партії. Ось через що на її партійній платформі часово могли погожуватись люди різних громадянсько-політичних симпатій, починаючи від правих радикально-буржуазних елементів і кінчаючи соціал-демократичними. Нетрівкість і недовговічність такого полі-

тичного конгломерату мусила виявиться зараз же, як тільки соціальне крило його захотіло розвинути до логічного кінця соціалістичні пункти партійної програми, запропонувавши для цього формулу приняття соціал-демократичної програми і організаційного з'єднання з робітничую партією цілої Австрії. Натуральна річ, що такої формулі не могли приняти прихильники Драгоманова не через те, звичайно, щоб це могло зменшити організаційну самостійність або незалежність в політичній діяльності; не через те, щоб це могло ослабити боротьбу за національне увільнення українського народу — програма Австрійської соціал-демократії дає для цієї боротьби найширший простор,—а просто через те, що приняття формулі соціал-демократичного крила радикальної партії означало б повну одмову од Драгоманівського світогляду, про який можно сказати, що він всосався в плоть та кров проводарів Української радикальної партії.

На це не могли пристати старі радикали, за котрими були і довгі роки досить енергійної та продуктивної діяльності, і популярність в широких масах народніх. Вони то і вжили всіх своїх сил для того, щоб пропозіція соціал-демократичного крила партії не була принята на з'їзді останньої в 1899 році. А як сталося це, ініціатори пропозіції разом з декількома прихильниками виступили з радикальної партії.

Приставати їм знову до Галицької соціал-демократичної партії в цілях класової просвіти українського пролетаріату було теж не раціональним. Сумний досвід недавнього минулого казав їм не робити такого кроку. Та й сучасна дійсність красномовно ствержувала, що шукати активної допомоги від польських соціал-демократів в цій справі нема чого: резолюції, що ухвалювали Галицька соціал-демократія на своїх конгресах про створення популярної літератури на українській мові з метою пропаганди поміж «хлопами» Східної Галичини, далі протоколів не йшли; так само залишились на папері і ухвали про організацію «Хлопських комітетів» для керування партійною роботою по селах. Все оце разом спиняло сецесіоністів радикальної партії приставати до Галицької соціал-демократії, примушуючи їх шукати ин-

ших засобів для виходу із скрутного стану річей і інших форм для реалізації своїх соціал-демократичних сімпатій. Ідея заснування самостійної соціал-демократичної організації, яка незалежно від Галицької — *recte* Польської—соціал-демократичної партії, керувала б справою пропаганди соціалістичної серед українського пролетаріату та боротьбою його за свої права, являлось найбільш логічним висновком із такого становища. Заснування такої власної організації представлялось тим більш можливим, що серед українського громадянства мався певний кадр інтелігентних сил, які, здавалось, почували себе здатними для виконання функцій робітничої української партії; крім сепсесіоністів радикальної партії ідея заснування самостійної політичної організації знаходила прихильників поміж українцями-членами Галицької соціал-демократії, що вступили до неї після того, як роспалась «русько-українська партія соціал-демократична»: схилялись до цієї думки і соціалистичні гурти української студентської молоді Львівського університету, які не тільки виявляли науковий інтерес до соціалістичних ідей, але намагались переводити їх і в життя. Отже потреба заснування окремої робітничої організації української настигла в певних кругах українського громадянства Галичини. і залишалось тільки втілити її в реальні форми.

Скоро після виступу з радикальної партії того ж таки 1899 року в місяці сентябрі українські соціал-демократи разом з укр. соц.-демократами Галицької соціал-демократичної партії скликають установчий з'їзд у Львові і на п'ому засновують самостійну робітничу організацію, назвавши її Українською соціал-демократичною партією. За вислов своїх програмових думок вони приймають Гайнфельдську програму Австрійської соціал-демократичної партії і постановляють до офіційного свого вступу в останню координувати свою діяльність з загальною тактикою та директивами віденської партійної екзекутиви. Скоро після цього нова партія і офіційно вступає в загально-австрійську соціал-демократію, як окрема складова частина її, як національна організація українського пролетаріату Галичини. На Брюнському партейтазі, що відбувся того ж таки 1899 року, вона, нарівні з

іншими національно-робітничими організаціями австрійської соціал-демократії, бере через свого делегата живіщу участь в творчій роботі партейтагу, впливаючи на його зміст та напрямок. Як відомо, цей партейтаг визначається з-поміж інших партійних с.-д. з'їздів не тільки австрійської, а й міжнародної, тією декларацією по національному питанню, яка вважається в інтернаціональних соціалістичних кругах за найкраще і єдино можливе розвязання національної проблеми в державах з ріжномаїтим національно населенням. Висловлюючи погляд своєї партії на цю проблему, делегат Української соц.-демократичної партії Мик. Ганкевич заявив Брюнському партейтагу: «Ми, українські соціал-демократи, стоїмо на ґрунті інтернаціональної солідарності пролетаріата всіх націй Австрії і переконані, що тільки в цій братській спілці і наш народ, що належить однією тільки частиною до цієї держави, може здобути національну волю. Однаке ми не можемо заплющувати очі на те, що в межах цієї держави живе тільки частина нашого народу і що за кордоном величезна частина української нації терпить весь тягар національного безправ'я, що веде її до національної смерті. Ми певні, що інтернаціональна сила пролетаріату може розвинутися тільки тоді, коли кожна нація самостійно рішатиме свою долю. Ми знаємо, що соціальне та політичнеувільнення допускає також і національну еманципацію. А через це українські соціал-демократи змагатимуться забезпечити національну волю цілому своему народові з тією метою, щоб з'єднаний та вільний український народ міг увійти в сім'ю європейських народів, як рівноправний член».

(*Versammlungen des Gesamt,parteitages der socialdemocr. in Oesterreich abgehalten zu Brünn. 1899. стр. 85*¹). Подаючи цей уривок з промови лідера українських соціал-демократів Галичини,

¹) В російському перекладі текст промови д. Гонкевича уміщено в брошури, що вийшла з передмовою М. Ратнера: „Дебаты по национальному вопросу на Брюнскомъ Шартейтагѣ Австрійской соціаль-демократії“. Кіевъ, 1906 г.

ми звертаємо увагу на ту ясну позіцію, на якій стала в особі д. Ганкевича ціла робітнича організація українська що до національного питання. Признаючи в національному гітрові одну із форм гніту капіталу, партія не замовчує своїх обовязків в справі національної еманципації рідного народу. Ставлячи головною метою своєї діяльності збудження класової свідомості українського пролетаріату та керування його класовою боротьбою, партія певна, що це може статися тільки тоді, коли цілий український народ буде вільним і політично-незалежним, коли він, як політично-юридична одиниця, буде уявляти з себе певну цілість. Висловлюючи таку, як на найближчі часи може й неосяжну, думку, партія українського пролетаріату тільки зазначає, що вона позитивно ставиться до тенденцій, що помічаються серед розірваних ріжними державами націй, створити юридичну і політичну волю цілого народу і злитися в окрему державну одиницю. Очевидно партія українських соціал-демократів конкретизувала тут загальну думку К. Каутського, висловлену ним в відомій праці «Боротьба національностей і державне право в Австрії»: «Пролетаріат не тільки не ставиться вороже до подібних національних рухів, але найживіше заінтересован в тому, щоб успішний розвиток їх під чим не гальмувався, бо кожне штучне гальмування їх означає разом і гальмування соціального розвитку» (Neue Zeit. 1897/8 рік № 17). В повній і логічній згоді з думкою Каутського стоїть і та формула розвязання національної проблеми, яка вироблена була представниками робітничих національних партій Австрії на Брюнському партейтазі. Ця формула, замісьць тк-зв. «коронних» земель, ставить федерацію автономних національностей, автономно-державних одиниць, закоподавчі та виконавчі функції котрих виконуються національними палатами, обібраними консеквентно проведеним виборчим правом. Всі автономні території разом складають одну державну спілку. Права дрібних національностей забезпечуються спеціальним законом, виданням якого належить до компетенції державного парламенту. Національні привілеї не мають місця; що до державної мови, то її значіння цілком нехтується; питання про мову для обопільних зносин, розвязується

державним парламентом.—Такі в головному тези брюнської формули, вироблені партейтагом на підставі поглядів на національне питання делегатів робітничих національних організацій Австрії. Являючись висловом поглядів на національну проблему цілої Австрійської соціал-демократії, ця формула являється і висловом тих самих поглядів і української частини ІІ.

Висовуючи таку формулу розвязання національної проблеми, українські соціал-демократи багато вигравали в очах українських народніх мас, як оборонці національних прав, як виразники інтересів рідного народу, що домагаються в справі національної волі не тільки того, що вони можуть здобути, але й того, чого вимагає поневолена нація від сьогочасного громадянства. Нема чого казати, що формула розвязання національної проблеми, приняті українськими соціал-демократами в свою програму, мало має шансів на своє зреалізування при сьогочасних відносинах в Австрії. Але це не може бути закидом проти українських соціал-демократів та обвинувачуванням їх в утопійності. «Соціал-демократична програма пишеться не для данного моменту; вона мусить дати директиву по можливості при всіх і всіляких кон'єнтурах сучасного громадянства... Що більш віддалену практичну мету ми при цьому собі ставимо, тим краще для мас, навіть і для тих, що не зможуть зрозуміти наших теоретичних міркувань, той напрямок, яким ми прямуємо» (Каутський. *Neue Zeit*. т. XIV; № 3; стр. 513—514).

Увійшовши в склад Австрійської соціал-демократії, українська С.-Д. робітнича партія разом з програмою приняла і той організаційний принцип, яким після Віденського партейтагу (1897 р.) ясно зазначались права кожної національної організації цілої партії і їх стосунки до центральних інституцій останньої. Найвищою установовою партії являється по цьому принципу—спільні партійні з'їзди. Всі важніші питання розвязуються на цих з'їздах: вони ж затвержують і постанови окремих національних організацій, а також змінюють спільну програму, вносять до неї, коли є потреба, додатки і встановляють спільну тактику. Національні організації партії не мають права одступати від загально-партийних

АПРІЛЬ. 1907.

П—2

постанов, хоч в сфері своєї місцевої діяльності вони користуються зовсім автономними правами. Найвищою виконавчою інституцією партії являється спільній центральний комітет (Екзекутива), що складається із представників по вибору відожної національної організації. Такий самий принцип мала покласти в основу своєї організації і українська соціал-демократична партія. Але чи мала ж вона необхідні сили, щоб втілити в ці організаційні норми певний реальний зміст і стати справді широкою робітничуою партією українського пролетаріату?

На це питання доведеться відповісти негативно. Зараз після свого вступу в Австрійську соціал демократію, нова партія була досить незначною. Балакати про неї, як про певну організовану силу, в цей момент нема чого. Це власне була—рівняючи—невеличка группа соціал-демократичної інтелігенції, а почасти й робітників, що знаходила спочуття до себе серед соціалістично-настроеної університетської молоді, почасти серед спролетаріозованого селянства і городського українського пролетаріату. Тісних звязків з цими групами, а особливо з останньою, у партії не було, як не мала вона й популярної літератури для цілей пропаганди та агітації. Все це треба було ще тільки починати. Партія стояла перед величезною творчою працею. Вона одночасно повинна була почати останню по всім лініям партійної діяльності.

А між тим умовини, серед яких доводилось починати останню, були дуже і дуже несприяючі.

Спертися в початку своєї діяльності на широкі маси українського пролетаріату по містах партія не могла через те, що, пролетаріат цей в значній мірі був сполонізований. До того ж і організація його в професіональні спілки—звичайний тип робітничої організації Австрійської соціал-демократії — не могла бути переведена бо він складав, рівняючи, не дуже значний % робітників, припаймі не настільки великий, щоб можна було зкладати самостійні українські професіональні спілки. Організовувати його в культурні чи політичні спілки теж була річ не легка через загальну некультурність та невисокий політичний рівень українського населення Галичини.

Ще більше тяжкою мусила бути партійна праця на селянських селах. Вже через одні умовини свого життя зпролетарізоване селянство не так гарно підпадає впливові організації, як сконцентрований по містах пролетаріат; до того ж на перешкоді успішній діяльності партійної стояв і брак практичного досвіду, що до пристосованості організаційних форм партійної діяльності до специфічних умовин села. Коли ми пригадаємо ще й такі факти, як ворожнечу до соціал-демократів українських галицького духовенства з його досить великим впливом на селянські маси, та існування серед русинів ріжніх політичних партій, з поміж котрих деякі мали досить велику популярність, (напр. Українська Радикальна партія) і з котрими на перших же початках треба було вступити в боротьбу, то ми будемо мати більш — менш повний комплекс тих несприяючих умовин, серед яких доводилось починати свою діяльність молодій партії і які таїли в собі чимало ріжніх перешкод для успішного розвитку останньої.

С. Петлюра.

(*Кінець буде*).

З українського життя.

III черговий з'їзд української соціал-демократичної партії. З діяльності парламентської „Української трудової громади“. Українські студентські організації. Українська преса і її дефекти. Потреба видання популярних книжок по національному питанню взагалі і по автономії України з окрема.

Тяжкі репресії «конституційного» міністерства д. Столипіна, що сливе нічим не різняться від тих репресій, яких свого часу вживало «республиканське» міністерство Тьера, дають себе відчувати і на українському полі. Морок реакції тушить світлі огні політичної акції. Міцними путами сковує рухи народних українських мас. Великими і до часу непоборними перешкодами стає на шляху діяльності українських політичних партій, що хотілиб, кожна відповідно до своєї програми і поглядів, допомогти свідомості українських мас і зреалізуванню цієї свідомості в певні акти політичного, національного і класового характеру. Тягар реакції страшенно дас себе відчувати на Україні і на поверхі її політичного життя **ми** зустрічаємо дуже мало фактів, які казали нам про успішну діяльність політичних українських організацій, про їх зрост або внутрішній розвиток, про межі чи інтенсивність їхнього впливу на ті чи інші групи українського громадянства. **Ми** не можемо нічого сказати про діяльність таких, напр., організацій, як Українська радикально-демократична партія, українська селянська спілка, українська учительська спілка, що за часів «свободи» виявляли певні ознаки життя і рухливости. Молоді,

організаційно не міцні і не стали вони в першу чергу з поміж інших українських політичних організацій підпали руйнуючому впливові реакції і хоч, звичайно, не може бути й мови про те, щоб їх цілком було знищено, але все ж діяльність їхня значно зменчилась рівняючи з «часами свобод». І це треба сказати не тілько про організаційний бік останньої. «Аварії», понесені згаданими українськими політичними організаціями, тяжко відбулися, наприклад, на видавництві кожної із цих організацій. Воно страшно зменшилось і навіть в такій організації, як Українська радикально-демократична партія, сливе цілком припинилось.

Єдиною політичною українською організацією, що сяк-так виявляє останніми часами ще певну рухливість і активну діяльність, є українська соціал-демократична робітнича партія. Не дивлячись на те, що увага та тягар реакційних утисків найбільше спадає на Україні на ті елементи нашого громадянства, на які спирається в своїй діяльності ця партія, а власне, на українськ-робітничі маси, українські соціал-демократи уявляють тепер найбільш трівку українську партію, організаційно не зруйновану, партію з певними ознаками життя, розвитку, творчості організаційних норм і внутрішнього зросту. Принаймні ті відомості, які подавались про неї останніми часами в українській¹⁾ а також і в російській²⁾ пресі кажуть нам про це. В останніх числах минулого марта відбувся третій черговий з'їзд цієї партії. На порядку данному з'їзду між іншим стояли такі питання: 1) звідомлення організацій партії; 2) сучасний політичний момент, 3) партизанські виступи; 4) справа з'єднання з російською соціал-демократичною робітничуою партією; 5) улаштування партійної роботи взагалі і видавництва з окрема; 6) перегляд партійного статуту та інші. По словам «Ради», звідкіль ми беремо ці відомості, з'їзд головну свою увагу звернув на улаштування організаційних справ та упорядкування партійного видавництва. На

¹⁾ „Рада“, „Рідний Край“, „Земля і Воля“.

²⁾ „Товарищъ“, „Русь“, „Кievskij Gолосъ“.

з'їзді обірано було спеціальну редакційну комісію і доручено їй поставити найкраще видавницу справу. Між іншим, як сповіщає в останньому числі (15) Львівська «Земля і Воля» (центральний орган українських соціал-демократів» в Галичині та Буковині), з'їзд довгоб спинявся на питанні про необхідність видавати спеціальний теоретичний партійний орган, який мав би своєю метою подавати програмові статті і освітлювати ріжні питання життя і науки з певного соціал-демократичного світогляду. Після довгих діскусій одноголосно було ухвалено негайно приступити до видання такого теоретичного органу, іричім провадити його рішили за спільною участю і сеціал-демократів з австрійської України. Минаючи інші постанови з'їзду, як от приміром, зміна партійного статуту в напрямку більших полекшень в справі приймання ширшого кола членів до партії, треба зазначити постанови з'їзду в справі з'єднання з російською соціал-демократичною робітничою партією. Як відомо справа ця обговорювалась і на минулому (II) з'їзді українських соціал-демократів. Ультимативними вимогами для з'єднання з р. с. д. р. п. українські соц.-демократи виставили тоді такі пункти:

1. Українська соц.-дем. увіходить в російську с.-д. р. п. як соціал-демократична організація українського пролетаріату, працююча на Україні.
2. Укр. с.-д. самостійна у всіх питаннях місцевої роботи, на підставі спільної партійної програми і тактики.
3. У. с.-д. має свої місцеві організації, центральні інституції, з'їзди і конференції.
4. У. с.-д. бере участь в спільних партійних конференціях і з'їздах на підставах, спільних з іншими організаціями рос. с.-д. р. п.
5. Укр. с.-д. має своє представництво в ц. к. р. с.-д р. п. по згоді з останнім.
6. Всі місцеві організації складають спільний керуючий центр (комітет) р. с.-д р. п. на підставі спільних виборів без ріжниці національності членів партії.

7. У. с.-д. має представництво в делегації р. с.-д. р. п. на міжнародніх соціалістичних конгресах.

Умовою свого вступу в склад р. с.-д. р. п. Укр. с.-д. ставить визнання автономії України¹⁾.

На цей проект зъєднання ц. к. р. с.-д. р. п. відповів негативно. Він відкинув § 5 проекта, де говориться про представництво укр. с.-д. в спільному центральному комітетові зъєднаної партії; відкинув також і приянції національних організацій, покладений українськими соціал-демократами в основу будівлі своєї партії. Замісць цього Ц. К. Р. с.-д. р. п. пропонував українським соц. дем. організаціям цілком залишити свою організаційну самостійність і злитись з організаціями Р. с.-д. р. п., що існують на території України. Цей контр-проект укр. с.-д. не був принятий і третий черговий зъєзд тілько підтвердив той самий погляд, який висловлено було в цій справі на поопередньому зъєзді партії: партія вважає за можливе злучитися з російською роб. с.-д. партією тілько в тому разі, коли російська партія визнає постулат автономії України, організаційну самостійність укр. с.-д. партії та представництво її в спільному всеросійському центральному комітетові. Чи скоро станеться так, що надії укр. с.-д. здійсняться—невідомо, та тілько треба зауважити, що центральні інституції рос. с.-д. р. п. не виявляють поки що бажання пристати на пропозиції укр. с.-д. і відмовитись від своїх централізаторських тенденцій в сираві організації загально-російської робітничої партії. Як сповіщалось свого часу в «Товарищ» ц. к. рос. с.-д. бойтесь відступити від своїх організаційних принципів через те, що це могло вплинути деструктивним робом на цілу партію, організаційно ослабити її і відбитись негативно на чистоті світогляду членів партії, прищепивши їм певні елементи буржуазності та націоналізму. Такий страх не має, звичайно, піяного грунту під собою, бо тоді довелося б виключити із рядів соціал-демократії таку велику і міцну соціал-демократичну орга-

¹⁾ Див. „Вільна Україна“ 1906 р. кн. 5—6.

нізацію, як Австрійська соціал-демократія, де принцип національних організацій покладено в основу будівлі цілої робітничої партії і, як кажуть факти, не тілько не шкодить розвитку і збільшенню сили та впливові партії, а, навпаки, допомагає справі робітничого руху і класової боротьби в Австрійській державі. Очевидно, ці самі факти примусять з часом і російських соц.-д. відмовитись від догматичних, вироблених в кабінетах, а не в лабораторіях життя принципів організацій і піти слідком за австрійськими соц.-дем. а почасти і за германськими, які теж останніми часами стали на цей шлях, давши певні широкі організаційні права польським соц.-дем. Познані й Сілезії¹⁾. Та їй постанова Стокгольмського з'їзду рос. соц.-дем. в справі з'єднання з соціал-демократами Польщі та Литви, з Бундом і Латишською соц.-демократією²⁾, свідчать, що відповідь, яку дав ц. к. р. с.-д. р. п. на проект з'єднання з українськими соціал-демократами, то—*sui generis*—пережиток старих часів «подпольного» істнування партії, може й оправданий для тих часів, але цілком неприятний в конституційних умовах, які рано—чи пізніше з логікою фактів мусить увійти в життя. В умовах з'єднання рос. с.-д. із згаданими національними с.-д. організаціями Росії принцип національних організацій і федеративного устрою цілої партії хоч і не проведено консенквентно, але все ж вони зазначаються певним децентралізаторським характером, який, розвиваючись далі, чевно приведе загально-російську с.-д. партію до федеративного устрою і перебудованню її на принципах національних організацій пролетаріату.

Звертаючись до діяльності інших політичних організацій українських ми мусимо спинитись трохи тілько над українською трудовою громадою Державної Думи. Діяльність ця не виявилась

¹⁾ Див. «Звено», № 1.

²⁾ Див. «Протоколы Объединительного Съезда российской соц.-демократической рабочей партии, состоявшагося въ Стокгольмѣ въ 1906 г. Мотква 1907 г.

за минулій місяць в якихсь видатних фактах і особливо реальних здобутках. Крім виступу члена громади, депутата до Державної Думи від Полтавщини, д. Сайка в справі аграрного питання, ми не можемо зазначити зараз ні одного політичного акту, ні одного факту, який би свідчив, про інтенсивне життя «громади». про її внутрішній зрист, ріжномаїту діяльність в справах думської творчої праці і політично-націопального освідомлення українських народніх мас. Може це пояснюється тим, що українська парламентська фракція уявляє із себе не суцільну політичну одиницю, однакового свідогляду, а конгломерат ріжних, подекуди цілком протилежних політичних течій і напрямків, по самій суті своїй мало здатний до одностойної і гармонійної діяльності в певному консеквентно віддержаному напрямку. Та як бы там не було, українська трудова громада в Думі не виявляє з себе міцної організації, до голоса якої б прислухалось ціла Дума, з поглядами і тактикою якої так чи інакше рахувалась б решта думських послів. Українські посли виступають здебільшого на думській трібуні і в ріжних думських комісіях не як члени української парламентської фракції, а як представники інших політичних організацій, або якихсь думських фракцій, але тільки не української. В цім напрямку вони, очевидно, не далеко відстали од членів ухраїнської думської фракції Першої Думи, які теж не дуже любили виступати від імені останньої, з більшою охотою вистуваючи як к.-д. або трудовики. (Пригадаймо виступи в першій Думі д. д. Шрага, Чижевського, Теслі і ін.). В перший раз українська трудова громада заманіфестувала себе прилюдно виступом депутата Сайка в справі аграрного питання. Представник «громади» висловив погляд своєї фракції на цю справу. Зміст його такий:

»Парламентські фракції трудової групи і крестьянської спілки в своїй програмі в § 1 говорять Земельне законодавство повинно йти до того, щоб завести такі порядки, при яких вся земля, з усім, що є в ній і водами, належала б всьому народові, при чому земля, потрібна для сільського хуїства, могла б оцінюватися на користування тільки тим, хто буде сам її порати.

Всі граждане повинні мати рівне право не тає користування цею».

На цей параграф українська фракція зовсім пристає. Що ж до § другого, де говориться, що «для цього повинен бути за-кладений всенародний земельний фонд, в який повинні увійти всі казенні, удільні, кабінетські, монастирські і церковні землі; що в той же фонд повинні бути силою одібрані поміщицькі і інші приватно-владільческі землі, наскільки розміри окремих маєтків перевищують встановлену для даної місцевости трудову норму», то тут українська група слова «всенародний земельний фонд» заміняє словами: «краєвий національний земельний фонд, що мусить послужити основою соціального ладу».

§ 4 говорить: «Плата за примусом одібрані і по добрій волі одані у всенародній фонд землі приватні повинна робитися за кошт держави; розмір цієї плати і умови про те, як її виплачувати, а також ті случаї, коли земля переходить безоплатно, можуть бути зазначені не перше, ніж це питання і вся земельна реформа будуть обмірковані народом на місцях».

Українська фракція пристає на цю думку, не міркуючи проте, варто, чи не варто платити викуп: про це сам народ мусить рішати на місцях.

Українська фракція вважає найбільшою неправдою на світі приватну власність на землю, І скарби і води І. А щоб доказати, що українці зовсім признають це, скажу от що: в 1905 р. в Полтавщині було скликано економічні з'їзди; на цих з'їздах при губернських земських управах всі повномочні, вибрані своїми громадами, заявляють, що неповинно бути приватної власності на землю, що вона повинна перейти в національний земельний фонд. У Великоросії або не знають приватної власності на землю, або вона там доходить до 10—12 процентів; а у нас на Україні — од 40—94 проц., за винятком південної України — бесарабської, херсонської, катеринославської і таврійської губ., де приватна власність падає до 13 проц.

В § 9 сказано: «Решта землі, наскільки вона може бути взята для господарства, дається для користування всім, хто хоче

обробляти її своїми руками, при чому, що до порядку, то тутешнім людям дается перевага, так само як і хліборобам перед іншими хліборобами. В кожнім разі «кожний трудящий має право на землю для садиби в тій місцевості, де він живе, і право на наділ там, де є лишки землі».

Але у нас на Україні, oprіч місцевого пролетаріату, є ще 5 мил. зайшлого сільськогосподарського пролетаріату, який своїм потом поливає поміщицькі лани. Нема гадки, цей пролетаріат, коли схоче—повинен отримати землю.

Далі, цукроварні. Вагу їх всі признають, і вони повинні перейти до рук народу і управлятись місцевими органами самоврядування.

Заява української фракції.

Дивлячись на справу такими очима, парламентська українська фракція заявляє: вона буде домагатись негайного скасування земельних законів, виданих в порядку 87 ст. до скликання Думи; вона буде стояти за те, щоб крестьянський банк спинив свою роботу, за негайне заведення на місцях земельних комітетів, вибраних вселюдним, рівним, прямим і тайним виборчим правом; щоб земельний закон був розроблений комісією, не гаючись, але в самій загальній формі, докладне ж розроблення мусить бути передано на місця; за правильне розподілення бюджетних сум, особливо по народній просвіті, і, нарешті, за негайне заведення широкої місцевої самоуправи, заведеної на основі вселюдного, прямого, рівного і тайного голосування, яке і наблизить до відродження одіраного автономного ладу на Україні.

Що до земельного питання, то наша парламентська фракція внесе цими днями записку в земельну комісію».

Не зупиняючись над характеристикою заяви української парламентської фракції ми мусимо зауважити, що вона лише в загальних рисах зъясовує ті межі, в яких треба рішати на її думку болюче земельне питання. Заява зъясовує тільки принципи розвязання земельного питання і нічого не каже про ті спеці-

фічні особливості, які має це питання спеціально на Вкраїні. Через це не можна не побажати, щоб свій намір внести окрему записку про розвязання земельної справи на Україні трудова українська громада виконала яко мога скоріше.

Не тільки виборці, що обібрали з України послів до Державної Думи, але й ціла Українська людність мало що знає про діяльність кожного з окрема своїх заступників в народному представництві так само як і про діяльність тієї політичної організації, до якої вони вступили, щоб спільними силами і заходами боронити інтереси рідного краю і народу. До цього часу Українська парламентська громада не могла видавати свого друкованого органу, через який могла б більш менч регулярно озиватись до Українського населення, дякуючи якому могла б звязати себе з останнім і одержувати від нього певні вказівки та коррективи. Видання запропонованих уже більше місяця тому «Вістей з Думи» (Рідна Справа) мало щось посновується наперед, відбиваючись надзвичайно шкодливо і на справі організації самої парламентської громади, а ще більше на справі політичного освідомлення і організованності широких українських мас. Цей дефект в діяльності «громади» особливо яскраво виступає перед нами коли згадаеш, що майже всі парламентські фракції видають кожна свій спеціальний орган за діяльною участю членів Державної Думи. Не можна не закинути українським послам, що вони мало дбають про те, щоб познайомити українську людність з своїми планами, пам'ятами, із своєю тактикою та поглядами. До цього часу програма Української Трудової Громади не знайома в окремих примірниках широким массам українським, не знають також вони і про те, в чому і як відріжняються їхні заступники від інших парламентських депутатів з аналогічних по своїм програмовим завданням та тактиці фракцій. Українська преса дуже рідко бачить на своїх сторінках статті і «листи» українських послів, а через це і той контингент читачів, серед яких росповсюджуються українські часописи і які з національного боку становлять собою найбільш свідомі і активні елементи українського громадянства, позбавлені абсолютно всякої можли-

вости ознайомитись з характером та напрямком діяльності українських послів і, в разі потреби, подати їм відповідну раду, нагадати їм їхні обовязки перед Україною і взагалі внести в їхню діяльність певні коррективи. Із усіх українських послів—доси ми зустрічали в український пресі тілько два імені: Вовчинського в «Нашій Думі», (пришinenі на другому числі) і о. Гриневича в «Раді». Решта не вважає за свій обовязок озиватись до української людності в рідний і найбільш зрозумілій для неї пресі. З такого факту не можна не посумувати і за негативні наслідки його не можна не обвинувати українських послів. Бо коли вони не робили цього в надії видання власного парламентського органу, то доведеться сказати, що це і не раціонально, і не практично і шкодливо для справи політичного освідомлення українських народних мас, що з великою жадобою сподіваються живого і щирого голосу свого заступника в тисячних, наболілих і ріжномайтіх питаннях політичного, національного і класового життя як цілої держави взагалі так і України з окрема. Коли ж пригадати ще й той факт, що Український молодій пресі, як може ніjakій, доводиться пробивати собі шлях через неймовірні тяжкі перенони, через байдужість, туподумство і національну аморфність одних (категорія так зв. «землячків»—«тоже малороссов» «хахлов» і т. д.), через непризвичайність до українського слова темних мас селянства, робітників, через вороже становище до неї адміністрації і особливо поліцейських, коли пригадаємо ми все це, то зазначений нами факт байдужого відношення українських послів до української преси виступає особливо виразно і шкодливо для інтересів та розширення впливу останньої. Один факт діяльної участі українського посла в якісь українській газеті позитивно міг би відбитись на збільшенню інтереса до останньої серед широких верств нашого громадянства а в конечному результаті на підвищенню національної і політичної свідомості цих мас, на зрості їхнього культурного розвитку та координованої національної активності.

З огляду на все отсе українська трудова громада Державної Думи мусить усунути зазначені нами дефекти з своєї діяльності,

а окрім члени її повинні покласти всі сили, аби наблизити себе до української людності, звязати себе з нею, поставивши кожен свій виступ, кожне слово своє під контроль і опінію громадянства. Тільки таким шляхом і можна виконати як слід і з користю для рідного народу тяжкі і складні обовязки народного заступника!

Зупинившись над фактами з діяльності українських політичних організацій ми не можемо не згадати тут і про діяльність ріжних політичних організацій українського студенства. На фоні загальної інерції і підупаду вока виступає більш менш виразно і в кожному разі варта того, щоб про неї згадати в огляді українського життя. Поскілько знайомить нас з життям українського студенства вкраїнська а почаси й російська пресса, останце скрізь виявляє певні ознаки рухливості і тенденції до організованої діяльності в межах університету. Засновуються і партійні студенські громади і громади безпартійні. Одні ставлять свою метою культурні і національно-просвітні завдання. Інші, не обмежуючись цим, хотять розширити межі своєї діяльності і провадити її в певному програмному напрямку, відповідно до того чи іншого світогляду. І коли раніше про українське студенство, як щось ціле чи самостійне, або варте уваги не могло бути й розмови, то за останній рік ситуація значно змінилась і українське студенство починає відігравати досить поважну роль в життю університетському. Особливо це треба сказати про українських студентів Київського університету. І як серед політичних партій українських ледве чи не найбільш організованою і діяльною партією являється партія Українських соціал-демократів, так само організовано і найбільш активно виступають вони і в мурах університету. Власне кажучи, коли й можна говорити про якусь українську студентську організацію міцну і впливову, то доведеться говорити тільки про укр. соц.дем. Інші організації або не значні по кількості своїх членів, або перебувають ще в процесі ембріонального істнування, або роблять перші кроки до того, щоб із стадії ембріона стати справжньою організацією. В такому становищі перебувають саме тепер на київському уні-

верситеті українські соц.-революціонери. Об'єктивно і цікаво написана стаття д. М. Залізняка в ч. 87 «Ради» — «Про український рух у київському університеті» як раз підтвержує наш висновок, зроблений, на підставі газетних відомостей, про стан українських студентських організацій не тілько в київському університеті, а скрізь, де існують українські студентські гурти, включаючи сюди і ті вищі школи, що існують по за межами України. Об'єктивний аналіз цих відомостей виявляє, що пайбільше життя, ініціативи і інтересу до національних українських справ а також і наукової підготовки до розвязання національної проблеми помітно в українських соц.-демократичних студентських організаціях. Це видно хоч би з того, що здебільшого з ініціативи укр. соц.-дем. відбуваються по університетах зібрания, реферати й доклади по питанням національного характеру: пасливими діскусантами на них виступають також члени цих організацій, як це було напр. в Петербурзі, Дорпаті, Харкові і останніми часами особливо успішно в Київі. В загальному українських справах, як, напр., в справі про заснування українських кафедр на київському університеті, ініціаторами і проводарями українського студентського руху явились також українські соціал-демократи, поставивши це питання на цілком демократичний ґрунт і звязавши його з інтересами української продукції, класової боротьби українського пролетаріату та політично-національної свідомості українських народних мас.

Сучасне становище вкраїнського студенства на університетах та інших вищих школах, що маються на території України, не таке ще поважне та впливове, яким би воно мусило бути відповідно до кількості вкраїнського студенства (по походженню) в цих школах. Та коли пригадати, що й самий український рух, як більш менш свідома громадська течія—явище тільки недавніх часів, то нема нічого дивного і в тому, що українське студенство не займає в університетах на території України ідейно того домінуючого становища, яке належиться йому по самій логіці речей. Елементарний розвиток вкраїнського руху з законом коечності скоро чи пізніше приведе, звичайно, до українізації сту-

денства по українських терріторіально університетах і перетворенню його в свідому національну силу. Що ж до еволюції українського студентського руху в центрі України—Київі, то ми цілком поділяємо висновки д. Залізняка, висловлені ним в згаданій нами статті. «Таким чином, каже автор її, оглядаючи разом український рух у київському університеті, ми можемо зауважити значний поступ. Через цілий рік переходить серед українського студенства спочатку дуже безформенного та несвідомого, процес діференціації та організації. Разом з тим росте і набігає сили змагання працювати на українському ґрунті; з цього погляду українське студенство значно поступило наперед в порівнянні з початком року. Існуючі українські організації беруть діяльну участь в справі ознайомлення як несвідомих українців так і всього київського студенства з українськими домаганнями і вияснюють їх необхідність. Таким чином угворюється ґрунт, стоячи на якому, українські студентські організації, зможуть од агітації та петиції перейти до справжньої боротьби за українізацію Київського університету, першим кроком до чого буде заведення українських кафедр»¹⁾.

У великий пригоді скорійшому національному освідомленню не тілько українського студенства а і взагалі цілого українського народу стала б українська преса і відповідні видання, коли б тільки вони так як слід задовольняли нехту потрібу українського громадянства в науковій літературі і газетних статтях по національному питанню. На превеликий жаль в українській пресі ми і не знаходимо—або знаходимо, та тілько в мікропоштових розмірах—відповіді на настиглі питання нашого національного життя. Не торкаючись зараз інших дефектів української преси, про які говоримо іншим разом, на цей раз ми спинемось тілько на тій прогалині що до національного питання, яка кидаеться просто на очі кожному, хоч трохи знайомому з українськими газетними виданнями. Національне питання вза-

¹⁾) «Рада» ч. 87.

галі і українське з окрема не знаходило в ній відповідного місця. За весь час видання, наприклад «Громадської Думки» і «Ради «Рідного Краю», (беремо постійні видання, не згадуючи про газетніх вкраїнських метеорі), ці часописи мало присвічували уваги принципально-теоретичній частині українського питання, а ще менше розвязанню його в конкретних умовах життя України. Український народ, як культурно-психологічна одиниця, як національно-політична категорія з певними особливостями, з характерними рисами своєрідного господарського життя так, як і раніше, і тепер виглядає не дослідженим, не вивченим, мало відомим навіть свідомішим елементам вкраїнського громадянства. Особливо це треба сказати про господарське життя України. Українська фабрична продукція, земельні відносини, ріжні типи господарства на Вкраїні, становище і життя українського робітника на ріжних фабричних чи сільсько-господарських підприємствах, економічні відносини села, торгівля, транспорт товарів, форми і розміри державного фіска на Україні—і багато інш.—все це досить сльога *terra incognita*, сфера майже не зачеплена і неосвітлена вкраїнською пресою в фактах, ціфрах, ілюстраціях і певних наукових висновках. Так само мало зачеплено і угрунтовано і важливе питання про автономію України, горячим—але без відповідних та науково переконуючих аргументів—апостолом і прихильником якої виступає вкраїнська преса. Ми не зробимо помилки і нічого не прибільшимо, коли скажемо, що й внутрішні відносини вкраїнського громадянства, відносини між собою ріжніх вкраїнських партій політичних, об'єктивна, річева оцінка їхніх програм і діяльності ріжних вкраїнських культурно-просвітніх товариств—сливе не освітлювались вкраїнською пресою, яка здебільшого обмежувалась на хронікерську реєстрацію фактів, подій і намірів з діяльності тих чи інших національних гуртів, організацій і товариств. А між тим така критика і така оцінка могла б значно допомогти більшому успіху національної справи, більшому розвитку нашого громадянства, заінтересованності його національними справами в самому широкому розумінню цього слова і—в результаті всього цього—більшій активності цілого

АПРІЛЬ 1907.

П—3

українського громадянства. Ми, звичайно, не хочемо сказати, щоб українська преса не мала «благих пожеланій», і «добріх намірів» в цім напрямку. В передовий статті з привалу виборів до Державної Думи «Рада», наприклад, писала: «на живих прикладах... вони (українські партії) мусять показати, що усі... домагання політичного, соціального, економічного, культурно-просвітного характеру можуть здійснитися для українського народу тілько тоді, коли він матиме певні автономні права» (ч. 82 за 1906 рік). Завдання—похвальні, пекучі і як раз на часі! Але фактів, живих ілюстрацій до виставленнихъ постулатів виборчої пропаганди єдиний щоденний орган український, що теж, нарівні з ріжними партіями, мусить виконувати політичні функції, і не постарається подати через увесь час свого існування. Все те, що він подав, занадто мікроскопічне, незначне і мало здатне для того, щоб український народ міг переконатись на підставі його, що автономія для України справді є річчю потрібною і користною.

Автор цікавої статті в Л. Н. В. (ки. I за 1907 р.) «Національне питання та виборча агітація на Україні» д. М. Порш, визначаючи ті гасла, які перш усього політичні українські партії мусять нести в народ, справедливо зауважив, що перше, на що вони мусять звернути увагу і в чому вони всі погодяться між собою—це агітувати за те, щоб розвязання земельного питання на Україні було сполучено з розвязанням справи про політичну автономію української землі. Але знов таки, крім загальних, схематичних і через це непереконуючих фраз згаданий нами єдиний щоденний орган український мало допоміг українським масам в цій справі. Він навіть не познайомив їх з поглядами ріжних партій українських на цю пекучу справу, не подав порівнюючу оцінки цих поглядів, як не познайомив річево і з поглядами ріжних течій українського громадянства на інші питання національного нашого життя. А між тим єдиний щоденний український орган, як «межипартійний», «що дає місце статтям, які освітлювали б питання з ріжних партійних становищ поступового й демократичного напрямку», міг би з честю і користю для

справи виконати це завдання. Українські народні маси мали б тоді спромогу самі вибрати те, що їм до вподоби і приставати до того чи іншого погляду в кожному окремому питанні їхнього життя. Такий прийом, крім добра, нічого не принес би для українського народу, політичному національному та культурному розвитку якого ставить своїм завданням служити «Рада», бо, познайомивши його з ріжними поглядами по ріжним питанням, збогатив би їх новими відомостями, та фактами, а в конечному результаті допоміг би цій свідомості піднятись на вищу ступінь. Так само невтішно, здається нам, стоїть справа і з іншими гаслами національної пропаганди на Україні; як от, приміром,—ненормальності і шкодливість для українського народу системи державного опадаткування і реформи її в звязку з автономією України, реорганізація адміністрації на Україні в звязку з залежністю цієї адміністрації від автономного сейму українського і т. д. Хоч як пекучі згадані нами питання для України, але докладно вияснити їхнє значення для українського народу ні одна з політичних партій українських ні одна з українських газет не вияснили як слід ні в формі наукових розслідів, ні в формі журнальних статей, ні в формі газетних докладних заміток, ні, нарешті, в формі популярних народних видань, де уміщено було, сказав би,—квінт-есенцію, найголовніші висновки і живі ілюстрації—аргументи для пропаганди ідеї автономії України. Зроблено тілько початки в цій справі, незначні, не численні, не систематизовані в суцільну картину. За цими початками мусять з'явитись більш докладні, ширші відомості, на підставі яких можна б було зробити узагальнюючий синтез науково і життєво угруптованих постулатів автономії України.

Потреба в виданню і наукових розвправ і популярних брошур по національному питанню взагалі і по автономії України зокрема зростає—що далі—все більше і більше серед ріжних верств нашого громадянства. Українська преса, українські політичні партії і культурно-просвітні товариства мусять покласти всі сили, аби негайно допомогти цій пекучій потребі. Виходячи з цього ми не можемо не привітати постанови ради Київської «Просвіти», що

оголосила, як сповіщає «Рада», конкурс на популярну брошуру про автономію України. З цього, власне треба було й почати видавничу діяльність згаданому товариству. Чудесно зробила б Київська «Просвіта», колиби подбала ще й про видання популярних книжок про аграрну справу у нас, на Україні, про життя українських робітників, селян, про політичні свободи то що, взагалі про життя нашої країни і нашого народу. Київській «Просвіті» в своїх виданнях треба більше уваги присвятити українському життю, в ріжких його формах і проявах. Хоч і як сімпатичні і корисні ті видання, що випустила це товариство за минулий рік, як напр., «Оповідання про Ірландію» Дорошенка, «Земельна Справа в Новий Зеландії» переказала М. З. «Як визволилися Північні Американські Штати» М. Загірньої, але ще більш корисними для нашого народу були б видання такі, напр., в яких би подавались ради про те, як у нас, на Україні стоять земельна справа і як Й треба розвязати, як визволитися нашому народові від національної панщини то що. Книжки на болючі питання нашого національного життя саме тепер більш потрібні для нашого народу, ніж книжки про життя чужоземних країн і народів або ті видання, якими хоче Київська «Просвіта» нагородити наше громадянство. Ніхто, звичайно, не буде відкидати користі і від таких видань, але в той час, який ми переживаємо, треба думати про більш живе. Такі видання можуть ще якийсь час підождати, тоді як ріжномаїті і наболілі потреби нашого народу в популярних виданнях на найбільш пекучі питання економічного політичного, національного і класового життя ждати не можуть і вимагають, щоб їх негайно було задовільнено в першій лінії, звичайно, тими, хто свідомо і з власної волі бере на себе обовязок домагати свідомості і активній діяльності наших народніх масс.

С. Петлюра.

ОПОВІСТКИ.

Приймається передплата на 1907 рік

на селянській тижневик

„СВІТОВА ЗІРНИЦЯ”

зі щомісячним додатком для дітей

„Читайше, діти!“

Як до цеї пори, так і з нового року „СВІТОВА ЗІРНИЦЯ“ буде дбати про покращення добробуту селянства.

Ціна «Світової Зірниці» зі щомісячним додатком для дітей—на рік 3 карбованці, на пів року 1 карб. 50 коп., на—3 місяці 80 коп., на місяць 30 коп., окреме число 7 коп.

Передплатники „Світової Зірниці“ в 1907 році одержать безоплатно дві користних книжечки, а oprіч цього, ті що вишишуть „Світову Зірницю“ на цілий рік, одержать безоплатно „Словарик чужих та не дуже зрозумілих слів“ — В. Доманицького. Ціна 20 коп.

Адреса Редакції *і. Могилів-Под., Київська ул.*

Редактор-видавець *I. Волотиновський.*

ПРИНИМАЕТСЯ ПОДПИСКА

на еженедельный критико-библиографический журналъ

„КНИГА“

подъ редакціей **Мих. К. Лемке,**

издаваемый книжнымъ складомъ **„ЗЕМЛЯ“**

при участії слѣдующихъ лицъ:

М. А. Антоновичъ, С. Ашевскій, Н. А. Берляевъ, Н. И. Березинъ, И. А. Бодуэнъ-де Куртенэ, А. И. Богдановичъ, В. Богучарскій, Н. Борецкій, В. В. Брусянинъ, С. Н. Булгаковъ, В. Л. Бурцевъ, Н. Валентиновъ, П. И. Вейнбергъ, К. Л. Вейдемиллеръ, С. А. Венгеровъ, М. О. Гershензонъ, В. Г. Громанъ, А. И. Даринскій, Н. А. Дубровскій, Д. Е. Жуковскій, Ф. Ф. Зѣлинскій, Ивановъ-Разумникъ, Н. И. Іорданскій, Н. И. Карьевъ, А. А. Каумфантъ, Л. Н. Клейнбортъ, Н. Н. Коломійцевъ, Н. А. Конскій, К. Р. Коcharовскій, В. Д. Кузьминъ-Караваевъ, И. Ларскій, М. К. Лемке, Е. К. Леонтьева, И. Н. Леонтьевъ, Н. М. Лисовскій, Н. Н. Ложкинъ, Н. О. Лосскій, Г. А. Лучинскій, Е. А. Ляцкій, Н. В. Марковскій, И. Ю. Марконъ, Н. Н. Ма, словъ, Д. С. Мережковскій, А. В. Меркуловъ, А. Н. Налимовъ, Н. И. Новгородцевъ, Н. Н. Навловъ-Сильванскій, В. А. Пессе, А. С. Пругавинъ, А. Н. Римскій-Карсаковъ, М. А. Ростовцевъ, Н. А. Рубакинъ, П. П. Румянцевъ, С. Ф. Русова, А. А. Русова, А. А. Русовъ, П. Н. Семенюта, М. Н. Слѣпцова, В. Ф. Соловьевъ, П. Б. Струве, Е. В. Тарле, А. С. Токаревъ, В. Ф. Тотоміанцъ, М. Н. Туганъ-Барановскій, В. Н. Тукалевскій, А. Ю. Финнъ, В. И. Чорнолусскій, Н. Е. Щеголевъ, и др.

Журналъ „Книга“ ставить своеї задачей дать возможность читателю, интересующемуся текущей литературой, а также библиотекамъ, учебныхъ заведеніямъ, книжнымъ складамъ и магазинамъ, ориентироваться въ той массѣ литературы, которая въ послѣднее время поступила и поступаетъ на книжный рынокъ.

Являясь вѣщартійнымъ органомъ, «Книга» будетъ давать читателямъ сводные критико-библиографические обзоры и отдельные рецензіи книгъ, по соціальнымъ наукамъ, вопросамъ обще-

ственnoй жизни и народного образованія, философи, психологии, исторіи, исторіи литературы, беллетристики и искусства.

Литература соціалистическихъ партій будеть рецензироваться соответствующими соціалистами. Въ тѣхъ случаяхъ, если представителемъ одной изъ этихъ партій будеть написанъ обзоръ литературы по какому-либо вопросу текущаго момента, то въ слѣдующемъ же номерѣ будеть данъ обзоръ той же литературы, написанный представителемъ другой партіи.

Считая одной изъ главныхъ своихъ задачъ, широкое удовлетвореніе читателей, ищащихъ систематического самообразованія, редакція „Книги“ обратить особенное вниманіе на отдѣлъ отвѣтовъ на вопросы по организаціи самообразованія, чтенія вообще, а также книжного дѣла. Кроме того въ журналѣ будеть помѣщаться хроника литературной жизни и книгоиздательскаго дѣла. Всѣ книги, присланныя въ редакцію для рецензій, будуть регистрироваться въ особомъ отдѣлѣ.

Журналъ выходитъ ежедневно по четвергамъ.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА: па годъ съ доставкой и пересылкой 2 р. 50 к., па полгода 1 р. 50 к., па 3 мѣс. 85 к. и па 2 мѣс. 60 к. (мѣсячная подписка не принимается).

Адресъ редакціи и конторы журнала „Книга“—книжный складъ „ЗЕМЛЯ“ СНБ., Владимирскій пр., д. № 7. Телеф. 51—01.

3—3

На 1907 годъ.

Открыта подписка на исторический журналъ.

„БЫЛОЕ“.

Журналъ—внѣпартійный и посвященный исторіи освободительного движения—издается подъ редакціей В. Я. Яковлева-Богучарского и П. Е. Щеголева при ближайшемъ участіи В. Л. Бурцева по слѣдующей программѣ.

Статьи и изслѣдованія по исторіи освободительного движения въ Россіи.

Біографіи дѣятелей движения, воспоминанія о нихъ, ихъ собственные мемуары, дневники, письма, статьи, стихотворенія и проч.

Документы и другіе материалы, касающіеся движения.

Отдѣльные факты и эпизоды изъ исторіи движения.

Историческая бібліографія.

Въ 1907 году между многими другими статьями будут напечатаны:
М. Ю. Ашенбреннеръ—Воспоминания (60-ые и 70-ые годы); А. Бахъ—Воспоминания народовольца; В. Я. Богучарский—Декабристъ М. С. Лунинъ; В. Л. Бурцевъ—Изъ воспоминаний; И. П. Бѣлоконский—Земское движение до образования „Союза Освобождения“; В. А. Вѣшитокъ—Акатуевский рудникъ; М. О. Герценъ—Западные друзья Герцена; В. С. Голубевъ—Государственная Дума 1906 года; В. А. Даниловъ—Изъ воспоминаний; С. А. Жебуневъ—Изъ воспоминаний; А. И. Иванчинъ—Писаревъ—Побѣгъ князя Кропоткина; Н. И. Йорданский—Миссия П. С. Ванновского; Кафиеро—Воспоминания; Коваленко—11 дней на „Цотемкинѣ“; Е. Д. Кускова—Политическая партия въ 1906 году; Платонъ Лебедевъ—Красные дни въ Нижнемъ Новгородѣ; М. К. Лемке—Процессы Митрофана Муравского, Сунгурова, Блюммера, Головина, кн. Долгорукова и др. (по неизданнымъ архивнымъ даннымъ); Е. Е. Лазаревъ—Гавайскій сенаторъ; А. О. Лукашевичъ—Въ народъ; И. Л. Манучаровъ—Изъ Шлиссельбурга на Сахалинъ; Н. А. Морозовъ—Изъ воспоминаний; В. С. Панкратовъ—Арестъ и процессъ Э. К. Шекарскій—Рабочий Петъ Алексеевъ (изъ воспоминаний); П. Н. Шереверзевъ—Экспедиція генерала Ренненкампа; М. Р. Поповъ—Изъ моего революціоннаго прошлаго; С. Н. Прокоповичъ—Формы и результаты аграрного движения въ 1906 году. А. С. Пругавинъ—Декабристъ въ монаст. тюрьмѣ. Л. Ф. Пантелеевъ—Дѣла давно минувшихъ дней (арестъ, ссылка и пр.); З Ралли—Изъ воспоминаний о Драгомановѣ и Бакунинѣ; И. А. Рубановичъ—Дѣло Гоца въ Италіи и Савицкаго во Франціи; С. А. Савинкова—Изъ воспоминаний; С. Г. Сватиковъ—Очерки по исторіи студенческаго движения; В. И. Семевскій—Волненія въ л.-гв. Семеновскомъ полку въ 1820 году; Е. П. Семеновъ. Народовольческие кружки въ Одессѣ; Э. А. Серебряковъ—Революціонеры во флотѣ; С. Сомовъ—Рабочее движение въ Петербургѣ въ 1905 году; Н. П. Стародворскій—Дегаевъ и Судейкинъ. Изъ воспоминаний; П. Б. Струве—Заграниценный журналъ „Освобожденіе“; Е. В. Тарле—Каннингъ и Николай Тургеневъ; Герценъ и газета Прудона; Н. А. Танъ—Послѣдній періодъ „Народной Воли“. М. Ф. Фроленко—Воспоминанія о Воронежскомъ и Липецкомъ съѣздахъ; Л. Ш. Страница изъ исторіи идеиныхъ теченій въ „Народной Волѣ“. П. Е. Щеголевъ—Агитационная литература декабристовъ; Конецъ императора Павла (историческое разслѣданіе); Ф. Л. Истржемскій—Записки петрашевца; Записки императора Николая I о 14 декабря, неизданныя произведения А. И. Герцена и др.

Будутъ напечатаны также: „Сводъ указаний данныхъ нѣкоторыми изъ арестованныхъ по дѣламъ о госуд. преступленіяхъ“ (полностью); Докладъ (официальный) о дѣлѣ В. И. Засуличъ; Разгромъ тверского земства (извлечениe изъ доклада г-на Штурмера); Къ исторіи русской „конституції“ (официальные материалы и документы); Обзоры по дѣламъ политическимъ за разные годы (изъ изданій д-та полиціи); Отчеты о процессахъ, не бывшіе въ печати (дѣло 1 марта 1887 г., военныхъ кружковъ 1887 и др.); рѣдчайшая революціонная изданія, письма разныхъ общественныхъ дѣятелей, документы и очерки по исторіи освободительного движения послѣднихъ двухъ лѣтъ, и т. д.

Журналъ будетъ выходить по прежнему ежемѣсячно, книжками въ 20 печатныхъ листовъ каждая.

Въ журналѣ помѣщаются—на отдельныхъ листахъ и въ текстѣ— портреты дѣятелей, факсимile, рисунки, имѣющіе отношеніе къ истории движения.

Цѣна съ пересылкой и доставкой: на годъ (съ 1 янв. по 1 янв.)—8 руб.; на $\frac{1}{2}$ года (съ 1 янв. по 1 июля)—4 руб; на $\frac{1}{4}$ года (съ 1 янв. по 1 апр.)—2 руб. Перемѣна адреса—30 кол. (При перемѣнѣ адреса контора просить подписчиковъ сообщать старый адресъ, внесенную сумму и срокъ подписки). Книжные магазины при подпискѣ получаютъ 5% скидки.

Цѣна отдельной книжки въ книжныхъ магазинахъ—1 руб., для покупающихъ въ конторѣ—85 коп., для выписывающихъ изъ конторы—1 р. 10 коп. съ пересылкой. Книжнымъ магазинамъ на отдельные книжки—30% скидки.

Подписка принимается въ конторѣ журнала—(ежедневно, кроме праздниковъ, отъ 9 до 4 час. дня)—С.-Петербургъ, Лиговская ул., 44.

Редакція помѣщается въ С.-Петербургѣ на Знаменской ул. д. 19.

Личныя объясненія съ редакторами—по понед., вторн., четверг., пятницамъ (кромѣ праздниковъ) отъ 3 до 5 час. дня.

Редакторы { В. Я. Богучарскій.
 { П. Е. Щеголевъ.

Издатель Н. Е. Парамоновъ.

3—3

ПРОМІНЬ

одинокий независимий становий органъ українського учительства.

Виходить 2 рази в місяць в обемі 2 арк. друку.

ПРОМІНЬ має на ціли з'единити духово все українське учительство без огляду на кордони і тому в своїх артикулах не лише порушає справи, які обходять беспосередно вістрийских учителів, но також в кождім числі містить богатий матеріал і з російскої України, а навіть з Америки, де має своїх кореспондентів.

Зміст „Промінѧ“ в того рода, що надає ся до читання не лише учительству, но також і найширшим інтелігентним кругам.

ПЕРЕДПЛАТА виносить на рік: в Австро-Угорщинѣ: 8 к.; за кордоном: 4 карб., згл. 2 долари, або 10 франків.

Адреса редакції і адміністрації «Промінѧ»: Вашківці н. Черем. (Буковина—Австрія).

Redaktion und Administration des „Promin“: Waschkoutz a. Cz. (Bukowina—Österr.).

3—3

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА 1907 ГОДЪ.

(18-ый годъ изданія).

На общепедагогический журналъ для учителей и дѣятелей по народному образованію

„РУССКАЯ ШКОЛА“.

Журналъ издается по слѣдующей программѣ:

1) Вопросы общей реформы системы образования. 2) Злободневные вопросы школьного дѣла. 3) Общие вопросы образования и воспитания. 4) Педагогическая психологія. 5) Школьная гигиена. 6) Исторія школы. 7) Методика преподаванія. 8) Беллетристическая произведенія съ сюжетами, взятыми изъ жизни школы, и школьная воспоминанія. 9) Обзоры нозѣйшихъ теченій въ области знанія (научный фельетонъ). 10) Дѣятельность государственныхъ и общественныхъ учрежденій въ области народного образования (Гос. Дума, земство и т. п.). 11) Иностранный школа. 12) Инопородческая школа. 13) Начальная школа. 14) Городская училища. 15) Средняя школа. 16) Высшая школа. 17) Профессиональная школа. 18) Вопросы женского образования. 19) Внѣшкольное образование.

Кромѣ статей разныхъ авторовъ по означенной программѣ журналъ даетъ ежемѣсячно слѣдующіе отдѣлы: I. Критика и библіографія педагогическихъ и пошулярно-научныхъ сочиненій. II. Хроника нар. образования на Западѣ. III. Хроника начального образования. IV. Хроника пародныхъ библіотекъ. V. Хроника воскресныхъ школъ. VI. Хроника профессионального образования VII. Замѣтки изъ текущей жизни. VIII. Разныя известія. IX. Правительственныя распоряженія.

Въ „Русской Школѣ“ принимаютъ участіе слѣдующія лица: Н. Я. Абрамовичъ, Х. Д. Алчевская, К. И. Андріенко Ц. П. Балталонъ, проф. И. А. Бодуэнъ-де-Куртенэ, И. А. Бѣлозерскій. И. П. Бѣлоконскій, В. П. Вахтеровъ, П. И. Вейнбергъ, Б. П. Вейнбергъ, д-ръ А. С. Виреніусъ, Е. М. Гаршинъ, проф. И. М. Гречъ, А. Г. Готлибъ, Я. Я. Гуревичъ, А. Я. Гуревичъ, К. Н. Деруновъ, О. А. Добіашъ, К. В. Ельницкій, Н. М. Жестелевскій, И. П. Житецкій, С. А. Золотаревъ, Г. Г. Зоргенфрей, К. А. Ивановъ, проф. Д. Н. Кайгородовъ, П. Ф. Каптеревъ, проф. Н. И. Карбевъ, П. Н. Казанцевъ, В. А. Келтуяла, Н. П. Кашинъ, П. А. Конскій, Н. И. Коробка, А. А. Карасевъ, проф. Н. Н.

Ланге, Б. А. Лезинъ, М. К. Лемке, проф. И. Ф. Лесгафтъ, А. Л. Липовскій, А. А. Локтионъ, Ф. С. Матв'євъ, И. И. Мещерскій, П. Г. Мижуевъ, А. В. Мезіеръ, А. П. Налимовъ, А. П. Нечаевъ А. Новиковъ. А. В. Овсянниковъ, Ф. Ф. Ольденбургъ, проф. И. Г. Оршанскій, С. А. Острогорскій, Ф. И. Павловъ, О. Х. Павловичъ, проф. А. Л. Погодинъ, В. Подстепянскій, С. Н. Поляковъ, В. Л. Розенбергъ, Г. П. Роковъ, И. А. Рудневъ, Н. А. Рубакинъ, Е. П. Рѣшина, С. Ф. Русова, М. Н. Салтыкова, проф. И. А. Сикорскій, С. И. Симоновъ, Л. С. Севрукъ, проф. Ир. П. Скворцовъ, А. Ѣ. Соколовъ, М. И. Страхова, проф. Сумцовъ, М. А. Тростниковъ, А. М. Тютрюмовъ, К. А. Тюлеліевъ, В. И. Чарнолускій, Н. В. Чеховъ, В. И. Фармаковскій, А. П. Флеровъ, В. А. Флеровъ, проф. В. М. Шимкевичъ, С. И. Шохоръ-Троцкій, Н. О. Шохоръ-Троцкая, д-ръ В. Ф. Якубовичъ, А. Яцимірскій и др.

«Русская Школа» выходитъ ежемѣсячно книжками, не менѣе пятнадцати печ. листовъ каждая (за май-июнь и юль-августъ—двѣ книжки двойнаго объема). Подписная пѣна: въ Петербургѣ безъ доставки—семь р., съ доставкою—7 руб. 50 коп. для иногороднихъ съ пересылкою—восемь руб.; за границу—девять руб. въ годъ. Сельскіе учителя, выписывающіе журналъ за свой счетъ, могутъ получать журналъ за шесть руб. въ годъ, съ разсрочкою уплаты въ два срока. Города и земства, выписывающіе не менѣе 10 экз., пользуются уступкою въ 15% Книжные магазины получаютъ за комиссию 5% съ годовой цѣны. Подписка съ разсрочкой и уступкой принимается только въ конторѣ журнала.

Журналъ «Р. Ш». допущенъ Ученымъ Комитетомъ Мин. Нар. Просв. къ выпискѣ для фундаментальныхъ библіотекъ среднихъ учебныхъ заведеній, а также въ учительскія библіотеки низшихъ учебныхъ заведеній.

Золотая медаль на международной выставкѣ «Дѣтскій Миръ» въ 1904 году.

Подписка принимается въ конторѣ редакціи (Спб. Лиговская ул., 1).

Редакторъ-издатель Я. Я. Гуревичъ.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСТНИК

український місячник

ЛІТЕРАТУРИ, НАУКИ Й ГРОМАДСЬКОГО ЖИТЯ

в році 1907 виходить в двох виданнях, київським і львівським

Редакція і головна контора: Київ, Прорізна 20, кв. 3.

Контора львівська, ул. Чарнецького, ч. 26.

(Lemberg, Czarneckyj str. 26, Anzeiger für Litteratur und Wissenschaft).

Передплата на видання київське, платна в Київі для Росії: на цілий рік 6 руб., на виплату: 1 січня 2 руб., 1 марта, 1 червня і 1 вересня по 1 р. 50 к.

Нові передплатники на 1899—1906 р. дістають усі книжки, почавши від 1-ої за ціну 7 руб. 20 коп. 1-ого річника (1898) перші чотири книжки вичерпані; за ціну 6 руб. можна дістати кн. 5—12, з додатком початків статей, що їх продовження містяться в сих книжках.

Поодинокі книжки коштують 2 кор. (в Росії 1 руб.).

З двох перших некомплектних річників продають ся поодинокі книжки по 30 коп.

Книжки висилають ся раз на місяць; хто надсилає передплату по виході книжки, дістає належні книжки при найближій розсилці

Видавець Мих. Грушевський.

Редактор Фомій Красицький.

называемымъ украинофильствомъ, а также распространенія въ народѣ переводовъ, учебниковъ и молитвенниковъ на малороссійскомъ нарѣчіи, Вашему Имп. Величеству благоугодно было Высочайше повелѣть: учредить для всесторонняго обсужденія этого вопроса, подъ предсѣдательствомъ Мин. Вн. Дѣлъ, совѣщаніе изъ Мин. Нар. Просв., Об.-Прок. св. Синода, Главнаго Нач. З Отд. Собств. Вашего Величества канцеляріи и Предсѣдат. Киевской археологич. комиссії тайн. сов. Юзефовича.

Во исполненіе такового Высочайшаго повелѣнія, совѣщаніе сочло необходимымъ прежде всего подробно разсмотрѣть всѣ имѣющіяся данины и свѣдѣнія, могущія уяснить вполнѣ настоящее положеніе вопроса, обратившаго на себя Выс. вниманіе Вашего Величества.

Въ этихъ видахъ, совѣщавшіяся лица выслушали подробное сообщеніе т. с. Юзефовича касательно постепенного, но вмѣстѣ съ тѣмъ дѣятельного и систематического стремленія украинофиловъ къ проведенію въ народныя массы южной Россіи идеи о самобытной малорусс. національности.

Это въ высшей степени вредное стремленіе, по мнѣнію т. с. Юзефовича, получило развитіе лишь въ недавнее время и не имѣть за собою никакихъ твердыхъ историческихъ оснований. Между русскими племенами никогда не было національной розни. Вѣра, языкъ и историческая начала у нихъ были всегда одни и тѣ же. Кіевъ съ общерусскою святынею, Москва съ обще-русскимъ царемъ служили такими звеньями нашего народнаго единства, которыхъ не могла разорвать никакая вѣшняя сила. Со времени возсоединенія Малороссіи съ русскимъ государствомъ не было съ ея стороны, за исключениемъ вѣроломной попытки Мазепы, ни одного признака обособленія. На противъ, множество фактовъ свидѣтельствуетъ о ея чисто-иностранномъ стремленіи къ полному слиянію съ великою Россіею. Малорусс. племени Царскій принципъ, этотъ жизненный узелъ всей Руси, также святы и дорогъ, какъ и великоруссамъ. Дворянство и народъ малоросс. губерній доказали на дѣлѣ свою неизмѣнную вѣрность Царю и Отечеству въ тяжелую годину отечественной войны и при дву-

кратномъ ополченіи козаковъ въ минувшее царствованіе. Ясно, что при такой однородности возвращеній и чувствъ малороссы никогда не могли ставить родины выше отечества. Поэтому ни политическая идея малорусской исключительности, ни стремленіе къ возрожденію національной малороссійской литературы, никогда въ дѣйствительности не существовавшей, не суть явленія, паходящія для себя оправданіе въ историческомъ ходѣ жизненнаго развитія народа, но, по мнѣнію т. с. Юзефовича, представляютъ собою тенденціи небольшого кружка людей, видящихъ въ осуществленіи своихъ преступныхъ цѣлей лишь средство къ развитію внутренней смуты единственно только для революціонныхъ цѣлей.

Политическая идея малорусской исключительности, какъ полагаетъ т. с. Юзефовичъ, есть измышеніе Австрійско-польской интриги, пущенной у насъ въ ходъ поляками въ началѣ 40-хъ годовъ. Въ этомъ убѣждепіи удостовѣряетъ его исторія одного изъ самыхъ ярыхъ пропагандистовъ украинофильства Кулѣша, едва ли не первымъ положившаго основаніе къ дальнѣйшему развитію и распространенію вреднаго и безсмысленнаго ученія объ обособленіи Малороссіи. Кулѣшъ, бывъ прежде поклонникомъ дообожанія Богдана Хмельницкаго, подпалъ подъ вліяніе известнаго польского литератора Михаила Грабовскаго, который увѣрилъ его въ самостоятельномъ значеніи и громадномъ историческомъ призваніи малорус. племени, какъ особаго народа, убѣдивъ его и въ томъ, что Хмельницкій не освободилъ народъ, но на противъ, окончательно погубилъ, закабаливъ чуждому Московскому игу, гораздо болѣе тяжкому, чѣмъ было иго Польское.

Почти одновременно съ Кулѣшомъ явился поэтъ Шевченко, котораго сторонники Кулѣша, по смерти поэта, старались всѣми силами поднять на пьедесталь народнаго кумира, для чего съ особыми манифестаціями и торжественностью перевезли его гробъ изъ Петербурга въ Киевъ и похоронили около Канева надъ Днѣпромъ. Но не смотря на все это, народъ остался совершенно равнодушнымъ къ могилѣ Шевченка и едва ли не забылъ уже о ней. Въ 1861 г. началъ издаваться въ Петербургѣ Бѣлозер-

скимъ, въ сообщиществѣ съ Кулѣшомъ, журналъ «Основа». Появленіе этого журнала было первымъ формальнымъ проявленіемъ украинофильской пропаганды. Одною изъ главнѣйшихъ задачъ основателей нового журнала тогда было введеніе преподаванія учебныхъ предметовъ въ народныхъ школахъ на малорус. нарѣчії. Но и эта попытка не имѣла успѣха. Въ Малороссії оказалось такъ мало сочувствія къ «Основѣ», что она, просуществовавъ менѣе двухъ лѣтъ, должна была прекратиться по недостатку подписчиковъ.

Такимъ образомъ, украинофильская пропаганда до послѣдняго времени, помимо пустой болтовни недоучившейся молодежи и нѣсколькихъ безумныхъ и неудавшихся попытокъ взволновать народъ, не имѣла успѣха. Въ своемъ же нынѣшнемъ значеніи она явилась неожиданно, подъ прикрытиемъ цѣлей благовидныхъ и притомъ имѣющихъ исключительно научный характеръ.

Учрежденный въ Киевѣ Отдѣль Имп. Русск. Геогр. Общ. далъ у себя пріютъ той партіи неблагонамѣренныхъ и вредныхъ лицъ, которая въ настоящее время отличаются особою дѣятельностью на поприщѣ распространенія въ средѣ народа идеи о самостоятельной народности малоруссовъ. Въ короткое время Отдѣль завелъ свою книжную лавку, организовавъ свою издательскую дѣятельность, основалъ свой органъ «Кievskій Телеграфъ» съ собственной типографіей и пустилъ въ ходъ по самымъ низкимъ цѣнамъ свои тенденціозныя изданія, въ томъ числѣ исказженную передѣлку на малорусское парѣчіе Гоголевскаго Тараса Бульбы, гдѣ всѣ слова: Россія, Русская земля, русскій — устращены и замѣнены словами: Украина, Украинская земля, украинецъ, а въ концѣ концовъ пророчески провозглашенъ даже будущій украинскій Царь.

Одними изъ главнѣйшихъ лѣтателей Отдѣла на поприщѣ распространенія въ народѣ ложной и зловредной мысли о самостоятельности малорусской народности, языка и литературы являются: Чубинскій и бывшій доцентъ кіевскаго университета Драгомановъ.

Изложивъ извѣстную ему крайне вредную дѣятельность Чубинскаго и Драгоманова, о которыхъ имѣются также самыя подробнѣя и обстоятельныя свѣдѣнія какъ въ Министерствѣ ви. дѣлъ, такъ и въ З Отдѣлѣніи Собств. Вашего Величества канцеляріи, т. с. Юзефовичъ въ особенности обратилъ вниманіе совѣщанія на крайне демократическое и противуправительственное направление Драгоманова—одного изъ учредителей Отдѣла, который неустанно проводитъ свои вредные принципы не только въ отечественной литературѣ, но и за границею, гдѣ вошелъ въ неспособственныя, личныя спошениа съ Галицкою антирусскою партиею, сгруппировавшеюся въ общество «Просвѣты» (Просвѣщенія). Статьи Драгоманова въ газетѣ «Правда»¹⁾ не оставляютъ ни малѣйшаго сомнѣнія на счетъ того значенія, которое заключаетъ въ себѣ настоящее украинофильство, значеніе это, по убѣждѣнію т. с. Юзефовича, вполнѣ ясно: оно есть ничто иное какъ попытка, которой маскируется чистѣйшій соціализмъ, или вѣрѣ, чистѣйшая демагогія.

Что касается Киевскаго Географическаго Отдѣла, то онъ, не смущаясь тѣмъ, что Драгомановъ за обнаруженное имъ украинофильское направленіе, былъ по предложенію Министра Народнаго Просвѣщенія уволенъ въ концѣ 1875 г. отъ должности доцента историко-филологического факультета Университета св. Владимира въ Киевѣ, продолжаетъ слѣдоватъ по однажды усвоенному направленію, избирая въ члены Отдѣла такихъ лицъ, каковы медикъ Ноць и Конисскій. Личности эти за неблагонадежность и распространеніе брошюръ «Земля и воля» были, по распоряженію правительства, высланы въ отдаленные губерніи, гдѣ и состояли до помилованія подъ строгимъ полицейскимъ надзоромъ. Сверхъ сего, членомъ Отдѣла избранъ въ минувшемъ году прибывшій изъ Петербурга адвокатъ Молчановъ, личность высшей степени неблагонадежная и зараженная самыемъ край-

¹⁾ Издается въ Галиціи и отличается украиноф. и крайне враждебнымъ всему русскому направленіемъ.

нимъ соціализомъ. Молчановъ предназначался Отдѣломъ въ редакторы «Кievск. Телегр.» и, вступивъ уже подъ рукою въ завѣданіе редакціею, успѣлъ перепечатать въ этой газетѣ статью изъ лондонской газеты «Впередъ» (въ №№ 137, 138 и 137—1875 г.). Въ настоящее время Молчановъ находится заграницею, куда онъ бѣжалъ вслѣдствіе возбужденаго противъ него обвиненія въ похищеніи изъ арестантскихъ дѣлъ нѣсколькихъ паспортовъ. Въ заключеніе т. с. Юзефовичъ выразилъ убѣженіе, что хотя политическія заразы не могутъ имѣть у насъ такого разрушительнаго значенія, какъ на западѣ, но во первыхъ, они губятъ массы нашей молодежи, а во вторыхъ, были и у насъ примѣры зараженія, которые угрожали Россіи страшными бѣдствіями, и что поэтому принятие энергическихъ мѣръ для пресеченія зла безусловно необходимо.

Засимъ совѣщаніе обратилось къ разсмотрѣнію свѣдѣній, имѣющихся по обсужденому дѣлу въ Главномъ Управлениі по дѣламъ печати. Изъ этихъ свѣдѣній усматривается, между прочимъ, что цензурное вѣдомство давно уже обратило вниманіе на появленіе въ печати значительного числа книгъ, издаваемыхъ на малорус. нарѣчіи, не заключающихъ въ себѣ повидимому ничего политическаго и вращающихся единственно въ сферѣ интересовъ чисто научныхъ и художественныхъ. Но слѣдя съ особеннымъ вниманіемъ за направленіемъ всѣхъ расплодившихся во множествѣ изданий для народа на малорус. нарѣчіи, нельзя было не прійти къ положительному заключенію въ томъ, что вся литературная дѣятельность такъ называемыхъ украинофиловъ должна быть отнесена къ прикрытымъ только благовидными формами посягательству на государственное единство и цѣлостность Россіи. Центръ этой преступной дѣятельности находится въ настоящее время въ Кіевѣ.

Кіевскіе украинофилы (насколько высказываются они въ органахъ печати, издающихся въ Россіи) преслѣдуютъ будто бы цѣли не только невинныя, но даже похвальныя — распространеніе просвѣщенія въ средѣ малорос. народа, и только для того, чтобы оно было для него доступнѣе, издаютъ книги для пароднаго чтенія на понятномъ малороссамъ украинскомъ нарѣчіи. Но

при этомъ украинофилы настойчиво пытаются возвести простонародное нарѣчіе Южной Россіи на степень литературнаго языка, какъ посредствомъ переводовъ на оное произведеній русской и иностранныхъ литературы, такъ и изданіемъ оригинальныхъ сочиненій. Стремленіе кіевскихъ украинофиловъ породить литературную рознь и, такъ сказать, обособиться отъ великорусской литературы, представляется опаснымъ и потому еще, что совпадаетъ съ однородными стремленіями и дѣятельностю украинофиловъ въ Галиції, постоянно толкующихъ о 15-милліонномъ южно-русскомъ народѣ, какъ о чёмъ то совершенно отдѣльномъ отъ великорусского племени. Такой взглядъ рано или поздно бросить галиційскихъ украинофиловъ, а затѣмъ и чашихъ, въ объятія поляковъ, не безъ основанія усматривающихъ въ стремленіяхъ украинофиловъ движение въ высшей степени полезное для ихъ личныхъ политическихъ цѣлей. Несомнѣннымъ доказательствомъ этому служить поддержка, оказываемая Галицкому украинофильскому обществу «Просвіта» сеймомъ, въ которомъ преобладаетъ и господствуетъ польское вліяніе.

Въ книгахъ, изданныхъ нашими украинофилами для народа съ дозвolenія цензуры, не замѣчается явнаго демократического направлениа, но это вовсе не доказываетъ, чтобы украинофилы были чужды разрушительныхъ началъ соціализма. Въ Кіевскую цензуру неоднократно представлялись рукописи, которая не были пропущены къ печати именно потому, что въ нихъ обнаруживалась вражда къ высшимъ и богатымъ слоямъ общества и стремленія поселить къ пимъ злобу и презрѣніе.

Что же касается галиційскихъ украинофиловъ, то одинъ изъ нихъ открыто проповѣдывалъ, что народъ необходимо воспитывать по системѣ позитивизма, а такъ какъ проповѣдь эта явилась въ газетѣ «Правда», органѣ галиційскихъ украинофиловъ, то есть полное основаніе предполагать, что редакція этого изданія вполнѣ солидарна съ такими возврѣніями.

Изъ свѣдѣній, имѣющихся въ З Отдѣленіи Собственной Ва-шего Величества канцеляріи и Министерствѣ Вн. Дѣлъ, особаго вниманія заслуживаетъ обнаруженное въ самое недавнее время въ

Новоградъ-Волынскомъ уѣздѣ, волынск. губ., среди населенія Райковской волости, и преимущественно у учениковъ сельскихъ школъ, появленіе книгъ и брошюръ на малорусскомъ нарѣчіи, сочиненій Шевченка, Савицкаго, Горбунова и Комарова. Хотя книги эти разрѣшены къ печатанію цензурою и по содержанію своему не имѣютъ антиправительственного характера, но усилившееся распространеніе ихъ въ послѣднее время въ средѣ крестьянъ одной мѣстности уѣзда дало поводъ предполагать, что книги эти распространяются кѣмъ то съ предвзятой цѣлью. Произведенныемъ вслѣдствіе сего негласнымъ дознаніемъ вполнѣ выяснено, что брошюры и книги раздавались крестьянамъ, и преимущественно учителямъ и ученикамъ сельскихъ школъ, безвозмездно волостными писаремъ Михайломъ Лободовскимъ (тѣмъ самымъ, который передѣлалъ Гоголевскаго Тараса Бульбу), получившимъ книги и брошюры отъ Предсѣдателя мѣстного съѣзда Мировыхъ Судей и посредниковъ Косача. При опредѣленіи личности Лободовскаго выяснилось также, что онъ состоить подъ особымъ покровительствомъ Драгоманова и Косача, женатаго на родной сестрѣ Драгоманова, столь же истой украинофилкѣ, какъ и ея братъ. Писарь Лободовскій, узнавъ, что дѣянія его обнаружены, неизвѣстно куда скрылся, а за Косачемъ и его женою продолжается негласное наблюденіе. Со стороны же Министра Внутр. Дѣлъ затребованы отъ волынскаго губернатора подробныя свѣдѣнія о Косачѣ, его направленіи и служебной дѣятельности.

По отношенію же къ изложеннымъ выше, сообщеннымъ т. с. Юзефовичемъ, свѣдѣніямъ о неблагонадежныхъ въ политическомъ отношеніи личностяхъ, состоящихъ членами Киевскаго Отдѣла Геогр. Общ., каковы: Чубинскій, Драгомановъ, Носъ и Конисскій, генераль-адъютантъ Потаповъ сообщилъ совѣщанію, что Имп. Русск. Геогр. Общ. нерѣдко ходатайствуетъ о помилованіи, а затѣмъ и пользуется учеными трудами лицъ, известныхъ своею неблагонадежностью, указавъ при этомъ, въ видѣ примѣра, на дворянъ волынской и люблинской губерній: Чекановскаго и Ксенжпольскаго, подвергшихся осужденію въ каторжныя работы за участіе въ польскомъ мятежѣ 1863 г., и бывшаго сотника Си-

бирского казачьего войска Потанина, находившагося на крѣпостныхъ работахъ за участіе въ заговорѣ, имѣвшемъ цѣлью отдѣленіе Сибири отъ Русской монархіи.

Изъ подробнаго разсмотрѣнія и обсужденія всего вышеизложенаго и тщательнаго сопоставленія фактovъ о дѣятельности украинофиловъ, совѣщеніе не могло не усмотрѣть, что исходною точкою нынѣшнихъ украинофильскихъ стремленій служить ложное и совершенно превратное убѣжденіе въ томъ, что нарѣчіе, которымъ говорить украинское племя, до того отлично отъ нарѣчія великоруссовъ, что малоруссы понимать его не въ состояніи. Предвзятая ложность подобнаго убѣжденія очевидна, точно также, какъ очевидна и та конечная цѣль, къ (sic) которой направлены усилія украинофиловъ, пытающихся нынѣ обособить малоруссовъ медленнымъ, но до извѣстной степени вѣрнымъ путемъ обособленія малорусс. рѣчи и литературы. Нельзя при этомъ не замѣтить, что литературныя произведенія на украинскомъ нарѣчіи не представляютъ собою явленія небывалаго: напротивъ: многое писалось и прежде на этомъ нарѣчіи, какъ напр., сочиненія Котляревскаго, Артемовскаго-Гулака, Квитки, Гребенки и нѣкоторыхъ другихъ, по никто никогда не заподозрѣвалъ этихъ писателей въ сепаратистскихъ стремленияхъ потому именно, что они были совершенно чужды этимъ стремлениямъ, а произведенія ихъ не имѣютъ ничего общаго съ направленіемъ нынѣшней литературы и издательской дѣятельности украинофиловъ. Въ писаніяхъ современныхъ дѣятелей украинофильства не только сквозить смутно, но и вѣскывается явно мысль объ обособленіи Малороссіи отъ остальной Россіи, обособленіи пока еще только литературномъ, но за которымъ естественно и даже необходимо должно послѣдовать стремленіе къ обособленію политическому, ибо ничто не объединяетъ людей въ политическомъ отношеніи такъ сильно, какъ единство языка и литературы, и паоборотъ, ничто не разъединяетъ ихъ въ такой степени, какъ различіе языка и письменности. Допустить созданіе особой простонародной литературы на украинскомъ нарѣчіи, значило бы положить прочное основаніе къ развитію убѣжденія въ возможности осуществить въ будущемъ,

хотя можетъ быть и весьма отдаленномъ, отчужденіе Україны отъ Россіи. Относясь снисходительно къ развивающемуся нынѣ и пополновенію обособить украинское нарѣчіе путемъ возведенія его на степень языка литературнаго, правительство не имѣло бы никакого основанія не допустить такого же обособленія и для нарѣчія Бѣлоруссовъ, составляющихъ столь же значительное племя, какъ и Малороссы. Украина, Малороссія и Западная Россій, населенная Бѣлоруссами, силою историческихъ событий и естественного тяготѣпія окраинъ къ соплеменному имъ великорусскому центру, составляютъ одно неразрывное и единое съ Россіею великое политическое тѣло, а потому поощрять или хотя бы только равнодушно относиться къ попыткамъ небольшой горсти неблагонамѣренныхъ личностей, сбывающихъ рознь и смуту среди украинского племени, было бы величайшею политическою неосторожностью. Поэтому, совѣціе призывало единогласно, что нынѣшнее движение Украинофиловъ представляется явленіемъ опаснымъ и не могущимъ быть дольше терпимымъ. Усматривая засимъ, что главнѣйшимъ средствомъ для достиженія предвзятой украинофильской цѣли служить распространеніе въ народѣ книгъ и брошюръ на малороссійскомъ нарѣчіи и что въ этомъ отношеніи наши кіевскіе украинофилы являются солидарны со своими единомышленниками въ Галиції, съ которыми, какъ можно полагать по нѣкоторымъ признакамъ и указаніямъ, они находятся въ сношеніяхъ, совѣщаніе, вполнѣ сознавая важность и значеніе этой стороны рассматриваемаго дѣла, признало необходимымъ по возможности противодѣйствовать проявляющемуся въ Галиційской печати украинофильскому направленію, служащему какъ бы точкою опоры или базисомъ нашимъ кіевскимъ украинофиламъ. Единственно вѣрнымъ къ достижению вышеуказанной цѣли средствомъ представляется поддержаніе нашимъ правительствомъ какого либо печатнаго органа, издающагося въ Галиції, по направленію своему не имѣющаго ничего общаго съ враждебными для интересовъ Россіи тенденціями заграничныхъ польскихъ газетъ и издающеся въ Галиціи газетою «Правда». По общему всѣхъ совѣ-

щавшихся лицъ убѣждению, надлежало бы въ этихъ видахъ оказать поддержку Галицко-русской газетѣ «Слово», уже издавна отличающейся открытымъ поборничествомъ за все русское и постоянно старающеюся опровергать всѣ неблагонамѣренныя свѣдѣнія и вымыслы нѣкоторыхъ заграничныхъ періодическихъ изданій о Россіи. Газета «Слово» доказала свою искреннюю преданность истинно-русскимъ интересамъ всего нагляднѣе въ минувшемъ году во время обнаружившагося въ средѣ уніатского населения Царства Польскаго движенія къ возсоединенію съ Православною церковью. Достаточно указать, что, несмотря на постоянные преслѣдованія и притѣсненія со стороны поляковъ и высшаго уніатскаго духовенства во Львовѣ, редакторъ газеты «Слово» рѣшился напечатать точный текстъ соборнаго постановленія холмской духовной консисторіи, перепечатываль изъ Правит. Вѣстника всѣ свѣдѣнія о ходѣ уніатскаго дѣла и безъ всякихъ сокращеній помѣстилъ описание Всемилостивѣйшаго пріема, оказаннаго Вашимъ Имп. Велич. 25 марта 1875 г. депутатамъ отъ уніатскаго духовенства и мірянъ бывшей холмской епархіи. Такое направление газеты «Слово» вызвало, какъ уже сказано, со стороны высшаго галицкаго духовенства мѣры, клонящіяся къ подрыву материальныхъ средствъ редакціи, такъ какъ львовскій митрополитъ Сембраторичъ циркулярно запретилъ галицкимъ священникамъ подъ опасенiemъ лишенія мѣста, подписываться на эту газету.

Въ виду сего полагалось бы предоставить Шефу Жандармовъ войти въ ближайшія соображенія касательно оказанія редакціи газеты «Слово» негласнаго денежнаго пособія и окончательная предположенія свои по сему предмету повергнуть на Выс. Вашего Величества благовоззрѣніе.

Относительно выясненнаго, вполнѣ неблагонамѣреннаго направлениія Кіевскаго отдѣла Импер. Русск. Геогр. Общества совѣщаніе нашло нужнымъ предоставить Министру Внутр. Дѣлъ войти по принадлежности въ надлежащія сношенія въ тѣхъ видахъ, чтобы Отдѣлъ этотъ былъ лишенъ возможности, прикрываясь благовидными цѣлями, служить центромъ украинофиль-

скаго направления, а относительно дознанной вредной и не могущей быть долгое терпимою д'ятельности Чубинского и Драгоманова, представить Вашему Импер. Величеству особый всеподданн'йшій докладъ.

Обращаясь къ м'ярамъ, которые могли бы въ близкомъ будущемъ несомнѣнно положить предѣль распространенію въ народѣ книгъ и брошюръ на малорусскомъ нарѣчіи, совѣщаніе пришло къ заключенію, что единственно вършилось для сего средствомъ представляется запрещеніе, во 1-хъ, ввоза въ предѣлы Имперіи безъ особаго на то разрѣшенія Главнаго Управленія по дѣламъ печати какихъ бы ни было книгъ, издаваемыхъ за границею на малорусскомъ нарѣчіи, и 2, печаталію въ Имперіи на томъ же нарѣчіи всякихъ оригиналъныхъ произведеній или переводовъ, за исключеніемъ историческихъ документовъ и памятниковъ и 3, сценическихъ представленій и печатанія къ поэмъ, текстовъ, а равно и чтенія публичныхъ лекцій на малороссійскомъ нарѣчіи.

Всѣ означенныя выше въ общихъ чертахъ предположенія могутъ, по мнѣнію совѣщанія, непосредственно остановить пропаганду украинофиловъ, преградивъ избранный ими путь къ распространенію въ народѣ, посредствомъ печати, мысли о самостоятельности малорусского языка и народности. При этомъ совѣщаніе приняло также во вниманіе, что изъясненное во 2 пункте предположеніе было бы въ сущности ничѣмъ инымъ, какъ расширениемъ Высоч. повелѣнія отъ 3 Іюля 1863 г., коимъ разрѣшено было допускать къ печати на малорусскомъ нарѣчіи только произведенія, принадлежащія къ области изящной литературы, а съ пропускомъ книгъ духовнаго содержанія, учебныхъ и вообще назначаемыхъ для первоначального чтенія, повелѣніо было приостановиться.

Наряду съ сими соображеніями совѣщаніе не могло не остановиться и на томъ весьма важномъ заключеніи, что основные и незыблемые убѣжденія въ общности и нераздѣльности всѣхъ племенъ и народностей, населяющихъ русское государство, вѣдряются въ молодое поколѣніе прочище всего въ школѣ, а

потому нашло полезнымъ обратить особое вниманіе Министра Народ. Просв. на необходимость самаго тщательнаго и осмотрительного подбора преподавателей въ учебныхъ заведеніяхъ округовъ Харьковскаго, Киевскаго и Одесскаго, причемъ со стороны совѣщавшихся лицъ было выражено желаніе, чтобы оканчивающіе курсъ въ учебныхъ заведеніяхъ которой либо изъ губерній, входящихъ въ составъ вышепоименованныхъ округовъ, были по мѣрѣ возможности назначаемы преподавателями въ другія губерніи того же округа.

Министръ Нар. Просвѣщенія, вполнѣ соглашаясь съ выше-приведенными соображеніями, заявилъ, что съ его стороны никогда не было оказываемо ни малѣйшаго снисхожденія такимъ лицамъ учебнаго вѣдомства, вредное вліяніе коихъ на молодежь было вполнѣ доказано, и что самымъ лучшимъ и нагляднымъ доказательствомъ тому можетъ служить какъ отрѣшеніе отъ должности доцента ю Киевскаго Университета Драгоманова, такъ и еще въ самое недавнее время Черторійскаго, учителя Полтавской гимназіи, свѣдѣнія о коемъ сообщены ему были Министромъ Вн. Дѣлъ.

Наконецъ, совѣщаніе признало полезнымъ остановиться на имѣвшихся въ виду его свѣдѣніяхъ о крайне вредномъ паправлении издающейся въ Киевѣ газеты «Кievsk. Телеграфъ», которая, какъ упомянуто было выше, дозволяетъ себѣ помѣщать на своихъ столбцахъ статьи, совершенно несоответствующія видамъ Правительства, а имѣющая несомнѣнныи оттѣнокъ украинофильскихъ стремленій. Газета «Кievsk. Телеграфъ» издается г-жею Гогоцкою, политическая благонадежность которой болѣе чѣмъ сомнительна, а редакторомъ газеты состоить нѣкто Снѣжко-Блоцкій. Въ дѣйствительности же Снѣжко-Блоцкій редакторъ только номинальный, такъ какъ онъ слѣпъ на оба глаза и лично заниматься газетою не въ состояпіи. Редакцію управляетъ г-жа Гогоцкая съ кружкомъ сотрудниковъ столь же мало благонадежныхъ, какъ и она сама. Въ виду сего, совѣщаніе полагало бы возможнымъ и вполнѣ соотвѣтственнымъ совершенно воспретить дальнѣйшее изданіе газеты «Кievsk. Телеграфъ». Совокупность всѣхъ изло-

женихъ выше предположеній, клонящихся къ тому, чтобы остановить и пресечь въ корнѣ дальнѣйшее развитіе вредной украинофильской пропаганды, должна, по мнѣнію совѣщанія, принести прямую и скорую пользу, а потому, на основаніи всего вышеизложеннаго, полагалось бы: 1) не допускать ввоза въ предѣлы Имперіи безъ особаго на то разрѣшенія Главнаго Управлѣнія по д. п. какихъ бы то ни было книгъ и брошюръ, издаваемыхъ за границею на малорусскомъ нарѣчіи. 2) Печатаніе и издапіе въ Имперіи оригинальныхъ произведеній и переводовъ на томъ же нарѣчіи воспретить, за исключеніемъ лишь а) историческихъ документовъ и памятниковъ и б) произведеній изящной словесности; но съ тѣмъ, чтобы при печатаніи историческихъ памятниковъ безусловно удерживалось правописаніе подлинниковъ; въ произведеніяхъ же изящной словесности не было допускаемо никакихъ отступленій отъ общепринятаго русскаго правописанія и чтобы разрѣшеніе на печатаніе произведеній изящной словесности давалось не иначе, какъ по разсмотрѣніи рукописей въ Главномъ Управлѣніи по д. п. 3) Воспретить также различныя сценическія представленія и чтенія на малорусскомъ нарѣчіи, а равно и печатаніе на таковомъ же текстовъ къ музыкальнымъ нотамъ. 4) Прекратить дальнѣйшее издапіе газеты «Кievskій Телеграфъ». 5) Усилить со стороны мѣстнаго учебнаго начальства наблюденіе за преподавателями начальныхъ училищъ и изъять изъ библіотекъ низшихъ и среднихъ учебныхъ заведеній въ малоросс. губерніяхъ книги и брошюры, издапіе коихъ воспрещается ст. 1 и 2 настоящихъ правилъ. 6) Предоставить Министру Нар. Просв. предложить попечителямъ учебныхъ округовъ Харьковскаго, Киевскаго и Одесскаго доставить въ вѣренное ему Министерство поименные списки преподавателямъ, съ отмѣтками о благонадежности ихъ по отношенію къ украинофильскимъ тенденціямъ, и отмѣченыхъ неблагонадежными переводить изъ малороссійскихъ въ другія губерніи, замѣнивъ перемѣщеныхъ уроженцами великороссійскихъ губерній. 7) Предоставить Министру Внутреннихъ Дѣлъ вояти съ кѣмъ слѣдуетъ въ сношенія касательно дѣятельности и направленія Кіевс. Отдѣла Имп. Русск.

Географ. Общества, а касательно членовъ онаго, Чубинскаго и Драгоманова, представить особый всеподданнѣйшій докладъ. 8) Предоставить шефу жандармовъ испросить особое Высочайшее повелѣніе относительно оказанія поддержки издающейся въ Галиціи газеты «Слово». О таковыхъ предположеніяхъ своихъ со-вѣщаніе всеподданнѣйшимъ долгомъ считаетъ повергнуть на Высочайшее Вашего Величества благовоззрѣніе. Подписали: Генералъ-адъютантъ Тимашевъ, гр. Дм. Толстой, ген.-адъют. Потаповъ, тайн. сов. Михаилъ Юзефовичъ.

На подлинномъ собственною Его Императорскаго Величества рукою начертано: «исполнить, по съ тѣмъ, чтобы Отдѣлъ Географическаго Общества въ Кіевѣ *въ нынѣшнемъ ею составѣ былъ закрытъ* и чтобы открытие его вновь не могло состояться иначе, какъ съ Моего разрѣшенія, по представленію Мин. Вн. Дѣлъ. Эмсъ 18—30 Мая 1876 г.».

Наслідком цих всіх заходів М. Юзефовича, що мав спідручними собі згаданого вище В. Шульгина, Н. Ригельмана, Н. Ренненкампфа та ще багатьох з професорів київського університета, зявився відомий указ 18/30 мая 1876 р., який був конфіденціально переданий до «Главн. Управл. по дѣламъ печати», а звідти пішов до всіх цензурних комітетів, цензорів, губернаторів — ось в якій формі:

Госуд. Имп. въ 18/30 день мин. мая Высочайше повелѣть соизволилъ: 1) не допускать ввоза въ предѣлы Имперіи безъ осо-баго на то разрѣшенія Гл. Упр. по д. п. какихъ бы то ни было книгъ и брошюръ, издаваемыхъ за границею на малорусскомъ нарѣчіи. 2) Печатаніе и изданіе въ Имперіи оригинальныхъ произведеній и переводовъ на томъ же нарѣчіи воспретить, за исключениемъ лишь: а) историческихъ документовъ и памятниковъ и б) произведеній изящной словесности, по съ тѣмъ, чтобы при печатаніи историческихъ памятниковъ безусловно удерживалось правописаніе подлинниковъ; въ произведеніяхъ же изящной сло-